

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

І. І. Ільченко

ШКІЛЬНИЙ КУРС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Навчально-методичний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності 014 «Середня
освіта» освітньо-професійної програми 014.01 «Середня освіта (Українська мова
і література)»

Затверджено
вченою радою ЗНУ
протокол № від 2023 р.

Запоріжжя
2023

УДК : 378.016:811.161.2(075.8)

I – 487

Ільченко І. І. Шкільний курс української мови : навчально-методичний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності 014 «Середня освіта» освітньо-професійної програми 014.01 «Середня освіта (Українська мова і література)». Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2023. 110 с.

У навчально-методичному посібнику розроблено теми лекційних та практичних занять, самостійна робота, контрольні роботи, що допоможе студентам опанувати курс.

Вправи і завдання, рекомендовані для виконання, поглиблюють розуміння мовних явищ.

Подано термінологічний словник та рекомендована література.

Рецензент

С. В. Сабліна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови

Відповідальна за випуск

Р. О. Христіанінова, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ТЕМИ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ.....	7
ЛЕКЦІЯ №1.....	7
ЛЕКЦІЯ №2.....	13
ЛЕКЦІЯ №3-4.....	21
ЛЕКЦІЯ №5.....	36
ЛЕКЦІЯ №6-7.....	39
ЛЕКЦІЯ №8.....	57
ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	67
Практичне заняття №1.....	67
Практичне заняття №2.....	68
Практичне заняття №3.....	70
Практичне заняття №4-5.....	73
Практичне заняття №6.....	76
Практичне заняття №7.....	78
Практичне заняття №8.....	81
САМОСТІЙНА РОБОТА.....	84
КОНТРОЛЬНА РОБОТА	89
ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ.....	100
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК.....	102
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА	109

ВСТУП

На філологічних факультетах закладів вищої освіти досягають рідну мову не лише як засіб спілкування, а як найважливіше джерело формування інтелекту та духовно-емоційної сфери особистості. Цьому сприяє сприйняття мови як системи, у якій одиниці вивчення, як-от слова, вільні та зв'язані словосполучення, перебувають у тісних взаємовідносинах. Вивчення таких зв'язків на рівні фонетики, графіки, орфографії, лексикології, фразеології, морфології та синтаксису – одне з головних завдань на лекційних та практичних заняттях.

Мета посібника – поглибити та закріпити набуті знання із шкільного курсу української мови, а також вдосконалити практичні навички.

Посібник складається з двох частин: теоретичної та практичної. У першій теоретичній частині розглядаються вступні положення щодо походження української мови, розвитку її структури, місця серед інших слов'янських мов, а також розділи шкільного курсу української мови, а саме: «Фонетика», «Графіка. Орфографія», «Лексика», «Фразеологія», «Морфологія» та «Синтаксис». У другій частині увага зосереджена на виконанні практичних завдань. Для осмислення матеріалу до кожної теми подано питання для самоконтролю. Вправи і завдання орієнтують студентів на самостійну, творчу роботу, на спостереження за мовними явищами з використанням словників, довідників, наукових джерел. Для закріплення знань уміщено контрольну роботу та термінологічний словник, а також рекомендована література.

Метою вивчення навчальної дисципліни є вивчення фонетики, орфографії, лексикології, лексикографії, фразеології, морфології, синтаксису та стилістики шкільного курсу української мови.

Основними **завданнями** вивчення дисципліни «Шкільний курс української мови» є:

- ознайомити студентів з основними теоретичними положеннями основних розділів української мови;
- розглянути традиційну та сучасну (функційну) класифікації лексико-граматичних класів слів і їхніх категорій;
- забезпечити засвоєння студентами фонетичних та граматичних норм сучасної української літературної мови;
- сформувати в майбутніх учителів творчий підхід до аналізу мовних явищ;
- розвивати уміння і навички зв'язного усного та писемного мовлення студентів.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен набути таких результатів навчання (знання, уміння тощо) та компетентностей:

<p>Заплановані робочою програмою результати навчання та компетентності</p>	<p>Методи і контрольні заходи, що забезпечують досягнення результатів навчання та компетентностей</p>
<p>Знає сучасні теоретичні основи предметної спеціалізації, здатний застосовувати елементи теоретичного та експериментального дослідження в професійній діяльності</p>	<p>Методи навчання: Пояснювально-ілюстративний (інтерактивна лекція, лекція з мультимедійною презентацією; проблемна лекція); частково-пошуковий (бесіда); репродуктивний (робота з навчально-методичною літературою); інтерактивні (рольові ігри, тренінгові вправи).</p> <p>Підсумкові контрольні заходи: залік.</p> <p>Поточні контрольні заходи: контрольні роботи, виконання тестових завдань в системі Moodle, підготовка презентацій, виступи на практичних заняттях, виконання практичних вправах.</p>
<p>Здатний реалізувати державний стандарт і навчальні програми з української мови</p>	<p>Методи навчання: Пояснювально-ілюстративний (інтерактивна лекція, лекція з мультимедійною презентацією; проблемна лекція); частково-пошуковий (бесіда); репродуктивний (робота з навчально-методичною літературою); інтерактивні (рольові ігри, тренінгові вправи).</p> <p>Підсумкові контрольні заходи: залік.</p> <p>Поточні контрольні заходи: контрольні роботи, виконання тестових завдань в системі Moodle, підготовка презентацій, виступи на практичних заняттях, виконання практичних вправах.</p>
<p>Має навички знаходження, обробки та аналізу інформації з різних джерел (передусім – за допомогою цифрових технологій)</p>	<p>Методи навчання: Пояснювально-ілюстративний (інтерактивна лекція, лекція з мультимедійною презентацією; проблемна лекція); частково-пошуковий (бесіда); репродуктивний (робота з навчально-методичною літературою); інтерактивні (рольові ігри, тренінгові вправи).</p> <p>Підсумкові контрольні заходи: залік.</p> <p>Поточні контрольні заходи: контрольні роботи, виконання тестових завдань в системі</p>

	Moodle, підготовка презентацій, виступи на практичних заняттях, виконання практичних вправах.
--	---

Вивчення курсу «Шкільний курс української мови» передбачає його тісний взаємозв'язок з такими дисциплінами, як «Українська мова професійного спрямування», «Сучасна українська мова» та «Методика викладання української мови»

ТЕМИ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

Лекція 1. Фонетика

Зміст

1. Основні поняття фонетики.
2. Класифікація голосних звуків. Співвідношення голосних звуків мови і мовлення. Чергування голосних.
3. Класифікація приголосних за місцем творення. Класифікація приголосних за участю шуму і голосу. Класифікація приголосних за способом творення. Чергування приголосних. Спрощення приголосних. Подвоєння приголосних. Подовження приголосних.
4. Склад в українській мові. Основні правила складоподілу.
5. Наголос в українській мові. Функції наголосу.

 Основні поняття: фонетика, фонема, голосні, приголосні, чергування, подвоєння, подовження, склад, складоподіл, наголос, функції наголосу

Література

1. Авраменко О., Тищенко О. Українська мова. Враховуючи новий правопис. Київ : Киголуб, 2020. 584 с.
2. Авраменко О.М. Українська мова 8 клас. Київ : Грамота, 2022. 193 с.
3. Авраменко О.М., Борисюк Т.В., Почтаренко О.М. Українська мова 8 клас. Київ : Грамота, 2021. 191 с.
4. Авраменко О. М. Українська мова 9 клас. Київ : Грамота, 2022, 159 с.
5. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2017. 251 с.
6. Ворон А.А., Солопенко В.А. Українська мова 10 клас. Київ : Освіта, 2018. 288 с.
7. Глазова О.П. Українська мова 7 клас. Київ : Освіта, 2020. 256 с.
8. Голуб Н.Б., Горошкіна О.М., Новосьолова В.І. Українська мова 11 клас. Київ : Педагогічна думка, 2019. 232 с.
9. Заболотній В.О. Українська мова 6 клас. Київ : Генеза, 2021. 256 с.
- 10.Квартник Т. О. Українська мова. Київ : Асса: 2020. 192 с.
11. Українська мова без помилок. Говоримо і пишемо правильно. Сучасний довідник з урахуванням останніх змін у правописі і мовленні /укл. О. М. Журенко. Харків :Книжковий клуб: «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017, 512 с.

12. Український правопис / Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні НАН України; Ін-т української мови НАН України. Київ : Наук. думка, 2019. 288 с.

1. Основні поняття фонетики

Фонетика – розділ мовознавства, в якому вивчається звуковий склад мови: класифікацію звуків, зміни та чергування звуків, роль звуків в оформленні та відтворенні людської думки, умови творення звуків, систему звуків, властиву українській мові.

Фонетика вивчає:

1. Артикуляція – робота органів мовлення (губ, язика, м'якого піднебіння, голосових зв'язок), необхідна для промовляння звука.

2. Чергування звуків – закономірна взаємозаміна звуків в одній і тій самій морфемі у різних формах слова або словах.

3. Звук мови – це неподільна звукова одиниця людської мови, за допомогою якої розрізняється значення слів та їх частин.

4. Уподібнення приголосних (асиміляція) – часткова зміна приголосних унаслідок їх взаємодії приблизькому розміщенні.

5. Звук мовлення – це найменша, неподільна мовна одиниця, матеріальний вияв звука мови.

6. Розподібнення приголосних (дисиміляція) – заміна в слові одного з двох однакових чи подібних звуків іншим, артикуляційно близьким.

7. Склад – найменша звукова одиниця (звук або звукосполучення), яка вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря і виділяється у мовному потоці.

8. Голосні звуки – звуки, що творяться за допомогою голосу – музикальних тонів, які виникають у результаті коливання голосових зв'язок під натиском струменя видихуваного повітря.

9. Метатеза – перестановка звуків або складів у слові.

10. Наголос – виділення одного складу у слові (не односкладовому) або слова у реченні за допомогою посилення м'язового напруження.

11. Приголосні звуки – звуки, що творяться за допомогою шуму або шуму і голосу.

12. Спрощення приголосних – випадання одного звука із групи приголосних звуків для полегшення вимови.

2. Класифікація голосних звуків. Співвідношення голосних звуків мови і мовлення

Відмінності між окремими голосними звуками полягають в особливостях типового для кожного з них тембру. Однак описати голосні звуки за тембром дуже складно, через що найпоширенішою класифікацією голосних є артикуляційна, тобто за ступенем просування язика вперед або назад і ступенем його підняття при їх творенні. За цими ознаками голосні

поділяються на голосні переднього, середнього та заднього рядів і низького, середнього та високого піднесення.

Класифікація голосних

Принципи класифікації	Ряд		
	передній	середній	Задній
Високий	[i]		[<y>]
Високо-середній	[и]		
Середній	[e]		[<o>]
Низький			[a]

Більшість голосних – це голосні переднього і заднього рядів. Голосних середнього ряду мало. Так, наприклад, в українській і тюркських мовах нема жодного. Дехто навіть схильний вважати, що голосні середнього ряду – це пересунені голосні переднього і заднього рядів.

Голосні звуки, що чергуються. Умови чергування:

О (у відкритому складі) – І (у закритому складі):

1. При зміні форми слова гора – гір, слова – слів, стояти – стій, рости – ріс, могли – міг;

2. При утворенні нового слова будова – будівельник, робота – робітник.

Е (у відкритому складі) – І (у закритому складі):

1. При зміні форми слова каменя – камінь, осені – осінь, нести – ніс, Канева – Канів;

2. При утворенні нового слова: село – сільський, зелений – зілля.

Е – І

У коренях дієслів зі зміною видової форми: випекти – випікати, причепити – чіпляти, замести – замітати.

Е – И

Перед л, р у коренях дієслів: вистелю – вистилати, стер – стирати.

О – Е (у закритому складі)

При зміні форми слова: байка – байок, сон – сну, день – дня, вітер – вітру АЛЕ лоб – лоба, мох – моху, лев – лева, рот – рота.

О – А

У коренях дієслів зі зміною значення: ломити – ламати, скачати – скакати, допомогти – допомагати.

3. Класифікації приголосних

Класифікаційна таблиця приголосних звуків за місцем творення
(за активним мовним органом)

Групи		Приголосні звуки
Губні (лабіальні)	губно-губні	б, п, м
	губно-зубні	в, ф
Язикові	Передньоязикові	д, т, з, дж, дз, с, ц, р, л, н, ж, ч, ш, д', т', з', с', ц', дз', р', л', н'
	Середньоязикові	й
	Задньоязикові	г, х, к
Глотковий (фарингальний)		г

Класифікаційна таблиця приголосних звуків
за способом творення шуму

Групи		Приголосні звуки
Зімкнені (проривні)	Носові	м, н, н'
	чисті (неносові)	б, п, д, т, к, г
Зімкнено-щілинні (африкати)		дз, ц, дж, ч, дз', ц'
Щілинні (фрикативні)		в, ф, з, с, ж, ш, й, г, х, л, з', с', л'
Дрижачі		р, р'

Класифікаційна таблиця приголосних звуків за звучністю та
співвідношенням голосу і шуму

Групи		Приголосні звуки
Сонорні		р, л, м, н, в, р', л', н', й
Шумні	Дзвінки	б, д, з, ж, дз, дж, г, г, д', з', дз'
	Глухі	п, ф, т, с, ш, ч, ц, к, х, т', с', ц'

М'які приголосні тоді, коли після них іде м'який знак, або звук [і], або букви я, ю, є, або вони стоять перед іншими м'якими приголосними.

Напівпом'якшеними (або пом'якшеними) можуть бути б, п, в, м, ф, ш, ж, ч, г, к, х, г, коли після них стоять букви і, я, ю, є.

Подвоєння приголосних

При збігу однакових приголосних. Префікс + корінь: відділити, віддати, роззброєння, піддати, оббити, вічливий, ззаду, роззява.

Кінець першої основи + початок другої основи у складноскорочених словах: військкомат – військовий комісаріат, страйкком – страйковий комітет, юннат – юний натураліст

Корінь на -н- (-нь-) + суфікс -н-, -ник, -ниц- : осінній, законний, письменник, годинник, віконниця, Вінниця

Запам'ятайте. Подвоєння букви *н* зберігається перед суфіксом –ість -

при творенні іменників та суфіксом -о- при творенні прислівників: бездоганний – бездоганність – бездоганно; невпинний – невпинність – невпинно.

Основа дієслова минулого часу на с + постфікс -ся: *пасся, розрісся, трясся*.

У буквосполученні *нн* суфікс -енн- зі збільшувано-підсилювальним значенням: *здоровенний, численний*

Суфікс *-нн-* із підсилювальним значенням: *старанний*

Суфікс *-енн-, -анн- (-янн-)* зі значенням можливості або неможливості дії: *здійснений, недоторканий, нездоланий, незлічений, незрівняний, неказаний, нескінчений*

У прикметниках на *-енн-* старослов'янського походження: *благословенний, блаженний, огненний, священний*

Запам'ятайте.

1) Буквосполучення *-нн-* зберігається в іменниках та прислівниках, утворених від таких прикметників: *старанність, старанно; численність, численно*.

2) Буква *-н-* не подвоюється у дієприкметниках: *здійснений, недоторканий, нездоланий, незлічений, вихований, зроблений* та ін.

Подовження приголосних

1. Приголосні *д, т, з, с, л, н, ж, ш, ц, ч* подовжуються (на письмі позначаються двома буквами) після будь-якого голосного перед наступним *я, ю, і, є* в усіх відмінках іменників середнього роду II відміни (крім родового множини) та у похідних словах *століття, століттю, у столітті; колосся, колоссю, у колоссі; гілля – гіллястий – гіллячка – гілляччя*.

Запам'ятайте. Якщо іменники середнього роду II відміни у формі родового відмінка множини мають закінчення *-ів* – подовження зберігається: *відкриття – відкриттів, почуття – почуттів* та ін.

2. *Ю* у формі орудного відмінка однини іменників жіночого роду III відміни з основою на один приголосний (крім губного та *р*): *мазь – мазю, піч – піччю, подорож – подорожжю, сіль – сіллю, міць – міццю*.

Запам'ятайте. В іменниках жіночого роду III відміни, основа яких закінчується на два приголосні або на губний чи *р*, у формі орудного відмінка однини подовження не відбувається: *радість – радістю, сміливість – сміливістю; любов – любов'ю, матір – матір'ю* та ін.

3. *Я, ю* у таких прислівниках *зрання, навмання, спросоння; попідвіконню, попідтинню*. *ю, є* в особових формах теперішнього часу дієслова *лити (литися)* та у похідних *ллю, ллемо, ллеш, ллете, лле, ллють; виллю, наллеш, переллемо, зіллете*.

Запам'ятайте. У словах *кутя, попада, свиня* й у родових та відмінкових формах числівника третій – *третья, третє* приголосні не подовжуються.

4. Склад в українській мові

В українській мові складовими звуками виступають голосні.

У слові стільки складів, скільки у ньому голосних *се-ре-да, пра-во-пис, на-го-лос, роз-ва-га, пе-ре-бу-до-ву-ва-ти, ви-дав-ни-цтво бі-жу, бджо-ла, схе-ма, вік-но, ма-ти, день, рік, пень, річ, смак, звук, мить, син*

За кількістю складів слова бувають: *односкладові, двоскладові, трискладові, багатоскладові*. Склад закінчується на голосний – *відкритий*: *во-да, го-ло-ва, Те-тя-на, мо-ва, лі-ки*. Склад закінчується на приголосний – *закритий*; *гір-ський, кіль-час-тий, від-діл, віль-ний*.

Запам'ятайте.

1) Поділ слова на склади не пов'язаний ні з поділом на фонемі, ні з поділом на словотворчі частини (корінь, префікс, суфікс), ні з виділенням у слові його основи та закінчення.

2) Склад не виражає ніякого значення.

Основні правила складоподілу

1. Якщо між голосними стоїть один приголосний, то він завжди належить до наступного складу: *мо-ло-ти-ти, го-во-ри-ти, мо-ле-ку-ла, ве-че-ря, Су-ми*.

2. Якщо між голосними є два приголосні чи більше, то звуки [j], [в], [р], [л], що йдуть після голосного, належать до попереднього складу, а звуки, які стоять після них, – до наступного: *май-стер-ня, вій-на, вов-на, вов-чий, мор-квя-ний, гір-кий, гіл-ка, кіль-ка*.

3. Якщо другим приголосним є звук [j], [р] чи [л], то разом із попереднім він відходить до наступного складу: *ло-влю, на-п'юсь, му-дрість, зе-мля*.

4. Якщо між голосними стоїть кілька приголосних, то після наголосу один із них відходить до попереднього складу, а решта – до наступного: *піз-но, міс-це, віс-ник, гос-трий, рід-ний*.

5. Якщо кілька приголосних стоїть після ненаголошеного складу, то всі вони, крім [j], [в], [р], [л], відходять до наступного складу: *ве-сня-ний, ко-бзар, зі-пхну-ти, ро-зва-жа-ти*.

5. Наголос в українській мові

Виділення одного складу слова за допомогою посилення м'язового напруження мовного апарата, збільшення сили видиху, збільшення тривалості.

Наголос слабший за основний, функціонує як додатковий у складних словах перед основним.

Наголос, за допомогою якого посилюється емоційне вираження слова, передається емоційний стан мовця; найчастіше це подовження наголошеного складу.

Особливе виділення голосом найважливішого слова у реченні для підкреслення його особливого значення

Наголос – виділення одного складу в слові (не односкладовому) або слова у реченні за допомогою посилення м'язового напруження: *голова,*

миска, блакитний.

Функції наголосу.

Виділення наголошеного складу у слові: *вітер, коричневий, зеленавий, хвилеподібний.*

Розрізнення значень слів: *лікарський* (від *лікар*) і *лікарський* (від *ліки*), *пора* (отвір у шкірі) і *пора* (час, період).

Розрізнення граматичних форм одного й того самого слова: *весни* (називний відмінок множини) і *весни* (родовий відмінок однини), *вікна* (називний відмінок множини) і *вікна* (родовий відмінок однини).

Лекція 2. Графіка. Орфографія

Зміст

1. Графіка української мови.
2. Основні принципи української орфографії.
3. Уживання м'якого знака. Уживання апострофа.
4. Уживання великої та малої літери.
5. Правопис складних іменників, прикметників, прислівників, прийменників, сполучників, часток.

 Основні поняття: *графіка, орфографія, фонетичний принцип, морфологічний принцип, історичний принцип, смисловий принцип, правопис, апостроф, м'який знак*

Література

1. Авраменко О., Тищенко О. Українська мова. Враховуючи новий правопис. Київ : Киголуб, 2020. 584 с.
2. Авраменко О.М. Українська мова 8 клас. Київ : Грамота, 2022. 193 с.
3. Авраменко О.М., Борисюк Т.В., Почтаренко О.М. Українська мова 8 клас. Київ : Грамота, 2021. 191 с.
4. Авраменко О. М. Українська мова 9 клас. Київ : Грамота, 2022, 159 с.
5. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2017. 251 с.
6. Ворон А.А., Солопенко В.А. Українська мова 10 клас. Київ : Освіта, 2018. 288 с.
7. Глазова О.П. Українська мова 7 клас. Київ : Освіта, 2020. 256 с.
8. Голуб Н.Б., Горошкіна О.М., Новосьолова В.І. Українська мова 11 клас. Київ : Педагогічна думка, 2019. 232 с.

9. Заболотній В.О. Українська мова 6 клас. Київ : Генеза, 2021. 256 с.
- 10.Квартник Т. О. Українська мова. Київ : Асса: 2020. 192 с.
11. Українська мова без помилок. Говоримо і пишемо правильно. Сучасний довідник з урахуванням останніх змін у правописі і мовленні /укл. О. М. Журенко. Харків :Книжковий клуб: «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017, 512 с.
12. Український правопис / Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні НАН України; Ін-т української мови НАН України. Київ : Наук. думка, 2019. 288 с.

1. Графіка української мови

Графіка (гр. graphike від graphō "пишу, креслю, малюю"): 1) сукупність усіх засобів письма (всіх букв і допоміжних знаків); 2) розділ мовознавства, який вивчає співвідношення між графемами і звуками.

Букви певної мови складають її алфавіт.

Алфавіт (від перших двох букв грецького алфавіту альфа і бета, у середньо-грецькій вимові віта) – сукупність букв якогось фонографічного письма, розташованих у історично усталеному порядку.

Таку ж мотивацію мають і синонімічні назви алфавіту – азбука (перші букви кирилиці аз і буки) та абетка (перші букви українського алфавіту а і бе).

Майже 75 відсотків населення Землі користується буквено-звуковим письмом. Нині існує чотири сім'ї алфавітів: латинська (30 відсотків), слов'янська (10 відсотків), арабська (10 відсотків) та індійська (20 відсотків). До латинської сім'ї належать 70 алфавітів: 30 європейських, 20 азіатських і 20 африканських.

За співвідношенням зі звуками букви бувають:

- 1) однозначні: рос. ц, ш (вони завжди позначають тверді звуки [ц] і [ш]);
- 2) двозначні: укр. п, б, в, т, д, н, с, з, л, р (позначають тверді й м'які звуки);
- 3) які позначають два звуки: я, ю, є, ї (яр, юний, єдиний, їм), їх можна назвати силабографемами;
- 4) які не позначають жодного звука: укр. ь, болг. ъ.

2. Орфографія. Принципи орфографії

Орфографія (відгр. orthos "правильний" і grapho "пишу") - 1) система однакових написань, що історично склалася, яку використовують в писемному мовленні; 2) розділ мовознавства, який вивчає й опрацьовує систему правил, що забезпечують однакові написання.

Орфографія будь-якої мови ґрунтується на певних принципах. Орфографічні принципи визначають вибір одного написання там, де є орфограми, тобто там, де можливі два чи більше різних написань. На основі

цих принципів установлюються орфографічні правила.

Залежно від того, який принцип є провідним при позначенні звукового складу слів у тій чи іншій національній орфографії, говорять про основний принцип цієї орфографічної системи загалом.

Існує чотири принципи орфографії: фонетичний, морфологічний, історико-традиційний та ідеографічний.

Фонетичний принцип. Суть його полягає в тому, що слова пишуть так, як вимовляють. За цим принципом в українській мові пишуться префікси з- і с- (зробити, здерти, зняти, але спитати, стихати, схопити), а також слова гарячий (пор. горіти), чорний (йор. черниця), чеський (пор. чех), серце (пор. сердечний), тижневий (пор. тиждень) та ін. Дехто до фонетичного принципу написань відносить написання слів типу дар, том, день тощо, але тут фонетичний принцип не діє, бо немає вибору: вони пишуться за вимовою і не можуть бути написаними по-іншому.

Фонетичний принцип характерний для сербської та хорватської орфографії.

Онтологічно фонетичний принцип є першим для всіх мов.

Морфологічний принцип. Для нього характерне однакове написання однієї й тієї самої морфемі незалежно від її вимови в тій чи іншій позиції.

За морфологічним принципом пишуться слова *боротьба, сміється, братський, пісня, агентство*, де однакове написання морфем зберігається, незважаючи на вимову [бо-род'ба], [с'м'Уец'а], [брац'киі], [п'іс'н'а], [агентство]. Українська орфографія ґрунтується на двох принципах - фонетичному і морфологічному.

Історико-традиційний принцип. Він полягає в тому, що зберігаються такі написання, які на сучасному етапі втратили свою мотивованість, тобто слова пишуться так, як вони писалися колись, хоч таке написання не відповідає ні звучанню слова, ні його морфемній структурі.

До традиційних написань в українській мові належать написання я, ю, є, ї, щ на позначення двох звуків, збереження подвоєння приголосних в іншомовних власних назвах (*Голландія, Руссо, Уатт*) і написання без подвоєння іншомовних загальних назв (каса, клас, колектив), а також написання е та и в ненаголошених позиціях таких слів, як левада, леміш, лиман, кишенья тощо.

Дуже багато традиційних написань у французькій мові, а для англійської орфографії історико-традиційний принцип є основним. Так, скажімо, тепер такі слова, як knight "лицар" і night "ніч" вимовляються однаково [naît], однак пишуться по-різному, і саме так, як вимовлялися і писалися в XIV ст. Однак рекорд за історико-традиційними написаннями утримує ірландська мова, де розбіжності між вимовою і написанням надзвичайно великі. Наприклад, слово sambradh "літо" читається як [sauga].

Ідеографічний, або символічний, принцип. (Його ще називають диференційними написаннями). Опieraється на смислові відмінності подібних написань.

3. Уживання м'якого знака. Уживання апострофа

М'який знак уживається після *д, т, з, с, ц, л, н* для передачі на письмі м'якості позначуваних ними приголосних: 1) у кінці слів (*біль, сядь*); 2) перед буквами, що позначають тверді приголосні (*галька, станьте*); 3) перед *о* (*льох, сьомий*); 4) перед *-ся* в дієсловах (*погодься, умивається*); 5) перед *ї, йо* та *я, ю, є*, що позначають два звуки в словах іншомовного походження та російських власних назвах (*кольє, бульйон, Ульянов*); 6) після *л* перед буквами, що позначають м'які приголосні (*стільці, пральня*); 7) у словах-винятках *тьмянний, різьбяр, няньчити, бриньчати, женьшень, Маньчжурія*.

М'який знак не вживається: 1) після букв, що позначають губні *б, п, в, м, ф*; 2) після шиплячих *ж, ч, ш, щ*, після задньоязикових *г, к, х* та *г* (*кров, ніч*); 3) після *р* у кінці складу (*кобзар, вірте*), за винятком прізвища *Горький* і утворених від нього слів; 4) перед буквами, що позначають м'які або напівпом'якшені приголосні (*пісня, сміх*); 5) після *н* перед буквами, що позначають шиплячі (*менший, барабаник*).

Буквосполучення *-льц-, -ньц-, -ньч-, -сьц-, -сьч-* пишуться з м'яким знаком, якщо походять від сполук *-льк-, -ньк-, -ськ-* (*люлька – люльці, донька – доньчин*); буквосполучення *-лц-, -лч-, -нч-, -сц-, -сч-* пишуться без м'якого знака, якщо утворені від *-лк-, -нк-, -ск-* (*голка – голці, галка – галчин*).

Апостроф пишеться перед *я, ю, є, ї*: 1) після букв, що позначають губні приголосні *б, п, в, м, ф*, якщо перед ними немає букви на позначення приголосного, крім *р* (*полум'яний, в'юнкий*); 2) після *р*, яка позначає твердий приголосний (*бур'ян, на підгір'ї*); 3) після префіксів і першої частини складених українських та іншомовних слів, що закінчуються на приголосний (*роз'їзд, пов'язаний, ад'ютант*); 4) після *б, п, в, м, ф, р, г, к, х, т, ж, ч, ш*, що передають тверді приголосні, у словах іншомовного походження (*миш'як, бар'єр, комп'ютер*); 5) після *к* в імені *Лук'ян* та в усіх похідних від нього словах (*Лук'яненко, Лук'янчук*).

Апостроф не пишеться: 1) перед *я, ю, є, ї* після букв, що позначають губні приголосні *б, п, в, м, ф*, якщо перед ними стоїть приголосний, крім *р*, який належить до кореня слова (*дзвякнути, морквяний, мавпячий*); 2) після *р* на початку складу, якщо наступні *я, ю, є* позначають його м'якість (*рясно, бурю*); 3) перед *йо* (*курйоз*); 4) перед *я, ю*, коли вони позначають пом'якшення попереднього приголосного (*кювет, ряса*).

4. Уживання великої та малої літери

З великої літери пишемо:

1) індивідуальні найменування людей:

а) прізвища і прізвиська (зокрема діячів давнини), імена, імена по батькові, а також зменшені імена: *Григорій Савович Сковорода, Марко Лукіч Кропивницький, Микола Васильович Гоголь, Федір Михайлович Достоєвський; Лаврентій Зизаній, Памвó Берінда, Феофан Прокопович;*

Яросла́в Му́дрий, Володи́мир Монома́х, Ва́жа Пшавéла, Ома́р Хайя́м, Олекса́ндр Македо́нський, Рі́чард Ле́вово Сéрце;

б) псевдоніми, конспіративні клички, народні наймення-символи: *Ма́рко Вовчо́к* (Марія Олександрівна Вілінська), *Ле́ся Украї́нка* (Лариса Петрівна Косач), *Оле́на Пчі́лка* (Ольга Петрівна Косач), *Оста́н Ви́шня* (Павло Михайлович Губенко), *Я́нка Купа́ла* (Іван Домінікович Луцевич), *Яку́б Ко́лас* (Костянтин Михайлович Міцкевич), *Скита́лець* (Степан Гаврилович Петров), *Марк Твен* (Самюель-Ленхорн Клеменс); *Кобза́р* (про Тараса Шевченка); *Каменя́р* (про Івана Франка), *Хмі́ль* (про Богдана Хмельницького);

в) складні імена, прізвища, псевдоніми (кожний їх складник): *Зино́вій-Богда́н, Богда́н-Ігор, Вільге́льм-Рі́хард, Жан-Жа́к, Джеймс-Фенімо́р, Марі́я-Тереза́, Марі́я-Антуане́тта, Е́рих-Марі́я; Ба́йда-Вишневе́цький, Кві́тка-Осно́в'я́ненко, Нечу́й-Леві́цький;*

д) прикметникові утворення від прізвищ: *Но́белівська пре́мія, ву́лиця Го́голівська, Шевче́нківська енциклопе́дія, Франкі́вська кімна́та;*

2) індивідуальні назви:

а) іпостасей (осіб) Святої Трійці, найменувань Богородиці та слова, що їх замінюють (також кожне слово складних і складених найменувань): *Бог, Бог-Оте́ць, Я́зве (Єзо́ва), Бог-Сі́н, Бог-Ду́х Святі́й, Госпо́дь* та ін.;

б) біблійних: *Ада́м, А́вель, Ісу́с Хри́сто́с, Марі́я Магдалі́на, Петро́, Павло́, Матві́й, Мойсе́й, Лука́, Йо́сип Прекра́сний, Ю́да Іскаріо́т, Іва́н Богосло́в, Іва́н Хресті́тель (Предте́ча)* та ін.;

в) міфологічних істот і божеств: *Перу́н, Ла́да, Марá, Купа́ло, Яри́ло, Дажбо́г, Сваро́г, Коляда́, Со́нце-Дажбо́г, Вогонь-Сваро́жич, Род, Стрибо́г, Хорс, Велес, Лель; Зевс, Юпі́тер, Афíна (Ате́на), Афроді́та, Венéра; Ахі́ллес, Анте́й, Ге́ракл, Проме́й; Буда́да, Магомéт, Алла́х, Мо́лох, Ка́рма, Ра́ма, Ши́ва, Морта́на, Жи́ва, Левіафа́н* та ін.;

г) персоніфікованих дійових осіб у байках, казках, драматичних творах: *Вовк, Кіт, Ле́бідь, Рак, Щу́ка, Міро́шник, Жа́ба, Віл, Зозу́ля, Піве́нь, Сві́та, Торбі́на, Переко́тіпо́ле, Виногра́д; Ко́цький, Черво́на Ша́почка, Попелю́шка, Дід Моро́з, Са́нта-Кла́ус, Снігу́ронька; Лісові́к, Ма́вка, Перелéсник;* також кожне слово складних назв казкових дійових осіб: *Іва́сик-Телéсик, Іва́н-Побива́н;* також перше слово персоніфікованих словосполучень: *Той, що гре́блі рве; Той, що в скалі́ сиді́ть;*

3) клички тварин (свійських і приручених): *Рябко́, Сі́рко* (собаки); *Сніжінка́* (кішка); *Гні́дко́, Стріла́* (коні); *Круторо́гий, Сі́вий* (воли); *Голу́бка, Лі́ска* (корови); *Ра́ві, Ша́ші* (слони); *Кра́сень, Фарао́н* (папуги);

4) пошанні звертальні форми в офіційному та приватному листуванні: *Па́не, Добрóдію, Громадя́нине, Дру́же* та ін.; *Па́не Президéнте, Па́не Голо́во* та ін.; *Ваш, Твій* та ін.;

5) умовні назви осіб (суб'єктів) в офіційних документах:

а) персоніфіковані найменування сторін, що укладають угоди, контракти тощо: *Автор, Видавництво, Замовник, Виконавець, Постачальник, Покупець* та ін.;

б) персоніфіковані наймення у практиці міжнародних відносин та в актах міжнародного значення: *Високий Гість, [Високи] Договірні Сторони* та ін.;

б) назви найвищих посад (крім родових найменувань у їхньому складі):

а) в Україні: *Президент України (Президент), Голова Конституційного Суду України, Голова Верховної Ради України, Прем'єр-міністр України (Прем'єр-міністр), Генеральний прокурор України;*

б) інших країн згідно з нормами офіційного протоколу: *Президент Індії, Президент Мексики, Маршал Сэйму (Сенату) Республіки Польща, Прем'єр-міністр Канади* та ін.;

в) міжнародного й дипломатичного рівнів: *Генеральний секретар ООН, Генеральний консул (але Надзвичайний і Повноважний Посол);*

г) у церковній ієрархії: *Далай-лама, Патріярх Київський і всієї України-Руси, Папа Римський, Святійший отець* та ін.;

г) у світському і церковному етикеті: *Ваше Превосходительство, Ваша Королівська Величність, Ваша Святість* та ін.;

д) різного рангу згідно з нормами офіційного протоколу: *Міністр освіти України, Посол Ісламської Республіки Іран, Президент Національної академії наук України, Генеральний консул Канади, Принц Уельський;*

7) символи (релігійні, містичні, філософські та ін.), зумовлені текстовою стилістичною настановою: *Воля, Доля, Душа, Життя, Ідея, Нова Україна, Потойбічність, Правда, Смерть, Тёмрява, Філософія Без Дзеркала, Щастя* та ін.

З малої літери пишемо:

1) службові слова – складники іншомовних індивідуальних особових найменувань (*вам, да, де, ді, дю, дер, ед, ель, ла, ле, лос, фон* та ін.): *Людвіг ван Бетховен, Леонардо да Вінчі, Лопе де Вега;*

2) слова *дон* (“пан”) і *дона* (“пані”) перед особовим ім'ям як форма ввічливого звертання: *дон Мануель, дон Фердинанд, дона Кларіта, дона Роса* та ін.;

3) компонент *-паша* в тюркських особових назвах: *Гедік-паша, Осман-паша* та ін.;

4) кваліфікаційні прикладки після імен: *Іван-царенко, Кірик-мужичок* та ін.;

5) узагальнені назви – похідні від імен і прізвищ та утворення від них: *донжуан (донжуанство, донжуанський), ловелас, ментор (менторський), меценат (меценатство), робінзон (робінзонáда), браунінг (пістолет), галіфэ (штани), дízель (двигун), макінтош (одяг), максім (кулемет), рентгэн (апарат), френч (одяг);*

6) загальні назви – похідні від найменувань персонажів казок, вистав, творів для дітей тощо: *ба́ба-яга́, дід-мороз, іва́н-покива́н, попелю́шка, черво́на ша́почка* та ин.;

7) родові, узагальнені та образні назви міфологічних істот: *а́нгел, де́мон, лісові́к, му́за, ні́мфа, руса́лка, тита́н, фавн, фе́я, бог Перу́н, моло́х війни́, змагання геркулесів, ю́да* (зрадник);

8) назви посад, звань, наукових ступенів тощо: *архімандрі́т, ві́це-президе́нт, ві́це-прем'є́р, ві́це-прем'є́р-міні́стр, генеральний дире́ктор, гла́ва держа́ви (у́ряду, адміністра́ції* та ин.;

9) множинні або узагальнені клички тварин: *лі́ски, рябкі́, сіркі́*;

10) загальні назви тварин: *бульдóг, вівча́рка, дог, пінчер, сенберна́р* (породи собак); *йоркши́р* (порода свиней); *лего́рн* (порода курей); *симента́лка* (порода корів) та ин.;

11) прикметники, утворені від власних особових імен.

5. Правопис складних іменників, прикметників, прислівників, прийменників, сполучників, часток

Складні іменники пишуться разом або через дефіс.

Разом пишуться:

1. іменники, утворені за допомогою сполучної голосної із двох чи кількох основ (одна з яких – дієслівного походження): *конопле́рядіння, бавовнозаготі́вля, звуковловлю́вач, садовод, газомі́р, вертолі́т, слов'янознавство, життєпис, водозбі́р*;

2. іменники, утворені поєднанням основ прикметника та іменника: *чорнозем, бортмеха́нік, натурфілосо́фія*;

3. іменники, утворені за допомогою сполучної голосної від двох іменникових основ, синтаксично й семантично рівнозначних: *залізо́бетон, газопрові́дник, кві́тколо́же, шлакобло́к, лісо́степ, верболі́з* (але: *людино-де́нь*);

4. іменники, утворені поєднанням дієслова в другій особі однини наказового способу з іменником: *гори́цвіт, переко́типоле*;

5. іменники, утворені поєднанням числівникової основи з іменниковою: *чотири́томник, сторі́ччя, двозначні́сть, трику́тник, двобі́й, два́дцятирі́ччя*;

6. іменники з першою частиною пів-, напів-, полу-: *півба́ка, півжиття́, півсто́ла, півроку́, півфіна́л, півхлі́бини, півпля́шки, півхустки́, півпо́верху, напівро́знад, напівсон, полува́л, полукі́пок*;

7. іменники, пов'язані з інтернаціональною лексикою й термінологією, в яких другою складовою частиною є такі елементи: *-граф, -графі́я, -лог, -логі́я, -метр*: *гідро́граф, міко́логія, філо́лог, лексико́граф, цинко́графі́я, фітобіо́логія, палео́графі́я, геоме́тр*;

8. іменники, утворені з трьох і більше іменникових основ: *автомотогу́рток, веломотоспо́рт, ліспро́мгосп*.

Через дефіс пишуться:

1. іменники, що означають близькі за змістом поняття: *батько-мати, хліб-сіль*;
2. іменники, що означають державні посади, військові звання: *прем'єр-міністр, генерал-лейтенант*;
3. іменники, що означають складні одиниці виміру: *кіловат-година, грам-атом, тонно-кілометр*;
4. іменники, в яких перше слово підкреслює прикмету чи особливість предмета, що передається другим словом: *жар-птиця, козир-дівка, стоп-кран*;
5. іменники (окладні назви), що означають науковий ступінь, спеціальність, професію: *член-кореспондент, інженер-економіст, лікар-педіатр*;
6. слова, до складу яких входять іншомовні елементи *віце-, екс-, лейб-, обер-, унтер-, штаб- (штабе-)*: *штаб-квартира, екс-чемпіон, віце-адмірал, віце-консул, віце-президент, обер-лейтенант*;
7. складні прізвища: *Гулак-Артемівський, Нечуй-Левицький*.

Правопис складних прикметників (система Moodle відеоурок <https://www.youtube.com/watch?v=NIXLlRr-Hw8>).

Правопис складних прислівників (система Moodle відеоурок <https://www.youtube.com/watch?v=ij3CQJuTR-s>)

Правопис складних прийменників (система Moodle відеоурок <https://www.youtube.com/watch?v=ZNexcgYI47c>).

Правопис складних сполучників (система Moodle відеоурок <https://www.youtube.com/watch?v=kYeANtoVDSU>)

Правопис часток.

Разом пишуться:

Частки *аби, ані, як, що, чим, чи, де* з іншими частинами мови: *щодня, чимдуж, анітрохи*.

Частки *то, же, же, б, би* в складі інших часток або сполучників: *немовби, начебто*.

Частки *-ся, -сь* у зворотних дієсловах, а також в складі прислівників і займенників: *знатися, хтось, колись*.

Через дефіс пишуться:

Частки *хтозна-, казна-, бозна-, будь-, -небудь*, які стали суфіксами або префіксами в займенниках і прислівниках: *казна-де, хтозна-що*.

Частки *-бо, -но, -то, -таки, -от*, що стоять після слова, якого стосуються: *тому-то, пішов-таки*.

Окремо пишуться:

Формотворчі частки: *гуляв би, хай пише*.

Частки, які надають словам емоційних чи смислових відтінків: *хоч, ще, саме, аж, ж*.

Частки у сполуках слів (переважно в сполучних словах): *навряд чи, що за, дарма що, поки що, що ж до*.

Лекція 3-4. Лексикологія.

Зміст

1. Основні поняття лексикології. Ознаки слова як одиниці мови. Функції слова як одиниці мов. Лексичне значення слова за характером вияву.
2. Типи багатозначності.
3. Лексика української мови за походженням.
4. Лексика за територіальним поширенням
5. Лексика зі стилістичного погляду.
6. Омоніми. Синоніми. Антоніми. Пароніми.

 Основні поняття: лексикологія, лексика, діалектизми, власне українські слова, запозичення, старослов'янізми, омонім, синонім, антонім, паронім, словникарство, лексикографія

Література

1. Авраменко О., Тищенко О. Українська мова. Враховуючи новий правопис. Київ : Киголуб, 2020. 584 с.
2. Авраменко О.М. Українська мова 8 клас. Київ : Грамота, 2022. 193 с.
3. Авраменко О.М., Борисюк Т.В., Почтаренко О.М. Українська мова 8 клас. Київ : Грамота, 2021. 191 с.
4. Авраменко О. М. Українська мова 9 клас. Київ : Грамота, 2022, 159 с.
5. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2017. 251 с.
6. Ворон А.А., Солопенко В.А. Українська мова 10 клас. Київ : Освіта, 2018. 288 с.
7. Глазова О.П. Українська мова 7 клас. Київ : Освіта, 2020. 256 с.
8. Голуб Н.Б., Горошкіна О.М., Новосьолова В.І. Українська мова 11 клас. Київ : Педагогічна думка, 2019. 232 с.
9. Заболотній В.О. Українська мова 6 клас. Київ : Генеза, 2021. 256 с.
10. Квартник Т. О. Українська мова. Київ : Асса: 2020. 192 с.
11. Українська мова без помилок. Говоримо і пишемо правильно. Сучасний довідник з урахуванням останніх змін у правописі і мовленні /укл. О. М. Журенко. Харків : Книжковий клуб: «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017, 512 с.
12. Український правопис / Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні НАН України; Ін-т української мови НАН України. Київ : Наук. думка, 2019. 288 с.

1. Основні поняття лексикології. Ознаки слова як одиниці мови. Функції слова як одиниці мов. Лексичне значення слова за характером вияву

Лексикологія – розділ мовознавства, що вивчає словниковий склад мови (лексику).

Термін "лексика" охоплює всю сукупність слів і їх значень, що функціонують у мові.

Лексикологія вивчає словниковий склад мови у різних аспектах: групування слів за їх значеннями (однозначність і багатозначність, пряме і переносне, конкретне і абстрактне, омоніми, пароніми), стилістична диференціація лексики сучасної української літературної мови (загальноповсякденна, специфічно побутова, науково-термінологічна, офіційно-ділова, виробничо-професійна, емоційна тощо), склад лексики з погляду походження (запозичена і власне українська), за часом утворення (застарілі слова і нові).

Завданням лексикології є також встановлення загальної кількості слів у мові. Це можна зробити тільки приблизно, бо основний словниковий склад мови хоч і досить стійка частина лексики, але в ньому у процесі розвитку суспільства відбуваються зміни: одні слова зникають із вжитку, інші з'являються. Нині словник української літературної мови поповнився новими словами: менеджер, менеджмент, маркетинг, бізнес, дисплей.

Лексикологія тісно пов'язана з багатьма іншими розділами мовознавчої науки, зокрема етимологією (вивчає походження слова, його первинне значення), семасіологією (вивчає лексичне значення слова), морфологією (вивчає частини мови), фразеологією (досліджує стійкі сполучення слів), лексикографією (вивчає різні типи словників) та іншими.

Мова складається зі слів. Слово є основною одиницею мови.

Слово - це найменша самостійна одиниця мови, "що складається зі звука чи комплексу звуків і називає певні предмети, процеси, явища об'єктивної дійсності або лише вказує на них"¹⁰.

Визначальною для слів є номінативна функція (*функція називання*). Слова можуть називати конкретні предмети (*книжка, зошит, ручка, стіл*); природні явища (*дощ, вітер, сніг*); ознаки предметів (*чорний, великий, стрункий*); кількості (*сім, десять, чотириста*); дії, процеси, стани (*конспектувати, думати, хворіти*); ознаки дії (*прекрасно, швидко, по-демократичному*). Важливою особливістю слова є те, що воно називає не кожен окремий предмет, явище, дію, а є узагальненою назвою групи чи класу однотипних (однорідних) предметів.

За ступенем узагальнення розрізняють слова з конкретним і абстрактним значенням. Слова з конкретним значенням називають все те (предмети, явища), що людина пізнає й сприймає органами чуття: *будинок, вишня, туман, білий, малювати, Гнат, Ольга, Кабінет Міністрів України, газета "Українське слово", тиждень, рік, літр*. До слів з абстрактним значенням належать назви узагальнених понять, що не мають реального

втілення. Вони вказують на стан (*сон, тиша*), почуття (кохання, ненависть), процес (*біг, читання*), якість (*ясність, прозорість*), риси характеру (доброта, вихованість, толерантність), стосунки між особами (дружба, взаєморозуміння), різні вияви інтелектуального рівня людини (розум, знання), поняття етикету (прощання, вітання, побажання) тощо.

Лексичне значення слова – це його основний, реальний зміст. Воно відображає співвіднесеність між звуковим комплексом і предметом чи явищем дійсності. Маючи лексичне значення, слова називають все, що нас оточує в навколишньому світі, що вже пізнала людина і має уявлення про нього, тобто поняття про предмети, явища, властивості, дії.

Слова, крім лексичного значення, мають ще й граматичне. Граматичне значення - це формальне значення певного відношення, що супроводжує основне, лексичне значення.

Лексичне значення слова є індивідуальним, а граматичне - загальним, властивим усім словам певного класу (частинам мови). До граматичних значень належать:

- рід: чоловічий, жіночий, середній;
- число: однина, множина;
- відмінок: називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний;
- особа: перша, друга, третя;
- спосіб: дійсний, умовний, наказовий;
- час: теперішній, минулий, майбутній;
- вид: доконаний, недоконаний;
- стан: активний, пасивний.

За співвіднесеністю з поняттям (за наявністю - відсутністю лексичного значення) слова поділяються на повнозначні і неповнозначні.

Повнозначні слова мають лексичне і граматичне значення, виконують номінативну функцію та співвідносні з поняттям: *земля, він, ясний, працюємо*.

Неповнозначні слова не мають лексичного значення, виражають відношення між повнозначними словами і не співвідносяться з поняттями: *від, до, з, на, під, б, би, же, хай, нехай, і, а, але, проте, та*.

Повнозначні слова можуть бути однозначними і багатозначними.

Однозначні слова – це слова, що мають лише одне лексичне значення: відмінок – граматична категорія іменних частин мови, що виражає синтаксичні відношення між словами в реченні; типовий - який є зразком, стандартом для ряду однорідних явищ, фактів тощо.

2. Типи багатозначності

Багатозначні слова – це слова, що вживаються з двома або кількома лексичними значеннями.

Здатність слова вживатися у кількох значеннях називається

багатозначністю (полісемією).

Конкретне значення багатозначного слова репрезентується у сполученні його з іншими словами.

Одне із значень багатозначного слова є прямим, а всі інші – переносними.

Прямим називається первинне лексичне значення слова, що безпосередньо відображає явища об'єктивної дійсності. З цим значенням слово з'являється вперше у мовленні, воно зрозуміле не тільки у реченні, а й поза ним: рука – верхня кінцівка людини; *орел* – великий хижий птах з родини яструбових.

Переносним називається вторинне лексичне значення, що розвивається з прямого на основі процесів перенесення за суміжністю чи подібністю предметів. Відповідно до цього за характером його виникнення є 3 типи переносних значень: метафора, метонімія і синекдоха.

Метафора – вживання слова з переносним значенням на основі подібності; схожості між предметами чи явищами.

В основі метафори може бути подібність:

- а) за кольором (*золоте волосся, золоте сонце*);
- б) за формою (*ніс судна, ніс черевика*);
- в) за формою і функцією (*крила літака*);
- г) емоційним враженням (*чорна заздрість*).

Метонімія – вживання слова з переносним значенням на основі суміжності, певного зв'язку між предметами чи явищами. Метонімію маємо тоді, коли:

– прізвище автора вживається замість назви його творів: *читати Шевченка, слухати Моцарта*;

– назва міста, вулиці, країни вживається замість назви їх жителів: *Київ зустрічає гостя. Шумить Хрещатик*;

– назва певного матеріалу переноситься на ту річ, яку виготовлено з нього: *на ньому залізо (кайдани)*.

Синекдоха – перенесення назви з одного предмета на інший за кількісним характером відношення між ними. Наприклад, замість назви цілого може вживатися назва його частини; зокрема, особа позначається за частиною її зовнішності, одягу: *Повз них все йшли і йшли підняті коміри, капелюхи, кепки і спецівки, окуляри і берети, цокали туфельки і човгали матерчаті боти (Є. Носов)*.

До синекдохи належать випадки переносного вживання однини замість множини: *копійка – гроші взагалі; хліб – харчові продукти і взагалі засоби до існування*.

3. Лексика української мови за походженням

Незапозичена лексика

Лексика української мови формувалася протягом тисячоліть. Сучасна лексика української мови складається з пиш» миx, незапозичених слів, створених нашими предками, і слів, запозичених у різні періоди з інших мов.

Основну частину лексики української мови становлять незапозичені українські слова, їх у мові приблизно 90 відсотків. До них належать успадковані найдавніші *індоєвропейські слова*, спільні для багатьох індоєвропейських мов (*санскриту, грецької, латинської, германських, романських, слов'янських* та ін.); *праслов'янські слова*, спільні для всіх або більшості слов'янських мов; і *власне українські слова*, утворені безпосередньо тією частиною слов'янської людності, яка сформувала українську націю.

З прадавніх часів українська мова успадкувала кілька сотень назв життєво важливих предметів і явищ, зокрема:

а) назви людей за спорідненістю та іншими ознаками: *мати, батько, син, дочка, брат, сестра, зять, свекор, ятрівка, дівер, гість* тощо;

б) назви частин тіла: *око, брова, вухо, ніс, зуб, серце, череп, ясна, язик, груди, лікоть, коліно, волосся, кров* тощо;

в) назви тварин і продуктів тваринного походження: *звір, вівця, корова, свиня, поросля, вовк, вівірка, їжак, журавель, гуска, орел, оса, муха, мурашка, м'ясо, молоко, яйце, вовна* тощо;

г) назви рослин та їхніх частин: *дерево, береза, верба, ясен, осика, черемха, вишня, дуб, жолудь, кора, сук, зерно, солома, полова, мох, льон* тощо;

д) назви предметів і явищ природи: *сонце, місяць, небо, день, ніч, вечір, зима, вогонь, вода, вітер, дим, роса, сніг, море* тощо;

Праслов'янський період розвитку української лексики. У той час виникло багато слів, які стали спільним надбанням усіх слов'янських мов. Для творення нових слів використовувалися переважно наявні вже індоєвропейські корені. Таких слів в українській мові налічується близько двох тисяч. Це зокрема:

а) назви людей за спорідненістю та іншими ознаками: *чоловік, сват, невістка, вітчим, мачуха, пасерб, внук, вівчар, ткач, сторож*;

б) назви частин тіла: *тіло, чоло, губа, рот, гортань, стегно, шия, в'язи, палець, пазур*;

в) назви тварин: *віл, ведмідь, кінь, пес, змія, птах, соловей, окунь, плітка, комар, жук*;

г) назви рослин: *пшениця, трава, будяк, лопух, кропива, лобода, ягода, малина, суниця, ожина, ліщина, гай, печериця*;

д) назви предметів і явищ природи: *іскра, буря, вихор, потік, струмінь, острів, рілля, долина*;

е) назви будівель, господарських знарядь: *кузня, кошара, обора, стайня, вікно, піч, пліт, борона, вила, відро, ніж, шило, клин, молот, мітла, невід, пряжа*.

Кількісно найбільший і найрізноманітніший шар питомої української лексики становлять слова, які почали виникати ще в процесі формування тих діалектів, що лягли в основу української мови, і творення яких не припиняється й досі, тобто власне українські слова. Більшість цих слів

виникла й виникає на лексичному матеріалі, успадкованому від спільноіндоєвропейської та праслов'янської мов, а також давно засвоєних запозичень. Ці слова переважно похідні. Вони стосуються всіх сфер життя, наприклад:

а) суспільно-політична лексика: *громада, громадянин, володар, власність, промовець, працівник, гурток, осередок, ланка, справочинство, самодіяльний*;

б) назви будівель та їхніх частин: *будинок, приміщення, підлога, поміст, одвірок, віконниця, горниця, покуття, присінок, корівник, пташарня, садиба, хвіртка, причілок, підмурівок*;

в) назви страв і напоїв: *борщ, вареники, голубці, локшина, галушки, лемішка, холодець, затірка, млинці, корж, бублик, пампушки, деруни, узвар, куліш, вергуни, січеники, крученики*;

г) назви одягу і взуття: *штани, спідниця, сорочка, запаска, хустка, стрічка, намисто, капелюх, бриль, чобіт, черевик, сап'янци*;

Г) назви предметів побуту: *рядно, скатерка, рушник, мішок, кошук, коромисло, коцюба, віжки, оброть*;

д) сільськогосподарська лексика: *урожай, скирта, ярина, озимина, сіножать, жнивварка, молотарка, сівалка, віялка, олійниця, цукроварня, оранка, зажинки, обжинки, рільництво, тваринництво, хлібороб, сіяч, тваринник, пасічник, смородина, порічки, суніця, полуниця, гречка*;

є) абстрактна й наукова лексика: *мрія, поступ, довір'я, освіта, виховання, промисловість, підприємство, кисень, водень, підручник*.

Серед власне українських слів є чимало прислівників: *зоналу, навпростець, осторонь, заздалегідь, навперейми, зрештою, наодинці, вранці, влітку, взимку, праворуч, нашвидкуруч, обіруч, мимохідь, торік, споконвіку*. Тільки в українській мові є прийменники *біля, від, посеред, між, задля, коло, щодо*; сполучники *та, бо, чи, аби, або, проте, зате, якщо, якби, наче, мов, ніби, ніж, дарма що, незважаючи на те що*; частки *хай, невже, хіба, майже, навіть*.

Запозичення із старослов'янської мови. З прийняттям християнства 988 р. в Україну-Русь прийшла тодішня болгарська мова, яка пізніше дістала назву «старослов'янська», або «церковнослов'янська». Вона стала мовою богослужінь, богослужбових книг, мовою навчання, тобто на довгий час, аж до появи творів Івана Котляревського, набула статусу літературної мови в Україні.

Запозичення з польської мови почалися ще в доісторичні часи. Але помітними вони стали тільки після 1569 р., коли внаслідок Люблінської унії більша частина території України опинилася під владою Польщі. З польської мови в українську ввійшли такі слова, як *уряд, тесля, хлопець, в'язень, блазень, міщанин, мешкання, достаток, збруя, забавка, ковадло, залога, поєдинок, вирок, хвороба, скарга, прагнення, необачність, шаленство, дідизна, зичити, квапитися, гарцювати, шикувати, керувати, пильнувати, бавитися, обіцяти, вельможний, досконалий, прикрий, розмаїтий, кепський*.

Через польську українською мовою було засвоєно низку чеських слів: *влада, праця, брама, табір, бавовна, гасло, ганьба, вагатися, власний, огидний, наглий, смутний*. Таким само шляхом прийшли в українську мову й деякі німецькі слова (щоправда, їх поширювали переважно євреї, переселені в XVI–XVII ст. із Німеччини в Україну): *кушнір, бровар, слюсар, дріт, дратва, кельма, дах, верстат, стамеска, фуганок, цукор, цибуля, крам, коштувати, рахувати, друкувати, трапитися* тощо.

Запозичення із грецької і латинської мов. Частина грецьких слів в українську мову ввійшла ще до прийняття християнства внаслідок безпосередніх контактів між носіями обох мов. Греки, як відомо, довгий час мали свої поселення в Північному Причорномор'ї, у Криму, торгували з русичами. Тоді було запозичено такі слова, як *корабель, парус, левада, лиман, палата, вапно, корал, канат, миска, кедр, вишня, огірок, лавр, мак, м'ята, мигдаль*.

Набагато більше грецьких слів прийшло до нас через старослов'янську мову після прийняття християнства: *ангел, архангел, апостол, Біблія, Євангелія, вівтар, ікона, кадило, ладан, монах, монастир, паламар, псалом, ідол*. Тоді ж було запозичено й багато грецьких імен, такі, як *Анатолій (східний), Андрій (мужній), Арсен (сміливий), Василь (царський), Геннадій (благородний), Олександр (захисник людей), Ірина (спокій), Галина (тиша), Катерина (чиста), Оксана (гостинна), Олена (сонячна)*.

Наступна хвиля грецизмів спостерігається у зв'язку з вивченням в українських школах у XVI–XVII ст. грецької мови. У цей час в українську мову входять в основному шкільні терміни: *граматика, логіка, історія, математика, філософія, лексика, морфологія, синтаксис, бібліотека, драма, театр, хор*.

Пізніші запозичення з грецької мови пов'язані з розвитком різних галузей науки, з політичним життям. До них належать такі слова, як *біологія, бактерія, мікроб, гормони, азот, барій, бром, гелій, йод, галактика, клімат, паралель, полюс, гіпотенуза, катет, призма, теорема, дифтонг, фонема, морфема, схема, фантазія, автономія, економія, анархізм*. Крім того, з грецької мови запозичено чимало словотвірних елементів: *авто-, анти-, мікро-, макро-, аеро-, хроно-, фото-, топо-, сферо-, агро-, архі-, ізо-, пан-, -філ, -фоб*.

Для грецизмів характерні початкові голосні *а, є, і*, приголосний *ф*, звукосполучення *кс, пс*, суфікси *-ік(а), -ад(а), -ид(а), -ід(а)* тощо: *архів, автор, економія, етика, ідея, фантазія, лексика, психіка, олімпіада, панахида, піраміда*.

Латинські слова стали проникати в українську мову в X–XI ст.: *кесар, коляда, фортуна*.

Основна маса латинізмів приходить в українську мову, починаючи з XV–XVI ст., коли в школах України стали вивчати латинську мову. Уже в той час в українських писемних пам'ятках зафіксовано латинізми: *аматор*,

арешт, артикул, гонор, гумор, герб, календар, конституція, матеріал, окуляри, оренда, термін, фальш та ін.

З латинської мови в українську ввійшли й деякі імена: *Валерій (здоровий), Віктор (переможець), Віталій (життєвий), Вікторія (перемога), Маргарита (перлина), Марина (морська), Наталія (рідна).*

Для латинізмів характерні префікси *де-, екс-, ім-, ін-, ре-, суфікси - альн(ий), -ат, -аці(я), -еит, -тор, -тур(а), -ум, -ус:* *депресія, експозиція, імпонувати, інкубатор, інтервал, реконструкція; універсальний, концентрат, інформація, інцидент, диктор, диктатура, мінімум, казус, радіус.*

Слова з тюркських мов до української проникали ще в найдавніші часи. Більшість із тих народів, з якими наші предки в давнину вели боротьбу, торгували й просто контактували, – авари, хозари, булгари, печеніги, половці, татари – тюркомовні.

Запозичення з тюркських мов відбувалися переважно усно. Тому ці слова тепер здебільшого не сприймаються як чужі. Це насамперед:

а) назви, пов'язані з військовою справою: *отаман, осавул, гайдамака, гайдук, яничар, орда, аркан, кинджал, бунчук, кайдани;*

б) назви побутових речей: *диван, тапчан, казан, чавун, таз, кочерга, батіг, чубук, халат, шапка, башилик, бурка, кап тан, ковпак, капшук, парча, килим, балик, шашлик, ковбаса, могорич, сарай, шатро, балаган, базар;*

в) назви тварин, птахів, риб, комах і пов'язаних із ними понять: *баран, лоша, кабан, бугай, борсук, ішак, байбак, беркут, чайка, баклан, сазан, судак, сарана, тарган, отара, табун, каракуль;*

г) назви рослин і плодів: *гарбуз, кавун, кизил, айва, алича, баштан;*

г) назви масті коней: *гнідий, буланій, карий.*

Однією з основних ознак тюркізмів є поєднання в слові голосних однакового ряду: *барабан, балаган, кабала, папаха, сургуч, бунчук, тютюн, Саксагань, Самара.* Про тюркське походження слів свідчать також кінцівки *-лик, -ук, -ак, -ан, -ун:* *башилик, ярлик, борсук, судак, тапчан, табун; Кагарлик, Ташлик, Кундук, Токмак, Курган.*

Запозичення із західноєвропейських мов

Запозичення з німецької мови.

Запозичення з німецької мови здебільшого стосуються:

а) техніки й будівництва: *анкер, борт, верстат, домкрат, кельма, кахлі, клапан, кран, стамеска, фуганок, лобзик, шина, шифер, шланг, шпунт, штепсель;*

б) військової справи: *бруствер, гаубиця, гауптвахта, ефрейтор, офіцер, фельдфебель, фельдмаршал, патронташ, муштра, фланг, штаб, штиль, штурм;*

в) мистецтва: *балетмейстер, мольберт, гастролі, флейта, арфа, камертон, обертон, ландшафт;*

г) торгівлі й управління: *бухгалтер, вексель, касир, маклер, банк, штемпель, штраф, ратуша, поштамт;*

г) побуту: *бакенбарди, бутерброд, кітель, галстук, фартух, шлейф, ширма, мундштук, штопор, портвейн, штатив.*

Серед запозичених із німецької мови слів є чимало складних без сполучного голосного: *бутерброд, ландшафт, бухгалтер, камертон, циферблат.* До них також належать слова зі звукосполученням *шт* на початку слова та *ей, ай* після приголосного: *штамп, штаб, штраф, крейда, клейстер, шлейф, портвейн, шайба, майстер.*

Французькі слова проникають в українську мову, починаючи з XVII ст.; і не тільки через польську, пізніше – російську мову, а й завдяки українським студентам, що вчилися або мандрували в ті часи по всій Європі. А в другій половині XVIII–XIX ст. цьому сприяло поширення політичних ідей, мистецтва, культури, батьківщиною яких була Франція.

Запозичені з французької мови слова стосуються переважно:

а) суспільно-політичного життя: *режим, абсолютизм, асамблея, парламент, департамент, бюро, дебати, прем'єр, шеф, аташе, кар'єра, інтрига, шантаж, авантюра, бюлетень, транспарант, депеша;*

б) мистецтва й літератури: *ансамбль, афіша, анонс, н'єса, актор, суфлер, роль, ампула, тембр, балет, буфонада, антракт, рояль, ескіз, гравюра, натюрморт, віньєтка, бюст, шедевр, сюжет, жанр, каламбур;*

в) військової справи: *армія, гвардія, авангард, аванпост, бригада, десант, партизан, команда, база, арсенал, батарея, канонада, фронт, флот, парашут;*

г) одягу: *костюм, пальто, кашне, блуза, капюшон, галіфе, манжети, краватка, жабо;*

г) будівництва, архітектури, містовпорядкування: *бельетаж, фойє, фасад, оранжерея, тераса, алея, бульвар, тротуар, авеню;*

д) побуту: *абажур, люстра, порт'єра, канапа, сервіз, ридикюль, браслет, флакон, пудра, делікатес, десерт, вінегрет, гарнір, філе, антрекот.*

Для запозичених із французької мови слів властиві такі фонетичні й морфологічні особливості:

звукосполучення *уа*: *буржуазія, ампула, кулуари, експлуатація, тротуар, вуаль;*

пом'якшення губних та *к* перед *у* (буква *ю*): *бюро, гравюра, 'капюшон, фюзеляж, кюрі, кювет;*

звукосполучення *ам, ан* перед приголосними: *асамблея, тампон, пансіон, авантюра, жанр;*

суфікси *-аж, -ант, -анс, -єр, -йон*: *екіпаж, фураж, інтендант, реверанс, режисер, шофер, батальйон, компан'йон;*

незмінювані іменники з кінцевими наголошеними голосними *-є, -і, -о*: *пенсне, турне, резюме, журі, жалюзі, кашпо, шапіто.*

Запозичення з англійської мови відбуваються, починаючи з XIX ст. Особливо побільшало їх останнім часом, коли англійська мова стала не тільки мовою міжнародного спілкування, а й основним засобом здобуття наукової та іншої інформації.

Запозичені з англійської мови слова переважно стосуються:

а) техніки: *бульдозер, грейдер, комбайн, трактор, трамвай, ескалатор, форсунка, блюмінг, тунель, комп'ютер, принтер, дисплей, файл;*

б) політики й економіки: *мітинг, лідер, страйк, бойкот, локаут, гангстер, трест, бізнес, рекет, демпінг, маркетинг, бюджет, чек, банкнот, менеджер, менеджмент;*

в) мореплавства і військової справи: *траулер, танкер, катер, вельбот, шлюпка, ихуна, яхта, ватерлінія, трап, док, дрейф, шквал, аврал, танк, шрапнель, снайпер;*

г) спорту: *футбол, волейбол, гандбол, хокей, ватерполо, бокс, теніс, матч, спринт, старт, фініш, жокей, форвард, гол, рекорд, спаринг, тренер;*

г) побуту: *комфорт, піджак, джемпер, піжама, плед, френч, смокінг, біфштекс, кекс, пудинг, сандвіч, торт.*

Для запозичень з англійської мови властиві звук *дж*, звукосполучення *ай, ей*, суфікс *-инг (інг)*: *бюджет, джентльмен, комбайн, тролейбус, мітинг, тюбінг, демпінг.*

Запозичення з італійської мови беруть початок у 17-18 ст. Запозичені слова стосуються переважно музики: *адажіо, акорд, алегро, альт, бас, сопрано, тенор, апасіоната, арія, баркарола, дуєт, унісон, імпровізація, інтермецо, кантата, соната, квартет, квінтет, композитор, консерваторія, концерт, віолончель, мандоліна, піаніно.*

Невелика частина запозичених з італійської мови слів належить:

а) до фінансово-економічної термінології: *брutto, нетто, валюта, каса, інкасатор, фірма;*

б) до архітектурно-будівничої лексики: *бароко, арка, цоколь, фонтан, мозаїка.*

4. Лексика за територіальним поширенням

Слова, активне користування якими обмежується певним середовищем, належать до лексики обмеженого функціонування. Серед неї виділяють насамперед територіальні й соціальні діалектизми.

Територіальні діалектизми відомі лише в певній місцевості.

Розрізняють три групи територіальних говорів української мови – наріччя: північне, південно-східне та південно-західне.

Кожному з цих наріч властиві, крім фонетичних та граматичних, певні лексичні особливості, не відомі літературній мові, – територіальні діалектизми.

Залежно від того, у якому відношенні територіальні діалектизми стоять до загальнонародного словника, їх поділяють на словникові, етнографічні, семантичні та словотвірні.

Діалектизми, що позначають поняття, для яких у літературній мові є інші назви, називають словниковими (лексичними). Це власне дублети до літературних слів. Найбільше таких діалектизмів є серед іменників, рідше – серед дієслів, прикметників, прислівників, службових частин мови.

Діалектизми, які називають місцеві реалії й поняття, невідомі поза межами певного наріччя, говору, називають етнографічними. Вони не мають відповідників у літературній мові.

Загальнонародні слова, що мають значення, відмінне від загальноприйнятого, називають семантичними діалектизмами.

Семантичні діалектизми бувають двох видів:

1. слова з додатковим відмінним значенням: *гора* – «гора» і «горище», *верх* – «верх» і «димар», *вино* – «вино» і «виноград», *загата* – «гребля» і «зовнішня обкладка хати соломною чи сіном для утеплення»;

2. слова з цілком відмінним значенням: *родичі* – «батьки», *кум* – «весільний батько», *ноша* – «одяг», *обід* – «сніданок», *аркан* – «різновид гуцульського танцю».

Діалектизми, які відрізняються словотвором, називають словотвірними. Вони можуть мати інші суфікси, інше поєднання складових частин, наприклад, у південно-західних говорах: *біниця* – «білка», *блискіт* – «блискавка», *димник* – «димар», *бабакуль* – «кульбаба», *моримуха* – «мухомор».

Територіальні діалектизми під час формування літературної мови сприяли її збагаченню. Тепер вони зрідка використовуються в художніх творах для надання їм певного місцевого колориту. Зрештою, діалектизми є постійним джерелом для поповнення лексики літературної мови.

Діалектизми соціальні.

Соціальні діалектизми притаманні окремим соціальним групам носіїв мови. До соціальних діалектизмів належать професіоналізми, жаргонізми й арготизми. Сюди слід віднести також слова дитячої мови.

Професіоналізми вживаються в певному професійному середовищі. Ці слова ніби деталізують загальновідомі назви.

Так, слово човен відоме всім людям. Але тільки рибалки розрізняють різні види човнів та їхніх деталей і відповідно називають їх: *дуб* «великий човен, видовбаний із суцільного дерева»; *байдак* «великий човен для плавання по морю»; *шаланда* «пласкодонний риболовецький вітрильник»; *баркас* «великий багатовесловий човен» тощо.

Професіоналізми мало поширені в літературній мові. Разом із тим вони є багатим джерелом для творення термінології.

Жаргонізми – слова, властиві мові певного соціального середовища. Вони, на відміну від професіоналізмів, мають відповідники в загальнонародній мові та в професійній лексиці.

Наприклад, серед частини молоді побутують такі слова: *бакси* «долари», *штука* «тисяча», *лимон* «мільйон», *ксива* «паспорт, посвідчення особи тощо», *базар* «розмови», *пакет* «наряд міліції», *стрілочник* «той, кого безпідставно звинувачують у чомусь», *черепи* «свої хлопці», *гнати* «говорити неправду», *купити* «пожартувати», *здрейфити* «злякатися», *кинути* «ошукати», *наїжджати* «чіплятися, погрожувати», *кльово* «дуже добре».

Арготизми – слова, дібрані й використовувані певною соціальною групою для мовної відокремленості від інших носіїв мови. Арго – це умовна говірка соціальної групи з певним набором слів, незрозумілих для сторонніх. Відомі злодійське, картярське, лірницьке та жебрацьке арго.

Арготизми, як і жаргонізми, стоять поза межами літературної мови. У художній літературі, зрідка – у публіцистиці, письменники використовують їх для створення колориту відповідного соціального середовища.

Окремий, хоч і невеликий шар становить дитяча лексика. Для неї характерні пестливі слова, слова з повторюваним складом, наприклад: *папа – хліб, коко – яйце, моня – молоко, льоля – сорочка, киця – кіт, ціпа – курча, паця – свиня, зюзя, дюдя – холодно, жижа – гаряче, вава – ранка, забите місце, гам – їсти, їстоньки, питоньки, купатоньки, спатки, спатоньки, спатуні, спатусі, тупоньки, нозя, руця* тощо.

Застарілі слова і неологізми. Характерною особливістю словникового складу мови є його безперервний розвиток. Разом із тим склад деякої частини лексики в процесі її функціонування зазнає певних змін: одні слова стають застарілими, інші – з'являються. Застарілі слова бувають двох видів: історизми й архаїзми.

Історизми – слова, які вийшли з активного вжитку тому, що зникли позначувані ними речі, явища.

Серед історизмів можна виділити такі семантичні групи слів:

а) назви давніх суспільно-політичних реалій: *смерд, кріпак, вельможа, дворянин, поміщик, князь, княгиня, цар, цариця, боярин, воєвода, війт, жандарм, гайдук, осавула, бурмістр, урядник, становий, возний, виборний, подушне, подимне, чинш, соцький, бунчужний, хорунжий, волость, повіт, ратуша, магістрат, нарком, політрук, райком, партком;*

б) назви колишніх професій: *мечник, лучник, списник, кожум 'яка, вугляр, гутник, дігтяр, чумак, камердинер, лакей, козачок;*

в) назви застарілих знарядь праці, зброї: *рало, соха, ступа, жорна, прядка, кайло, сагайдак, келеп, ратище, рогатина, мушкет, гаківниця, фальконет, пістоль.*

Неологізми – нові слова в мові: *довкілля, складнощі, по-датківець, наркобізнес, бартер, менеджмент, рекетир, факс, телетайп, конверсія, дилер, імідж, грант.*

Причини появи неологізмів у мові різні:

а) потреба дати назви новим предметам і явищам: *дисплей, принтер, бейсбол, бронедвері, гіпсокартон, йогурт, виробниче об'єднання, віце-прем'єр-міністр, електорат, клонування, Інтернет;*

б) потреба замінити назву зрозумілішою, прозорішою; такою, що більш відповідає внутрішнім законам мови, її словотвірним особливостям: *літак замість аероплан, вертоліт замість гелікоптер, рукоборство замість армреслінг, примірник замість екземпляр* та ін.;

в) бажання знайти свіжі образні назви, властиве мові письменників: *бистроплин, вітровіння, сміхобризний, злотоцінно, трояндно,*

яблуневоцвітно, блискотінь, турбація, за шовковійтися, акордитись – у творах П. Тичини; *гр* – у творах М. Рильського; *яснота, ясінь, краплинь, дощовиця, тужіпъ, розсвітання, повесніння, весновій* – у творах А. Малишка; *бджолиність, розламища, очужілість, сніговерть, безмір, випроб, невситенний, начасний, знедуховніти, знебутись, знещасливити* – у творах О. Гончара.

Поява неологізмів у мові зумовлена розвитком людського суспільства, намаганням глибше пізнати й точніше позначити ті чи інші явища, властивості навколишньої дійсності, духовного життя людини.

Індивідуально-авторські неологізми, як правило, не стають загальноновживаними, а так і залишаються в тому чи іншому творі письменника.

5. Лексика зі стилістичного погляду

Відбір лексики залежить від мети висловлювання, сфери спілкування. Залежно від того, яка мовна функція реалізується, лексика української мови поділяється на:

- науково-термінологічну: *матерія, метафізика, диктатура, рефлекс, педіатр*;
- виробничо-професійну: *трал, навігація, ехолот, пірогармата*;
- адміністративно-ділову: *розпорядження, акт, заява, ухвала*.

У науковому, публіцистичному, діловому та у всіх інших стилях використовується, насамперед, загальноновживана лексика. У науковому та діловому стилях з емоційного погляду ця лексика нейтральна. Найближча до загальноновживаної є лексика специфічно-побутова: *стіл, кухоль, виделка, відро, рогач* тощо.

Науково-термінологічна, виробничо-професійна й адміністративно-ділова лексики також нейтральні.

У публіцистичному стилі використовується і нейтральна науково-термінологічна й емоційно забарвлена лексика.

Емоційна лексика є основним елементом художнього мовлення. Справжні майстри художнього слова часто вдаються до загальноновживаних слів, наснажуючи їх емоційним змістом: *дитинонька, зіронька, віченьки, рученьки, козаченько, дівчисько, парубійко, злодюга, катюга* тощо.

Емоційні слова, які виконують у художніх текстах специфічно-стилістичні функції (виступають епітетами, у порівняннях, у ролі образних символів тощо), називаються поетичними.

До емоційних можна віднести і просторічні слова, які в поетичному мовленні є засобом образного зображення (*роззява, телепень, бовдур, беркицьнутися* та ін.): *Чіпка собі блудить, як бовдур, не знає, що й розпочати* (П. Мирний); *Отак навіть беркицьнутись можна!* – ледве втримався на санках Хведько (М. Стельмах).

6. Омоніми. Синоніми. Антоніми. Пароніми

Омоніми (у перекладі з грецької мови – однойменний, від грецького *homos* – однаковий і *опута* – ім'я, назва) – слова або їх окремі граматичні форми, а також стійкі словосполучення, морфеми, синтаксичні конструкції, що при однаковому звучанні (або написанні) мають абсолютно різні значення (на відміну від полісемії *ліра* (музичний інструмент) і *ліра* (грошова одиниця); *жати* (серпом) і *жати* (тиснути); *зав'яз* – *за в'яз*; *не з граба* – *незграба*).

Омоніми принципово відрізняються від багатозначних слів. Між значеннями полісемантичного слова існують зв'язки; вони об'єднані спільним поняттям. Значення омонімів не пов'язані між собою. Найбільш повно і різноаспектно омоніми виявляються в лексиці. Лексичні омоніми належать до однієї частини мови, виникають унаслідок як внутрішніх закономірностей розвитку певної мови, так і її контактів з іншими мовами.

Омоніми з'являються внаслідок звукових змін слів у процесі розвитку мови, випадкового збігу звучання слова рідної мови і засвоєного з іншої мови, а також випадкового збігу звучання форм різних слів.

Відношення омонімії можуть бути між питомим і запозиченим словами: *тур* – *дикий бик* і *тур* – *оберт у танці*, *етап чого-небудь* (з французької мови); *чайка* – *птах* і *чайка* – *човен* (з турецької); омонімія самих запозичених слів: *бак* – *посудина для рідини* (з французької) і *бак* – *частина палуби* (з голландської); омонімія внаслідок калькування: *вузол* – *однокореневе із в'язати* і *вузол* – *міра швидкості морського транспорту* (калька з англійської мови).

Розрізняють омоніми абсолютні (або повні) і неповні.

Повні омоніми бувають в межах однієї частини мови. Звуковий склад абсолютних омонімів збігається в усіх граматичних формах: *двір* (господарська ділянка, на якій розміщені будівлі та місце біля них) і *двір* (монарх і його оточення); *деркач* (невеликий перелітний птах з жовтуватобурим оперенням, що має характерний скрипучий крик) і *деркач* (стертий віник); *сага* (давньоскандинавське чи давньоірландське епічне сказання про легендарних героїв та історичних діячів, що має прозову форму з віршованими вставками) і *сага* (річкова затока); *бігун* (той, хто може швидко і легко бігти, бігати), *бігун* (полюс) і *бігун* (один із двох спарованих каменів для розтирання зерна, подрібнення каміння тощо в дробильній машині).

Неповні омоніми називаються омоформами. Різновидами омонімів є омофони і омографи.

Омофони (фонетичні омоніми) – різні слова (переважно їхні окремі граматичні форми), що збігаються звучанням при відмінності їх фонемного складу і, відповідно, графічної передачі: *лежу* (від *лежати*) і *лижу* (від *лизати*), *шию* (1-а особа однини теперішнього часу дієслова *шити*) і *шию* (Зн. в. однини іменника *шия*). Омофони на рівні слів або їхніх форм

мало характерні для української літературної мови, оскільки орфоепічні і орфографічні правила в ній переважно взаємно відповідні.

Омографи (графічні омоніми) – різні слова або їхні форми з однаковим написанням при відмінності звучання (залежно від різного місця наголосу): *sána* (окоп, траншея, хід сполучення, які риють у напрямі до позицій противника для непомітного наближення до нього) і *saná* (ручне сільськогосподарське знаряддя для підпушування ґрунту й знищення бур'яну); *gládкий* (без загинів, виступів, рівний) і *gládkий* (який має повне тіло, вгодований, ситий), *кóлос* і *колóс*, *пíдсумок* і *підсу́мок*, *дорóга* (іменник) і *дорогá* (від *дорогий*). Омоніми існують і на рівні власних назв: назви рік *Буг* (*Західний*) і *Буг* (*Південний*), *Славутич* (поеична назва Дніпра і назва міста).

Синоніми (від грецького *synonymos* – однойменний) – це слова, (переважно однієї частини мови) або їхні окремі значення, а також стійкі словосполучення, афікси, словотвірні типи, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції, що при повній чи частковій формальній відмінності мають тотожні або майже тотожні значення. Наприклад: *проживати* – *мешкати*, *бажати* – *хотіти*, *властивий* – *притаманний*, *башта* – *вежа*, *вживати* – *користуватися*.

Сукупність синонімів мови називається синонімією. Синонімія ґрунтується на здатності позначати один і той самий елемент дійсності кількома словами. Синонімія найповніше і найвиразніше виявляється в лексиці, що пояснюється індивідуальнішим, конкретнішим характером лексичних значень порівняно з іншими типами мовного значення і, відповідно, їх більшою кількістю та різноманітністю.

Значеннєва подібність слів може бути більш чи менш повною. Наприклад, слова *поспішати* і *квапитися* мають однакове значення – “*намагатися якнайшвидше зробити що-небудь*”. Синонімом до цих слів виступає і лексема *хапатися*, однак у семантиці цього слова поруч із поняттям “*поспішати*” наявне також переносне значення “*жадібно, із задоволенням братися за виконання чого-небудь*”, завдяки чому синонім *хапатися* віддаленіший від попередніх двох.

За різними принципами класифікації синоніми поділяють на кілька різновидів:

- а) абсолютні, або повні – неповні (останніх у мові переважна більшість);
- б) семантичні – стилістичні – семантико-стилістичні;
- в) різнокореневі – однокореневі,
- г) загальномовні – контекстуальні.

Те саме слово щодо іншого слова може бути одночасно, наприклад, неповним, семантичним, різнокореневим і загальномовним синонімом.

Слова, що мають однакове чи подібне значення, утворюють синонімічний ряд: *гарний* – *красивий* – *чарівний* – *чудовий* – *приємний на вигляд* – *хороший* – *гожий* – *вродливий*. Кожен компонент синонімічного

ряду має щось спільне з іншими у значенні і водночас доповнює загальне значення ряду індивідуальним відтінком.

У синонімічному ряді (або синонімічному гнізді) є стрижневе слово (синонімічна домінанта), навколо якого групуються усі інші компоненти ряду, слово, найуживаніше серед інших, звичайно стилістично нейтральне і таке, що найточніше і найповніше виражає значення всього ряду. Слова в ряду мають бути синонімічними не тільки щодо домінанти, а й між собою.

Антоніми (від грецького *anti* – проти, протилежність, протидія і *opota* – ім'я, назва) – слова (переважно однієї частини мови) або їх окремі значення, а також стійкі словосполучення, афікси, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції, що, тісно поєднуючись певною семантичною спільністю, розрізняються на цій же основі максимально протилежними значеннями. В антонімічні відношення можуть вступати в текстах слова і словосполучення різних частин мови.

Антоніми об'єднуються не в ряди (як синоніми), а в пари: *день – ніч, світлий – темний, рухатися – стояти, вгорі – внизу, там – тут*. Слова поєднуються в антонімічні пари на основі спільного загального поняття і протилежних виявів якості, властивості, стану предметів тощо.

Антонімія властива словам, які характеризуються якісно-оцінним значенням: *здоровий – хворий, добре – погано, високо – низько*.

Явище антонімії використовується при конверсії, у грі слів та каламбурах, при творенні антитези.

Пароніми (від грецького – *біля*) – це слова, а також фразеологічні одиниці й синтаксичні конструкції, що при повній або частковій семантичній відмінності є дуже подібними формою, внаслідок чого можуть сплутуватися в мовленні або спеціально обіграватися зі стилістичною настановою.

Точність мовлення передбачає уміле користування паронімами (спільнокореневі слова, схожі за вимовою і будовою, але різні за значенням). Сплутування паронімів призводить до неточності. Значення їх легко визначити за словником. Наприклад: *наслідний* – який став наслідником престолу, *наслідковий* – який є наслідком чогось (підрядне наслідкове речення); *лісний* – який має властивість лісу, водиться, росте в лісі, *лісістий* – порослий лісом.

Лекція 5. Фразеологія

Зміст

1. Основні поняття фразеології. Основні ознаки фразеологізмів.
2. Різновиди фразеологічних одиниць за семантичною злитістю компонентів.
3. Різновиди фразеологічних одиниць за походженням.

 Основні поняття: *фразеологія, фразеологічні одиниці, ідіома, афоризм, примовки, крилати вислови*

Література

1. Авраменко О., Тищенко О. Українська мова. Враховуючи новий правопис. Київ : Киголуб, 2020. 584 с.
2. Авраменко О.М. Українська мова 8 клас. Київ : Грамота, 2022. 193 с.
3. Авраменко О.М., Борисюк Т.В., Почтаренко О.М. Українська мова 8 клас. Київ : Грамота, 2021. 191 с.
4. Авраменко О. М. Українська мова 9 клас. Київ : Грамота, 2022, 159 с.
5. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2017. 251 с.
6. Ворон А.А., Солопенко В.А. Українська мова 10 клас. Київ : Освіта, 2018. 288 с.
7. Глазова О.П. Українська мова 7 клас. Київ : Освіта, 2020. 256 с.
8. Голуб Н.Б., Горошкіна О.М., Новосьолова В.І. Українська мова 11 клас. Київ : Педагогічна думка, 2019. 232 с.
9. Заболотній В.О. Українська мова 6 клас. Київ : Генеза, 2021. 256 с.
10. Квартник Т. О. Українська мова. Київ : Асса: 2020. 192 с.
11. Українська мова без помилок. Говоримо і пишемо правильно. Сучасний довідник з урахуванням останніх змін у правописі і мовленні /укл. О. М. Журенко. Харків :Книжковий клуб: «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017, 512 с.
12. Український правопис / Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні НАН України; Ін-т української мови НАН України. Київ : Наук. думка, 2019. 288 с.

1. Основні поняття фразеології. Основні ознаки фразеологізмів

Фразеологія – це розділ мовознавства, що вивчає фразеологічну систему мови.

Об'єктом вивчення фразеології як мовознавчої дисципліни є сукупність усіх фразеологічних одиниць (фразеологізмів) мови. Предметом фразеології є вивчення типологічних ознак фразеологізмів, дослідження природи і їх сутності, закономірностей функціонування.

Фразеологізмом (фразеологічною одиницею) називається лексико-граматична єдність двох і більше компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється у мовленні за традицією, автоматично: *байдики бити (ледарювати); показати, де раки зимують (провчити, покарати); лебедина*

пісня (останній вияв таланту); стати на ноги (одужати).

Фразеологізми об'єднуються в єдину систему одиниць на основі таких типологічних ознак:

- 1) семантична цілісність (неподільність) компонентів фразеологізму (значення фразеологічної одиниці не може бути витлумачене на основі значень тих слів, які входять до неї);
- 2) стабільність компонентного складу, усталеність порядку слів;
- 3) автоматичність відтворення фразеологізму в мовленні;
- 4) кількокомпонентний склад;
- 5) можуть вступати в синонімічні й антонімічні відношення: *теревені правити - лясати точити - дурниці молотити; хоч греблю гати - кіт наплакав;*
- 6) характеризуються образністю.

У реченні фразеологізми завжди виступають одним членом. Найчастіше ними послуговуються у розмовному та художньому стилях мовлення. Вони надають мовленню виразності, влучності та емоційності.

За ознакою відтворюваності та усталеністю компонентів виділяють такі мовні одиниці, як прислів'я, приказки, крилаті вислови.

Прислів'я – стійкий, ритмічний за будовою вислів повчального характеру. У ньому зафіксовано практичний досвід народу та його оцінка різних подій і явищ: *До булави треба голови; Сметаною вареників не зіпсуєш; Дружній череді і вовк не страшний.*

За граматичним оформленням прислів'я співвідносяться з реченням. Основою багатьох прислів'їв є факти: *Іван плахту носить, а Настя булаву.*

Приказка – стійкий вислів, який образно розкриває певне явище. Приказки позбавлені узагальнювального, повчального характеру і висловлюють незавершену думку: *Більше щастя, як розуму; Хто не працює, той не помиляється; Була би шия, а хомут буде.*

Крилаті вислови (слова) – стійкі образні вислови, засвоєні з фольклорних або наукових джерел, вислови видатних осіб. Основною їх ознакою є зв'язок з літературним джерелом, стійкість і популярність завдяки їх влучності: *Мертві сраму не бояться; Слово, чому ти не твердая криця (Леся Українка); Караюсь, мучусь, але не каюсь (Т. Шевченко).*

2. Різновиди фразеологічних одиниць за семантичною злитістю компонентів

Класифікація фразеологізмів, набула найбільшого поширення. За цією класифікацією виділяють три типи фразеологізмів – фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності і фразеологічні сполучення.

Фразеологічні зрощення – це такі семантично неподільні сполучення слів, цілісне значення яких не пов'язане зі значенням тих слів, що входять до їх складу: *дати гарбуза (відмовити тому, хто сватається), собаку з їсти (набувати досвіду), пекти раків (червоніти від сорому), тримати камінь за пазухою (затаїти образу), дивитися крізь пальці (не помічати), танцювати під чийось дудку (підкорятися), нагріти руки (нажитися).*

Фразеологічна єдність – це такі семантично неподільні фразеологізми,

цілісне значення яких умотивоване значенням слів, що входять до їх складу: *накивати п'ятами (втікати), вітер в кишенях гуде (немає грошей), міняти шило на мило, крутити носом (упиратися), не вішати голови (не втрачати надії).*

Фразеологічне сполучення – це такі фразеологізми, складові частини яких мають певну самостійність: одне з слів може бути замінене іншим: *ставати (зіп'ятися) на ноги (набиратися сил), чиста совість (чиста душа), відвести очі (відвести погляд).*

3. Різновиди фразеологічних одиниць за походженням

Фразеологізми, що вживаються в сучасній українській мові, різні за походженням і часом виникнення. Різними були і залишаються їхні джерела.

Переважна більшість фразеологізмів походить з усної народної творчості. Це передусім прислів'я, приказки, примовки на зразок: *Аби вмів робити, навчишся жити; Набрид гірше гіркої редьки.* З народними звичаями пов'язані фразеологізми типу *замовляти зуби, дати гарбуза, виносити сміття з хати.*

Чимало влучних висловів з мовлення людей різних спеціальностей стали фразеологізмами внаслідок образного переосмислення: *грати першу скрипку, з іншої опери* (з мовлення артистів); *куди голка туди й нитка* (з мовлення шевців); *де тонко, там і рветься* (з мовлення ткачів); *на ловця і звір біжить* (з мовлення мисливців) тощо.

Фразеологізмами стали вислови античних часів (*ахіллесова п'ята, альфа і омега, берегти як зіницю ока, авгієві стайні*). До фразеологізмів належать також вислови з церковної літератури (*випити чашу до дна, блудний син, стати притчею во язицех*).

Фразеологія збагачується за рахунок влучних висловів визначних державних, політичних, наукових діячів та письменників: *Бути чи не бути.*

Лекція 6-7. Морфологія

Зміст

1. Морфологія як наука
2. Самостійні частини мови
3. Службові частини мови
4. Вигук

 Основні поняття: *морфологія, іменник, прикметник, займенник, числівник, дієслово, прислівник, дієприкметник, дієприслівник, прийменник, сполучник, частка, вигук*

Література

1. Авраменко О., Тищенко О. Українська мова. Враховуючи новий правопис. Київ : Киголуб, 2020. 584 с.
2. Авраменко О.М. Українська мова 8 клас. Київ : Грамота, 2022. 193 с.

3. Авраменко О.М., Борисюк Т.В., Почтаренко О.М. Українська мова 8 клас. Київ : Грамота, 2021. 191 с.
4. Авраменко О. М. Українська мова 9 клас. Київ : Грамота, 2022, 159 с.
5. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2017. 251 с.
6. Ворон А.А., Солопенко В.А. Українська мова 10 клас. Київ : Освіта, 2018. 288 с.
7. Глазова О.П. Українська мова 7 клас. Київ : Освіта, 2020. 256 с.
8. Голуб Н.Б., Горошкіна О.М., Новосьолова В.І. Українська мова 11 клас. Київ : Педагогічна думка, 2019. 232 с.
9. Заболотній В.О. Українська мова 6 клас. Київ : Генеза, 2021. 256 с.
- 10.Квартник Т. О. Українська мова. Київ : Асса: 2020. 192 с.
11. Українська мова без помилок. Говоримо і пишемо правильно. Сучасний довідник з урахуванням останніх змін у правописі і мовленні /укл. О. М. Журенко. Харків :Книжковий клуб: «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017, 512 с.
12. Український правопис / Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні НАН України; Ін-т української мови НАН України. Київ : Наук. думка, 2019. 288 с.

1. Морфологія як наука

Морфологія (від гр. *morphe* – форма і *logos* – слово, вчення) – це розділ мовознавства, який вивчає слово як частину мови. Морфологія разом з синтаксисом є частинами граматики – науки, що вивчає граматичну будову мови. Для морфології, як і для граматики в цілому, важливо граматичне значення слова. На відміну від лексичного, яке є індивідуальним для кожного слова, граматичне значення є спільних для цілих розрядів слів. Усі слова в мові за лексичним значенням та граматичними особливостями поділяються на частини мови.

У сучасній українській мові 10 частин мови. Частини мови поділяються на самостійні (повнозначні) і службові (неповнозначні); окрему групу складають вигуки та звуконаслідування.

Самостійні частини мови (їх шість: іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово і прислівник) називають предмети, їх ознаки, дії та кількість. Самостійні частини мови є членами речення і мають як лексичне, так і граматичне значення.

Службові частини мови (їх три: прийменник, сполучник, частка) предметного лексичного значення не мають і служать лише для зв'язку слів у реченні (прийменник, сполучник) або для надання окремим словам і реченням додаткових смислових чи емоційно-експресивних відтінків, а

також для творення морфологічних форм і нових слів (частка). Вигуки та звуконаслідування виражають лише волевиявлення, емоції, етикет, імітують звукові сигнали птахів, тварин, явищ природи.

Самостійні частини мови виступають членами речення і можуть виконувати як властиву їм основну роль, так і неосновну, призначену для іншої частини мови.

Службові частини мови членами речення не виступають і виконують тільки граматичну роль у поєднанні з самостійними частинами мови.

Розряди частин мови за значенням (лексико-граматичні розряди)- це об'єднання слів у групи (у межах однієї частини мови) за якимись параметрами.

Морфологічна ознака – це характеристика певної групи слів, яка визначає зміну граматичних форм цих слів або слів, що від них залежить. За морфологічними ознаками слова усіх частин мови поділяються на змінювані і незмінювані. До змінюваних належать іменник, прикметник, числівник, займенник і дієслово. До незмінюваних належать прислівник, прийменник, сполучник, частка і вигук.

2. Самостійні частини мови

Іменник – це частина мови, яка означає предмет і відповідає на питання хто? що? (черговий, патріот, стіл). Предметом у граматиці вважається все, про що можна спитати хто це? що це?, наприклад: хто це? – *вчений*; що це? – *картопля*. Основна синтаксична роль іменників – підмет та додаток.

Власні іменники індивідуально позначають окремі предмети або особи.

Іменники, що називають істоти, відповідають на питання «хто?». До цієї групи входять назви людей, імена, прізвища (*балерина, професор, Сергій, Деміург, Макаров*), назви птахів і тварин (*соловей, кобила, свиня*), назви міфологічних істот і літературних героїв (*лісовик, Буратіно, русалка, Геракл*), назви померлих (*мрець, небіжчик*), назви карт і шахових фігур (*королева, валет*).

Іменники, що називають неістоти, відповідають на питання «що?». До цієї групи відносять всі інші іменники, тобто ті, що називають явища природи, неживі предмети, опредмечені дії та явища, абстрактні поняття (*острів, група, будинок, питання*), а також іменники, що позначають сукупності людей і тварин (*юрба, армія, зграя, натовп*).

Іменники, що називають предмети, явища навколишньої дійсності, які можна пізнати органами чуття людини, називають конкретними.

Абстрактні іменники не мають конкретного лексичного значення, а називають поняття, явища чи властивості, які не сприймаються органами чуття. Характерною ознакою абстрактних іменників є суфікси *-ість, -ств(о), -зтв(о), -цтв(о), -анн(я), -изм, -ізм, -їзм*.

Абстрактні іменники переважно вживаються у формі однини.

Збірні іменники – це назви сукупності однакових чи подібних предметів, які здатні сприйматися як одне ціле.

Іменники зі значенням речовинності називають однорідну речовину. Речовинні іменники можуть мати тільки форму однини (*горох, золото, срібло, залізо*) або тільки форму множини (*гороші, дріжджі*).

Рід притаманний кожному іменнику в однині. Іменники відносяться до чоловічого роду (*учень, бізнес, пейджер*), жіночого (*дисципліна, корова, машина*), або середньому роду (*покоління, гніздо, озеро*). Іменники чоловічого роду співвідносяться з займенником він, жіночого – вона, середнього – воно. Іменники за родами не змінюються.

Серед назв істот належність іменників до певного роду визначається:

- за різними основами (*чоловік – жінка, кобила – кінь*);
- за закінченнями (*дядьк(о), сестр(а), брат*);
- за зв'язками з іншими словами (*наша Маруся, прийшов Соловейко, воно заспівало*);
- за суфіксами (*співак – співачк(а), дослідник – дослідниц(я)*).

У назвах птахів і тварин рід іменників найчастіше визначається за морфологічною будовою (чоловічого роду – *вовк, півень, пес, заєць*; жіночого роду – *кішка, муха, миша, суниця*).

У назвах неістот рід іменників визначається за закінченням.

Так, іменники чоловічого роду найчастіше зовсім не мають закінчення (*дуб, хутір, стіл*); жіночого роду закінчуються на *а(я)*, або також не мають у своєму складі закінчення (*земля, зима, радість*); середні закінчуються на *о, е* або *я*: *вікн(о), сонц(е), лист(я)*.

Є іменники, які вживаються у формах як чоловічого, так і жіночого роду (*зал – зала, жираф – жирафа*).

В українській мові зустрічаються також іменники спільного роду, у яких рід визначається за допомогою допоміжних слів (*бідолаха Василь – бідолаха Марія*).

Число – морфологічна ознака, яка виявляється у протиставленні однини і множини. У множині іменники роду не мають (*хлібосоли, бики, переможці*) і співвідносяться із займенником вони. Більшість іменників, змінюючись за числами, мають форми однини і множини (*дерево – дерева, думка – думки*). Але є іменники, які вживаються тільки у однині або тільки у множині.

За цією ознакою іменники діляться на три групи. Першу групу складають іменники, що вживаються як в однині, так і в множині. Другу групу складають іменники, що вживаються тільки в однині. Третю – що вживаються тільки в множині.

Іменники за характером основ і відмінкових закінчень поділяються на чотири відміни.

Перша відміна включає у себе іменники чоловічого, жіночого і подвійного (чоловічого і жіночого) роду з закінченням *-а (-я)*: *земля, хмара, Ольга, Микола, сирота*.

Друга відміна включає у себе іменники чоловічого роду, що мають закінчення на твердий або м'який приголосний основи (*корабель, коваль, дуб*), або із закінченням *-о* (*Дніпро, Василько*) та іменники середнього роду із закінченням *-е, -о* (*поле, небо, стебло*) і *-я*, крім тих, у яких при відмінюванні з'являється суфікс *-ен-, ат (-ят)*: *змагання, снаряддя*.

Третя відміна включає у себе іменники жіночого роду, що закінчуються на твердий чи м'який приголосний основи (*сіль, Січ, біль*) та іменник *мати*.

Четверта відміна включає у себе іменники середнього роду з закінченням *-а (-я)*, в яких при відмінюванні з'являється суфікс *-ат (-ят), -ен* (*ягня - ягняти, ім'я - імені*).

Іменники першої відміни поділяються на тверду, м'яку і мішану групи. До твердої групи належать іменники з твердим приголосним основи (крім шиплячого) перед закінченням *-а*. До м'якої групи належать іменники з м'яким приголосним основи перед закінченням *-я*. До мішаної групи належать іменники з шиплячим приголосним основи перед закінченням *-а*.

Іменники другої відміни також поділяються на тверду, м'яку і мішану групи. До твердої групи належить більшість іменників з основою на *р*, у тому числі іменники іншомовного походження з суфіксами *-ар (-яр), -ир, -ур*, у яких наголос припадає на останній склад основи (*абажур, командир, гектар*), іменники чоловічого роду з кінцевим твердим приголосним основи (*граб, час*), а також іменники середнього роду з закінченням *-о* (*вікно, Петро, батько*). До м'якої групи належать іменники середнього роду з закінченнями *-е, -я*, але не після шиплячого (*сонце, здоров'я, життя*), а також іменники чоловічого роду з кінцевим м'яким приголосним основи (*Івась, учитель, обрій*). До мішаної групи належать іменники чоловічого роду з шиплячим приголосним в кінці основи (товариш, дощ, сторож), середнього роду з закінченням *-е* (*явище, плече, прізвище*), а також частина іменників на *-р*: назви осіб за фахом чи родом діяльності з наголошеним суфіксом *-яр* та сталим наголосом на закінченні (*каменяр, скляр, газетяр*).

До іменників третьої відміни належать іменники, що в називному відмінку однини закінчуються на м'який приголосний основи (*сіль, тіль, паморозь*) або на губний чи шиплячий приголосний, що в минулому також були м'якими (*подорож, любов, річ*), а також іменник *мати*.

До іменників четвертої відміни належать іменники середнього роду, в яких при відмінюванні з'являються суфікси *-ат, -ят, -ен* (*небожа, плем'я, зайча*).

До незмінюваних іменників в українській мові належать:

– слова іншомовного походження (*таксі, колібрі, меню, бра*);

– жіночі прізвища українського і іншомовного походження, що закінчуються на *-к(о)*, *-енк(о)*: *Потапенко, Яценко*, на приголосний (*Остапчук, Копчанич*);

– складноскорочені слова буквенного типу (*США*), та складноскорочені слова, друга частина яких виступає у формі непрямого відмінка (*завгар, замдиректора*).

Хоча форма таких слів не змінюється, зміни в залежності від відмінків вони виражають за допомогою зв'язку з іншими словами, а також за допомогою прийменників (*принесли меню, у меню налічувалося багато різних страв, рука лягла на меню*).

Рід незмінюваних іменників визначається так:

1. назви тварин – належать до чоловічого роду (*невеличкий шимпанзе, кмітливий колібрі*);

2. іменники, що називають чоловіків (*молодий Франк, знайомий бібліотекар*) належать до чоловічого роду; іменники, що називають жінок (*неуважна Марі, весела касир*)- до жіночого роду;

3. незмінювані іменники, що називають неістоти, належать до середнього роду (*вікно, озеро, небо, доля*);

4. іменники – географічні назви, назви міст, річок, газет, журналів та таке інше визначаються за загальною назвою (*журнал «Наталі»*- чоловічого роду, *телепрограма «Михайло»*- жіночого; *країна Германія* – жіночого роду, *місто Тбілісі* – середнього).

Прикметник – це частина мови, що виражає ознаку предмета і відповідає на питання який? чий? (*зелений, мудрий, сміливий*).

У реченні прикметник найчастіше виступає як означення, що є його основною синтаксичною роллю. Значно рідше прикметник виступає як іменна частина складеного присудка. За характером ознаки, яку вони виражають, морфологічними і словотворчими особливостями прикметники поділяються на якісні, відносні і присвійні. Виділяються також проміжні групи прикметників, що поєднують присвійне і відносне значення.

Якісні прикметники виражають такі ознаки предмета, що можуть бути виявлятися більшою чи меншою мірою (*хоробрий, теплий, довгий*). Найголовнішою граматичною ознакою якісних прикметників є їх здатність утворювати форми ступенів порівняння.

Вищий ступінь порівняння вказує, що в одному предметі ознака виявляється більшою мірою, ніж в іншому. Найвищий ступінь порівняння вказує, що ознака виявляється найбільшою мірою. Кожен із ступенів має дві форми: просту і складену.

Проста ступінь вищого ступеня порівняння утворюється від основи прикметника за допомогою суфіксів *-иш*, *-иш* (*милий- миліший*). При цьому у деяких прикметниках можуть випадати суфікси *-к-*, *-ок-*, *-ек-* (*далекий – дальший, тонкий – тонший*).

При додаванні суфікса *-иш-* можуть виникати звукові сполуки, які на письмі позначаються буквами *жч* і *щ* (буква *щ* пишеться у прикметниках

кращий, товщий, вищий; буквосполучення жч пишеться у прикметниках важчий, ближчий, дужчий).

Складена форма вищого ступеня порівняння утворюються за допомогою додавання до прикметника слів *більш-менш (швидкий – більш швидкий (менш швидкий).*

Проста форма найвищого ступеня порівняння утворюється за допомогою додавання до прикметника вищого ступеня префікса *най- (міцніший – найміцніший).*

Складена форма найвищого ступеня порівняння утворюється за допомогою додавання до прикметника слів *най, більш, найменш*, а також додаванням до прикметника вищого ступеня слів від *усіх (за всіх)*, над усе (*спокійний – найбільш спокійний, спокійніший від усіх).*

Відносні прикметники виражають ознаку предмета опосередковано – через відношення до іншого предмета, явища, дії або стану (*туманний ранок, працююча людина, земляний вал).*

Відносні прикметники виражають ознаки за за призначенням предмета (*підйомний кран, читальна зала*), за належністю організації чи установі (*міська адміністрація, військова частина*), за матеріалом (*дерев'яний будинок, залізні двері*), за просторовими і часовими ознаками (*прикордонний край, приміський вокзал*), за відношенням до вимірів предметів (*п'ятипроцентна позика, сорокаградусний мороз).*

Присвійні прикметники вказують на належність предмета кому-небудь і відповідають на питання чий? чия? чиє? Найчастіше присвійні прикметники виражають належність предмета певній людині або (рідше) тварині (*мамина казка, Сергійва шапка, собача шкіра*). Але інколи, у випадку уособлення неживих предметів можуть вживатися прикметники з присвійним значенням, похідні і від назв неістот (*сонячна мати-земля*).

Присвійні прикметники творяться:

1. від назв людей за допомогою суфіксів *-ів (ів), -ин (-їн) (товаришів, Сергійв, братів);*

2. від назв тварин за допомогою суфіксів *-ач (-ий), -яч (ий), ин (-ий), їн (-ий) (орлине крило, заячий хвіст).*

У деяких прикметниках, похідних від назв тварин, виступають суфікси *-ин, -ів (зозулине дитя, соловейкова пісня).*

На відміну від присвійних прикметників, що виражають належність індивідуальній особі (істоті), присвійно-відносні прикметники вказують на більш узагальнену віднесеність (*орлина сім'я, журавлиний ключ*).

З таким самим значенням виступають прикметники в стійких фразеологічних сполученнях (*Прометейв вогонь, лебедина пісня, куряча сліпота*).

Присвійно-якісні прикметники, переходячи в розряд якісних, набувають граматичних ознак, властивих якісним прикметникам. Деякі з них набувають здатності сполучатися з кількісно-означальними прислівниками (*просто собачий холод, винятково дружня розмова*).

Від цих прикметників суфіксально-префіксальним способом творяться означальні прислівники (*по-батьківськи, по-ведмежому, по-материнському*).

Відносні прикметники можуть переходити в розряд якісних. Багатозначні слова своїм прямим значенням можуть лишатися в розряді відносних, а на основі переносних значень поступово створюються якісні прикметники, які на сучасному етапі ще сприймаються як похідні.

За кінцевим приголосним основи – твердим чи м'яким – приголосні поділяються на прикметники твердої та м'якої груп:

До твердої групи належать:

- прикметники, основа яких закінчується на твердий приголосний (*вразливий, добрий, прекрасний*);
- всі присвійні прикметники (*Наталчин, батьків, тецин*)
- короткі форми прикметників (*рад, жив*).

До м'якої групи належать:

- якісні і відносні прикметники з основою на м'який н, перед яким стоїть ще один приголосний (*майбутній, новітній, останній*);
- прикметники на *-иний, -жній*, що утворені від прислівників (*внутрішній, справжній*); *синій, матерній* (*частіше материн*) та інші.

Повні прикметники поділяються також на дві форми: стягнену і нестягнену. Стягнені форми є загальноживаними (*синя, синє, сині*). Нестягнені форми прикметників (лише жіночого і середнього роду) можливі у називному і знахідному відмінках однини і множини (*синяя, синєє, синій*). Найчастіше вони зустрічаються в народній поезії та етнографії.

Числівник – це частина мови, що позначає кількість предметів або їх порядок при лічбі і відповідає на питання скільки? котрий? (*сьомий, тисяча п'ятсот, півтори*).

Числівники за значенням і граматичними ознаками поділяються на кількісні та порядкові.

Кількісні числівники позначають кількість предметів і відповідають на питання скільки? Виділяються власне кількісні, дробові, збірні, неозначено-кількісні числівники:

Власне кількісні числівники називають ціле число або визначену кількість предметів, що не поділені на частини. Власне кількісні числівники поєднуються у словосполученнях з іменниками, які називають предметі, що піддаються лічбі (*п'ять моряків, шістнадцять кроликів*).

Дробові числівники називають дробове число або певну кількість як частину від цілого. Дробовим числівником називається також числівник, який називає дробову величину в сполученні з цілим числом (*три цілих і дві десятих, дванадцять дві цілих і одна третя*). До дробових числівників також належать числівники півтора і півтораєста. Збірні числівники визначають кількість предметів як сукупність.

Кількість збірних числівників обмежена – це слова від двоє до десятеро, від одинадцятро до двадцятро, а також *тридцятро, обоє, обидва, двійко, трійко, четвірко, п'ятірко*. Збірні числівники не можуть бути складеними.

Неозначено-кількісні числівники називають точно не визначену кількість предметів. Неозначено-кількісні числівники можуть поєднуватися у словосполученнями, що піддаються лічбі, а слова багато, небагато, мало, чимало, немало також з речовинними і абстрактними іменниками (*багато років, чимало води*).

Порядкові числівники позначають порядок предметів при лічбі і відповідають на питання котрій? (котра? котре? котрі?: *шостий, шоста, шосте, шості*).

За будовою числівники поділяються на прості, складні і складені. Прості числівники мають один корінь. Складні числівники мають два корені. Складені числівники містять в собі два і більше простих чи складних числівників.

Кількісні числівники не мають граматичних ознак роду та числа і змінюються лише за відмінками (*три- трьох- трьом- три- трьома- (на) трьох*). Виняток становлять числівники *один (одна, одне), одні; два, дві; обидва, обидві; півтора, півтори*.

Порядкові числівники, як і прикметники, мають такі морфологічні ознаки: рід, число, відмінок.

Правила творення складних слів з кількісними числівниками.

Необхідно обирати правильну форму кількісних числівників при творенні складних слів (іменників і прикметників). Основними правилами є такі:

1. Числівник один у складних словах має форму *одно-*: *однокласник, одноліток, одноколірний, одногорбий, однолюб*.

2. У двох формах виступають у складних іменниках і прикметниках числівники *два, три, чотири*. Елементи *два-, три-, чотири-* приєднуються до кореня, який починається на приголосний: *двобортний, двовуглекислий, двоцентний, двотижневик, трибарвний, трисерійний, тритомник, тришаровий, тритижневий, триборство, чотирикімнатний, чотирикілометровий, чотириденний, чотирикутник* тощо.

3. Форми *двох-, трьох-, чотирьох-* виступають в окремих словах, другий компонент яких, як правило, починається на голосний: *двохатомний, двохосьовий, трьохелементний, трьохелектродний, чотирьохактний, чотирьохетапний, а також двохсотліття, двохмільйонний тощо, хоча: двоокий, двоокис, двооксид, двоопуклий, двоутробний*.

4. Форми родового відмінка традиційно вживаються у прикметниках, що закінчуються на *-тисячний, -мільйонний, -мільярдний*, а також у словах, компонентом яких є складний числівник: *двохтисячний, трьохмільйонний, чотирьохмільярдний, двадцятидвохрічний, двадцятичотирьохповерховий, двохтисячоліття*.

5. Числівники *п'ять – десять*, числівники на *-дцять* і на *-десят* у складі прикметників та іменників мають форму родового відмінка (із закінченням *-и*): *п'ятигодиний, шестиденний, десятилітровий, дев'ятнадцятиденний, п'ятдесятиметровий*.

6. Числівники *дев'яносто, сто* в складних словах зберігають форму називного відмінка: *стоголосий, стодвадцятиміліметровий, стодвадцятип'ятилітній, стоквартирний, дев'яностопрцентний, дев'яносторіччя*.

7. Числівники *сорок, двісті – дев'ятсот* виступають у складних словах у формі родового відмінка: *сорокавідерний, сорокап'ятирічний, сорокаденний, двохсотлітній, п'ятисотрічний*.

8. Числівник *тисяча* входить до складу іменників і прикметників у формі *тисячо-*: *тисячочотирьохсотліття, тисячотонний, тисячоватний, тисячоголосий, тисячокілометровий, тисячогранний, тисячоголовий, тисячократний*.

Відмінювання порядкових числівників

У складених порядкових числівниках відмінюється тільки остання складова: *тисяча дев'ятсот п'ятдесятий рік, тисяча дев'ятсот п'ятдесятого року, тисяча дев'ятсот п'ятдесятому року (рокові), у тисяча дев'ятсот п'ятдесятому році; дві тисячі перший рік, дві тисячі першого року, у дві тисячі першому році* тощо.

Займенник – це частина мови, що вказує на предмети, ознаки або кількість, не називаючи їх. Займенники, подібно до іменників, прикметників і числівників, відповідають на питання *хто? що? який? чий? скільки? (ніщо, вони, той, всякий, стільки)*.

У реченні займенник може бути тим же членом речення, що й іменник, прикметник, числівник.

Займенники мають словозмінну морфологічну ознаку відмінка (*хто-кого, кому, ким, (на) кому*). Займенники, співвідносні з прикметниками, можуть мати, крім відмінка, ще й словозмінні морфологічні ознаки роду та числа (*чий- чия, чиє, чий*).

Займенники мають дев'ять розрядів.

Особові займенники вказують на осіб, інших істот, предмети, явища і поняття (*я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони*). Особові займенники змінюються за числами і відмінками; займенник *він* змінюється також за родами.

Одні займенники змінюються за відмінками, як іменники (*хто, він, що, я*), інші – за родами, числами і відмінками, як прикметники (*нічий, ваш, деякий*).

Займенники *скільки, стільки* змінюються за відмінками, як числівник *два*.

Зворотній займенник *себе* вказує на того, хто виконує дію. Він не має ані роду, ані числа і називного відмінка; змінюється за відмінками. Зворотній займенник може бути віднесений до будь-якої особи, однієї чи багатьох (*батько сам себе не впізнав; я себе дуже добре тепер розумію; хлопці*

побачили себе у цьому списку). У реченні зворотний займенник виступає додатком, інколи – обставиною (*я сам на себе не схожий; навіть не уявляю собі, як би я жив далі; нічого під собою не бачу*).

Питальні займенники містять у собі запитання про особу (*хто?*), предмет (*що?*), ознаку (*чий? який? котрий?*), кількість (*скільки?*). Займенники *хто, що*, скільки змінюються за відмінками; чий, який, котрий – за родами, числами і відмінками, як прикметники. Займенники *котрий, який* (яка, яке, які) відмінюються, як прикметники твердої групи.

Відносні займенники виконують роль сполучених слів для приєднання підрядних речень до головних. Це ті ж питальні займенники, але без запитання (*хто, що, скільки, чий, який, котрий*). Відмінювання відносних займенників відбувається так само, як і питальних.

Присвійні займенники вказують на належність предмета *першій* (*мій, наш*), *другій* (*твій, ваш*), *третьій* (*його, її, їхній*) чи *будь-якій* (*свій*) особі. Присвійні займенники (*крім його, її*) змінюються за родами, числами і відмінками, як прикметники. Займенники *його, її* – незмінні. Присвійні займенники *наш, ваш* відмінюються, як прикметники твердої групи. Займенник *їхній* відмінюється, як прикметник м'якої групи:

Вказівні займенники вказують на предмет (*цей, той*), ознаку (*такий*), кількість (*стільки*). Займенники *той* (*отой*) змінюються за родами, числами і відмінками, як прикметники. Займенник *стільки* змінюється лише за відмінками.

Означальні займенники вказують на узагальнену ознаку (*кожний, всякий* (*усякий*), *весь* (*увесь, ввесь*), *інший, сам, самий, самий*). Означальні займенники *кожний, всякий* (*усякий*), *інший, сам, самий, самий* відмінюються, як прикметники твердої групи.

Неозначені займенники вказують на неозначену (невідому) особу, предмет, ознаку чи кількість (*абихто, абищо, абиякий, дехто, дещо, деякий, дечий, декотрий, будь-хто, будь-що, будь-який, будь-чий, хто-небудь, що-небудь, який-небудь, чий-небудь, скільки-небудь, казна-хто, казна-що, казна-який, казна-скільки, хтось, щось, якийсь, чийсь, котрийсь, скількись*).

Неозначені займенники мають ті ж морфологічні ознаки, що й питальні займенники, від яких вони утворюються. З частками *казна-, хтозна-, будь-, небудь-* займенники пишуться через дефіс (*казна-хто, хтозна-чий, будь-який, скільки-небудь*), а з частками *аби-, де-, -сь-* разом (*абиякий, дещо, хтось*). Якщо між часткою і займенником є прийменник, то всі три слова пишуться окремо (*будь для кого, аби з ким, хтозна в чому*). Неозначені займенники відмінюються так, як питальні займенники, від яких вони утворилися.

Заперечні займенники вказують на відсутність особи, предмета, ознаки чи кількості (*ніхто, ніщо, ніякий, нічий, ніскільки*). Заперечні займенники мають ті ж морфологічні ознаки, що й питальні займенники, від яких вони утворюються за допомогою частки *ні*. З часткою *ні* заперечні займенники пишуться разом. Проте якщо між часткою і займенником є прийменник, то

всі три слова пишуться окремо (ні в якому, ні для чого, ні для кого). Заперечні займенники відмінюються так, як і питальні займенники.

Дієслово – це частина мови, яка означає дію або стан предмета і відповідає на питання що робити? що зробити? що робиться з предметом? у якому стані він перебуває? (*ходив, співатиме, займатися, буду їсти, заробляю*). У реченні дієслово найчастіше виконує функції присудка або частини складеного присудка.

Дієслово може означати:

- процес мислення (*аналізувати, думати, розмірковувати*);
- процес мовлення (*радити, говорити, розмовляти*);
- конкретну фізичну дію (*йти, будувати, вчитися*);
- переміщення у просторі (*бігти, їхати, йти*);
- сприйняття органами чуття (*нюхати, бачити, чути*);
- бажання (*воліти, хотіти, бажати*);
- стан, у якому перебуває особа або предмет (*спати, стояти, журитися*);
- ставлення особи до когось чи чогось (*поважати, любити, шанувати*);
- зміни (*розквітати, старіти, молодіти*).

За своїм значенням і відношенням до різних частин мови дієслова поділяються на дві групи: перехідні і неперехідні.

Вид – одна з найважливіших ознак дієслова. За цією ознакою дієслова поділяються на доконані і недоконані:

Дієслова доконаного виду означають завершену дію і відповідають на питання що зробити? що зробив? що зроблю?

Дієслова недоконаного виду означають незавершену дію і відповідають на питання що робити? що роблю? що буду робити?

Дієслова доконаного виду утворюються із дієслів недоконаного виду за допомогою: префіксів (*писати – написати, грати – зіграти*); суфіксів (*зітхати – зітхнути, кричати – крикнути*); наголосу (*розкидати-розкидати*); чергування звуків: *сидіти – сісти (и- і), скакати – скочити (к-ч)*; різних основ (*ловити – піймати, брати – взяти*).

Дієслову одного виду переважно відповідає дієслово іншого виду. Такі дієслова утворюють видові пари (*писати – написати*).

Одновидові дієслова – це дієслова, які можуть бути або лише доконаного, або лише недоконаного виду. Так, наприклад, дієслова *надивитися, розгніватися, розговоритися, натерпітися, напрацюватися* мають лише доконаний вид; дієслова *прагнути, гордувати, імпонувати* – мають лише недоконаний вид.

Двовидові дієслова – це окремі дієслова, переважно іншомовного походження, що поєднують у собі значення як доконаного, так і недоконаного виду (*телеграфувати, гарантувати, воєнізувати, веліти, женити*).

Дієслова можуть вживатися у дійсному, умовному чи наказовому способі. Спосіб дієслова вказує на відношення дії до дійсності:

Дійсний спосіб дієслова означає дію, яка відбувалася, відбувається чи буде відбуватися (*ходив, люблю, одягатимеш*). Дієслова дійсного способу змінюються за часом (*грав – граю – гратиму*) і можуть вживатися із заперечною часткою *не* (*не ходитиму, не гріє, не називатиму*). Дієслова дійсного способу змінюються за часами, числами і особами (у теперішньому і майбутньому часах) та за родами (у минулому часі).

Умовний спосіб дієслова означає дію бажану або можливу за певних умов (*полетіти б, казала б*). Дієслова умовного способу утворюються від дієслів минулого часу за допомогою частки *б* (після голосних: *привезла б, співала б* або *би* (після приголосних: *намалював би, підібрав би*), які завжди пишуться окремо і можуть стояти як безпосередньо після дієслова, так і після інших частин мови.

Наказовий спосіб дієслова через наказ, прохання, побажання чи пораду закликає до виконання дії (*приходь, навчайся, привітай*).

Дієслова можуть вживатися у минулому, теперішньому чи майбутньому часі. Час дієслова вказує на те, коли відбувалася, відбувається чи буде відбуватися дія. Минулий час означає дію, яка колись відбувалася або вже відбулася. Теперішній час означає дію, яка відбувається в час мовлення або постійно. Майбутній час означає дію, яка відбуватиметься у майбутньому.

Дієслова минулого часу змінюються за числами (*хотів, хотіли*), а в однині і за родами (*хотів, хотіла, хотіло*). Вони можуть бути як доконаного (*покохав, приїхав*), так і недоконаного виду (*кохав, їхав*). У чоловічому роді виступає суфікс *-в-* (*ходив, гуляв*) і нульове закінчення або немає суфікса і нульове закінчення (*віз, ніс*); у жіночому, середньому роді і в множині – суфікс *-л-* і закінчення *-а-* (*була, їла*), *-о-* (*хотіло, могло*), *-и-* (*росли, могли*). Дієслова теперішнього часу завжди недоконаного виду і змінюються за особами і числами (*чую, чуєш, чуємо, чуєте, чує, чують*).

Дієслова майбутнього часу мають три форми: просту доконаного виду (*зберу, посаджу*), просту недоконаного виду (*збиратиму, садитиму*) і складену недоконаного виду (*буду збирати, буду садити*). Дієслова майбутнього часу змінюються за числами і особами (*купуватиму, купуватимеш, купуватимете, купуватиме, купуватимуть*).

Зміна дієслів за особами, часами і числами називається дієвідмінюванням. За типом відмінювання дієслова поділяються на дієслова 1-ої і 2-ої дієвідмін. Практично 1-а і 2-а дієвідміни поділяються за закінченням 3-ої особи множини теперішнього часу, тобто до 1-ої дієвідміни належать дієслова, які у 3-ій особі множини мають закінчення *-уть, -ють* (*думають, хочуть, переживають*), до 2-ої дієвідміни – закінчення *-ать, -ять* (*сушать, варять*).

Інфінітив (початкова форма дієслова; неозначена форма) – це форма дієслова, яка означає дію, але не виражає способу, часу, особи, числа і роду

(*хотіти, йти, плакати*). Неозначена форма дієслова вживається тоді, коли треба назвати дію взагалі, безвідносно до того, хто її виконує і коли («*Мовчати!*»- *несподівано навіть для себе самої сказала Марія*). Дієслова у формі інфінітива бувають недоконаного і доконаного виду (*йти- дійти, стучати- стукнути*).

Дієслівні форми творяться за допомогою закінчень або граматичних суфіксів від двох основ. Основа інфінітива виділяється в неозначеній формі дієслова після відкидання *-ти* (*виправда-ти, шука-ти, гукну-ти*). .

Безособові дієслова – особлива форма дієслова, що означає дію без відношення до будь-якої особи (*темніє, щастить, дніє*). Безособові дієслова означають фізичний або психічний стан людини та явища природи.

Особливістю безособових дієслів є те, що вони утворюють не всі форми словозміни: а) у дійсному способі мають одну форму 3-ої особи теперішнього часу (*вечоріє*) і майбутнього (*буде вечоріти, вечорітима*); б) в умовному способі мають форму середнього роду (*вечоріло б*).

Дієприкметник – це форма дієслова, яка означає ознаку предмета за дією або станом і відповідає на питання який? яка? яке? які? (*хмарою повіті, врятована планета, зачарований красою*).

У реченні дієприкметник найчастіше виконує функції означення, інколи – іменної частини складеного присудка.

За своїм значенням дієприкметники поділяються на активні та пасивні. Активні дієприкметники виражають ознаку предмета за його ж дією (*палаюче небо*). Вони мають форму теперішнього (*палаючі стени, досягаючі овочі*) і минулого часу (*прив'яле листя, зарослий сад*). Активні дієприкметники минулого часу утворюються від основи інфінітива лише неперехідних дієслів доконаного виду за допомогою суфікса *-л(ий)*: *замерзнути – замерзлий, побіліти – побілілий*. Активних дієприкметників на *-вший, -ший* у вжитку майже не зустрічається, хоча і вживаються поодинокі слова (*заснувший, здолавший*).

Активні дієприкметники у мовленні зустрічаються рідко, більше вони властиві писемній мові і вживаються у художніх творах (*пламеніючі далі*).

Пасивні дієприкметники виражають ознаку предмета за дією, яка зумовлена дією іншого предмета над ним (*посіяне жито (хтось посіяв), засмалені сонцем (сонце засмалило), пошите пальто (хтось пошив)*). Пасивні дієприкметники творяться від основи інфінітива перехідних дієслів доконаного і недоконаного виду за допомогою суфіксів *-т(ий), -н(ий), -ен(ий), -єн(ий)*: *мити – митий, засіяти – засіяний, везти – везений, засвоїти – засвоєний*.

В українській мові вживаються співвідносні з пасивними дієприкметниками незмінні форми на *-но, -то*, які вказують на дію, що виконана невідомою чи неназваною особою (*виконано, розбито, подано*). Ці форми утворюються від інфінітива перехідних дієслів (*прожити – вік прожито*). Від пасивних дієприкметників вони відрізняються тим, що не змінюються і в реченні виконують роль присудка, при якому не може бути

підмета. Вони утворюють безособові речення. Дієприкметник поєднує в собі ознаки прикметника і дієслова. Дієприкметник має прикметникові закінчення і відмінюється як прикметник твердої групи (ці зміни залежать від форм іменника, з яким він узгоджується). Разом з тим, дієприкметник зберігає вид того слова, від якого утворений (*шити- шитий; пошити – пошитий*).

Дієприслівник – це незмінювана дієслівна форма, що виражає додаткову дію, пояснюючи в реченні основне дієслово- присудок і відповідає на питання що роблячи? що зробивши? (*засипаючи, схопивши, читаючи*). Дієприслівник разом із залежними від нього словами створює дієприслівниковий зворот. Дієприслівниковий зворот у реченні виступає обставиною (*Пірнавши у нітьму і безодню небуття, Олексій зосередився*). За більшістю ознак дієприслівник відносять до дієслівних форм.

Дієприслівник має ознаки дієслова і прислівника. З дієсловом він має такі спільні ознаки: керує іменником або займенником (*працюючи з ними; ідучи машиною*); утворюється від дієслівних основ (*прийти – прийшовши*); зберігає вид того дієслова, від якого утворений (*доконаний: посміхнувся – посміхнувшись; недоконаний: посміхався – посміхаючись*); має з дієсловом близьке значення (*ідучи дорогою- йти дорогою*).

З прислівником дієприслівник має такі спільні ознаки: не змінюється; у реченні виступає обставиною.

Прислівник – це незмінна частина мови, що виражає ознаку дії, стану або ознаку іншої ознаки (*надто повільний, повернути праворуч*). На відміну від інших самотійних частин мови прислівник не змінюється ані за числами, ані за відмінками, не має він також і ознак роду. Прислівник не має свого, властивого тільки йому лексичного значення. Воно зумовлене лексичними значеннями тих частин мови, від яких він утворюється (*день – удень, мій – по-моєму, осінь – восени*).

Прислівники мають властиві тільки їм словотворчі суфікси *-о, -е* (*тепло, добре, важче*), *-и, -ому, -ему* (*по-братськи, по-моєму*).

За значенням і роллю в реченні прислівники поділяються на означальні і обставинні. Означальні прислівники поділяються на якісно-позначальні, кількісно- позначальні і прислівники способу дії.

Якісно-означальними прислівники – це прислівники на *-о, -е*, що виражають якісну ознаку дії, відповідають на питання як? і переважно утворюються від якісних прикметників (*дешевий – дешево, лагідний – лагідно*). Якісно-означальні прислівники можуть мати вищий і найвищий ступені порівняння (*веселіше, найкраще, значно вище*).

Вищий ступень порівняння прислівників має просту і складену форми:

– проста форма утворюється за допомогою суфіксів *-ше* та *-іше* (*складно – складніше, тепло – тепліше*);

– складена – додаванням до прислівника звичайного ступеня слів більш, менш (*більш важливо, менш рішуче*).

Для підсилення або уточнення значення прислівників вживаються також слова *багато, куди, ще, трохи, значно (ще точніше, трохи гучніше)*.

Найвищий ступінь порівняння прислівників також має просту і складену форми:

– проста форма твориться за допомогою префікса *най-* (*довше – найдовше, глибше – найглибше*);

– складена – додаванням слів *найбільш, найменш (найбільш важливо, найменш цікаво)*.

Кількісно-означальні прислівники характеризують дію, стан чи ознаку з боку кількості та міри вияву. Вони відповідають на питання скільки? наскільки? як багато? якою мірою? (*надвоє, трохи, занадто*).

Прислівники способу дії вказують на те, яким способом відбувається дія чи виявляється ознака. Прислівники цієї групи відповідають на питання як? яким способом? яким чином? (*читати напам'ять, говорити по-українському*).

Обставинні прислівники виражають різні обставини дії та поділяються на прислівники часу, місця, мети й причини.

Прислівники часу вказують на час, коли відбувається дія і відповідають на питання коли? відколи? з якого часу? доки? по який час?

Прислівники місця означають місце або напрямок дії і відповідають на питання де? куди? звідки? доки? по який час?

Прислівники мети означають мету дії і відповідають на питання для чого? з якою метою? навіщо?

Прислівники причини вказують на причину дії і відповідають на питання чому? з якої причини? через що?

За походженням прислівники поділяються на первинні та вторинні. До первинних прислівників належить незначна частина прислівників, які утворилися так давно, що зараз навіть важко установити первісну форму.

Це: прислівники місця (*там, тут, скрізь, куди, де, звідки, звідти, скрізь, всюди*); часу (*коли, доки, доти, тоді, поки, іноді, інколи, завжди, тепер, потім*); причини (*тому, чому*); способу дії (*якось, однак, ледве, так, як, усяк, однак*).

До вторинних прислівників належить більшість прислівників української мови. Це слова, походження яких легко встановлюється співвідношенням прислівника з основами інших частин мови (*по-людськи, хвилююче, верхи, кругом, по-своєму*), або з основою іншого прислівника (*як первинного, так і вторинного: дотепер, ледве-ледве, післязавтра, кудись*).

3. Службові частини мови

Прийменник – це службова частина мови, що виступає разом з відмінковою формою іменника, займенника або числівника для вираження залежності її від інших слів у словосполученні та у реченні.

Прийменник допомагає виражати відношення між предметами (*парк для прогулянок, комп'ютер для роботи*), ознаки до предмета (*пісня без слів,*

багатий на речі павільйон) або дії до предмета (*піднятися о шостій, взяти з підлоги*).

За походженням прийменники поділяються на первинні (непохідні) і вторинні (похідні).

До первинних (непохідних) належать прийменники, походження яких зараз важко встановити, саме тому, з сучасної точки зору, вони й вважаються непохідними. Це прийменники *за, від (од), без, для, на, в (у), до, з, між, крізь, під, по, при, ради, через, о (об)*.

До вторинних належать прийменники, походження яких можна встановити, оскільки вони зберегли зв'язок з формами тих слів, від яких утворилися. До них належать прийменники, що утворюються: переходом з інших частин мови: іменника (*край, кінець, коло*), дієприслівника (*незважаючи на, зважаючи на*), прислівника (*поряд, поблизу, навпростець*); поєднанням двох або кількох прийменників (*здля, поза, поміж, з-за, з-під*).

Первинні прийменники часто бувають багатозначними, вторинні, як правило, однозначні.

За будовою прийменники поділяються на прості, складні і складені. Прості прийменники складаються з однієї частини. Це можуть бути як похідні, так і непохідні прийменники (*до, по, край, близько*). Складні прийменники утворюються поєднанням кількох простих. Це похідні прийменники, утворені складанням двох або кількох непохідних прийменників. Непохідні прийменники легко вичленовуються у складі похідних складних прийменників (*заради, з-понад, понад, поза, з-під*).

Складні прийменники пишуться разом (*понад, навколо, напроти*), крім тих, що починаються на *з*, із (пишуться через дефіс: *з-за, з-під, з-посеред*).

Складені прийменники складаються з двох частин, що пишуться окремо. У складених прийменниках усі слова пишуться окремо (*на відміну, від, поряд з, у зв'язку з*); виняток становить прийменник *внаслідок*.

Є частина прийменників, які здатні утворювати синонімічні конструкції (напр., *коло – біля – близько – поблизу – при – поруч: коло ялинки – біля ялинки – близько ялинки – поблизу ялинки – при ялинці – поруч з ялинкою; на – в: на полі – в полі; до – на – в(у): до Києва – на Київ – у Києві*).

Сполучник – це службова частина мови, яка вживається для поєднання членів речення, частин складного речення і окремих речень у тексті.

За будовою сполучники поділяються на прості, складні і складені. Прості сполучники: *і (й), а, але, та, бо, як, що*. Складні сполучники здатні розкладатися на частини (*нібито, щоб, мовбито, неначе*). Складені сполучники створюються з двох або кількох слів (*так що, незважаючи на те що*).

За походженням сполучники поділяються на непохідні та похідні. Непохідні сполучники не співвідносяться з іншими частинами мови. Похідні сполучники походять від інших частин мови і тому співвідносні з ними

За своїм вживанням сполучники можуть бути неповторюваними, повторюваними і парними.

За значенням та синтаксичними функціями у реченні сполучники поділяються на сурядні й підрядні. Сурядні сполучники поєднують між собою однорідні члени речення або частини складносурядного речення як рівноправні, незалежно одно від одного. За характером відношень між членами речень і частинами складного речення вони поділяються на єднальні, протиставні і розділові. Підрядні сполучники у складнопідрядних реченнях приєднують підрядну частину до головної.

Частка – це службова частина мови, яка вживається для надання окремим словам чи реченням додаткових емоційно-експресивних та смислових відтінків або для творення морфологічних форм та нових слів (*ніхто не жив би на землі, якби не було тут атмосфери*). На відміну від прийменників та сполучників, які виконують роль єднального елемента у словосполученнях чи реченнях, частки мають лише виключно смислову функцію.

Самостійно членом речення частка не буває. Формотворчі частки можуть брати участь у створенні форм дієслова.

За значенням і вживанням частки поділяються на фразові, словотворчі і формотворчі. Фразові (модальні) частки можуть виконувати функції: увиразнювати один з компонентів речення або виражати ставлення розповідача до змісту висловлювання (*А ну, давай покажуй!*).

Фразові частки поділяються на три типи часток:

1. частки, що надають смислових відтінків:
  - вказівні (*це, ось, оце, он, ген, осьде, то, ото*);
  - означальні (*прямо, майже, саме, якраз, справді, точно, просто*);
  - видільні (*лише, навіть, хоч би, тільки, хоча б, аж, уже, -таки, і, й, та* (у ролі часток), *бо, же*);
2. частки, що вносять модальні і модально-вольові відтінки у значення:
  - власне модальні (виражають невпевненість, сумнів, припущення: *ледве чи, мовляв, навряд чи, ой, ну, чи не*);
  - стверджувальні (*еге, так, авжсеж, аякже, атож*);
  - заперечні (*ні, ані, не*);
  - питальні (*чи, хіба, що за, невже*);
  - спонукальні (*нехай, хай, ну, давай, бодай*);
3. емоційно-експресивні частки (увиразнюють емоційну оцінку висловлювання: *який, як, що то за, що за*).

Словотворчі частки, поєднуючись з іншими словами, служать для творення нових слів. У такій ролі виступають частки *ні-, де-, дехто, аби-, будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-, завгодно, -би, -б, -же, -ж, не-, ні-, де-, аби-, абихто* (дехто тут проти?).

Формотворчі частки служать для творення:

- зворотної форми дієслова (*-сь, -ся: повертався я запізно*);
- наказового способу (*хай, нехай: нехай пройду я крізь вогонь*);
- умовного способу *б, би* (*хіба став би я за це братися*);

- найвищого ступеня порівняння прикметників і прислівників (*най-: найкрасивіша земля*);

4. Вигук

Вигук – це службова частина мови, яка служить для безпосереднього вираження емоцій, почуттів і волі людини (*о! гей! ой!*). Це незмінювані слова, які не виступають членами речення. Але на місці самостійного слова вигук набирає конкретного значення і виконує синтаксичну роль того слова, яке змінює (напр., у реченні *А собака отой гав та гав!.. вигук гав (та) гав* виступає як присудок). Інколи вигуки можуть навіть замінити собою цілі речення («*Охо-хо...*» - позіхнув батько).

Лекція 8. Синтаксис та пунктуація

Зміст

1. Синтаксис як наука
2. Пунктуація як наука

 Основні поняття: синтаксис, словосполучення, речення, просте речення, складне речення, складносурядне речення, складнопідрядне речення, безсполучникове речення, пунктуація, кома, кома з крапкою, двокрапка, тире

Література

1. Авраменко О., Тищенко О. Українська мова. Враховуючи новий правопис. Київ : Киголуб, 2020. 584 с.
2. Авраменко О.М. Українська мова 8 клас. Київ : Грамота, 2022. 193 с.
3. Авраменко О.М., Борисюк Т.В., Почтаренко О.М. Українська мова 8 клас. Київ : Грамота, 2021. 191 с.
4. Авраменко О. М. Українська мова 9 клас. Київ : Грамота, 2022, 159 с.
5. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2017. 251 с.
6. Ворон А.А., Солопенко В.А. Українська мова 10 клас. Київ : Освіта, 2018. 288 с.
7. Глазова О.П. Українська мова 7 клас. Київ : Освіта, 2020. 256 с.
8. Голуб Н.Б., Горошкіна О.М., Новосьолова В.І. Українська мова 11 клас. Київ : Педагогічна думка, 2019. 232 с.
9. Заболотній В.О. Українська мова 6 клас. Київ : Генеза, 2021. 256 с.

10.Квартник Т. О. Українська мова. Київ : Асса: 2020. 192 с.

11. Українська мова без помилок. Говоримо і пишемо правильно. Сучасний довідник з урахуванням останніх змін у правописі і мовленні /укл. О. М. Журенко. Харків :Книжковий клуб: «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017, 512 с.

12. Український правопис / Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні НАН України; Ін-т української мови НАН України. Київ : Наук. думка, 2019. 288 с.

1. Синтаксис як наука

Синтаксис (від гр. *syntaxis* – побудова, порядок) – частина мовознавства, що вивчає форми речень і словосполучень.

Словосполучення – це смислове і граматичне поєднання двох повнозначних слів (*червоний ліхтарик, стояти вгорі, дивитися на екран*). Словосполучення можуть входити в склад речення, можуть вичленовуватися з нього для спеціального аналізу і поза реченням у мові не існують.

За різним ознаками словосполучення поділяються на:

1. лексичні й синтаксичні;
2. іменні, прикметникові, числівникові, займенникові, дієслівні та прислівникові;
3. сурядні й підрядні;
4. прості й складні

Лексичні словосполучення існують у мові в готовому вигляді і завжди називають одне і те ж поняття (*бабине літо, за тридев'ять земель*). Лексичні словосполучення називають ще синтаксично нерозкладними словосполученнями. У реченні лексичні словосполучення виконують роль одного члена речення.

Синтаксичні (вільні) словосполучення виникають у процесі мовлення при збереженні лексичного значення слів, від яких вони утворюються (*мамина казка, говорити пошепки*). Синтаксис розглядає лише синтаксично вільні словосполучення.

До складу словосполучення завжди входять головне і залежне слово. Головним є слово, від якого ставиться питання. Залежним – слово, яке відповідає на це питання. Напр., *поле (яке?) зелене; виїхати (куди?) на дорогу*.

Залежно від того, якою частиною мови є головне слово, словосполучення поділяються на іменні, прикметникові, числівникові, займенникові, дієслівні і прислівникові.

Сурядне словосполучення – це смислове і граматичне поєднання двох повнозначних слів як граматично рівноправних.

Підрядне словосполучення – це смислове і граматичне поєднання двох повнозначних слів як граматично нерівноправних: одне з них – головне, інше – залежне (*старий будинок, маленька красуня*). Виділяють три типи підрядного зв'язку – узгодження, керування, прилягання.

При узгодженні залежне слово граматично уподібнюється до головного (*небесна блакить, добрі побажання*). Як правило, зв'язком узгодження поєднується іменник (головне слово) з прикметником, дієприкметником, порядковим числівником, займенником прикметного типу. При узгодженні зміна головного слова викликає зміну залежного (*моя хата – мої думи – моє вікно*).

Керування – це вид підрядного зв'язку, при якому головне слово вимагає від залежного конкретної граматичної форми, яка зберігається при зміні головного слова: *говорю слова (говорю потребує знахідного відмінка) – говорити слова – говориш слова – буду говорити слова*). При керуванні залежним словом буває іменник, рідше- займенник або інша змінна частина мови у ролі іменника.

При приляганні залежним виступає незмінне слово (прислівник, дієприслівник, неозначена форма дієслова), яке поєднується з головним тільки за змістом (*бажання піти, говорив пошепки, працює стоячи*). У ролі залежного слова можуть бути лише незмінні частини мови: прислівник, дієприслівник і неозначена форма дієслова (інфінітив).

Просте словосполучення утворюється поєднанням двох повнозначних. Складне словосполучення – поєднанням трьох і більше повнозначних слів.

Речення – це синтаксична одиниця, що виражає певну думку, має інтонаційну завершеність і служить для спілкування (*він довго збирався це зробити, але не встиг*). Речення – основна одиниця синтаксису. Речення – комунікативна одиниця (від лат. *communicatio*- спілкування, передача інформації).

Основними ознаками речення є предикативність та інтонація завершеності.

Предикативність (від лат. *praedicatio* – стверджене, сказане, висловлене) – це віднесеність змісту речення до об'єктивної дійсності.

Предикативність властива будь-якому реченню і виявляється в ознаках часу, особи, а також в оцінці сказаного розповідачем (бажаність чи небажаність, реальність чи нереальність, впевненість в істинності чи ні).

Інтонація завершеності оформлює речення як цілу синтаксичну одиницю.

За метою висловлювань розрізняють три типи речень: розповідні, спонукальні і питальні.

Розповідні речення містять у собі певну інформацію, повідомляють про якийсь факт чи подію (*Вчора відбулося засідання Верховної Ради; Ми раді тебе бачити*). Інтонація розповідних речень характеризується зниженням тону наприкінці речення.

Спонукальні речення закликають до дії, висловлюють наказ, побажання, вимогу чи дозвіл. Цей тип речення має свою, так звану *спонукальну інтонацію*, якій властиві високий тон і пришвидшений темп: *Вставай, хто живий, в кого думка повстала! (Леся Українка)*.

Серед питальних речень, які виражають думку- питання, виділяють наступні речення: власне питальні речення, які потребують відповіді

(*Скажіть, котра година?*) та риторичні, при чому відповідь на риторичні питання не передбачена (*Що ж це у світі діється?*). Інтонація питальних речень характеризується підвищенням тону на слові, з яким пов'язується питання.

За структурою речення поділяються на прості і складні.

Простим називається речення, в якому є тільки одна граматична основа (предикативний центр). У складного реченні таких основ може бути декілька. Прості речення можуть ускладнюватися відокремленими другорядними членами, однорідністю різних членів речення, звертанням, вставними і вставленими словами, сполученнями і реченнями.

Грамматична основа простого речення, як правило, складається з підмета та присудка – головних членів речення (у реченні *Я розповідаю* підметом є слово *я*, присудком – *розповідаю*).

Проте у деяких реченнях (*односкладних*) вона може бути представлена одним головним членом (*Світає. Встаю. Йду. Думаю.*)

Речення, в яких є лише граматична основа, називається непоширеними, а ті, в котрих є хоча б один другорядний член речення – поширеними.

Порядок розташування слів у реченні вільний, проте існують певні правила, які визначають послідовність розміщення членів речення.

Прямим вважається такий порядок слів у реченні, при якому присудок стоїть після підмета (*Епоха п'ятиповерхових будинків зародилася в 50-ті роки*).

Порушення прямого порядку слів з метою виділення якогось із них називається *інверсією* (зворотним порядком слів).

При зворотному (непрямому, інверсійному) порядку слів присудок передує підмету (*Нещодавно до мене заходив Тарас*).

Підмет – головний граматично незалежний член двоскладного речення, що означає предмет (чи особу), про який говориться у реченні, і відповідає на питання *хто? що?* За способом вираження підмети поділяються на прості і складені.

Простий підмет найчастіше буває виражений іменником або займенником у називному відмінку, хоча може виражатися й іншими частинами мови, вжитими у значенні іменника: *Керівник сьогодні просто зобов'язаний займатися економікою*. Простий підмет може бути виражений неозначеною формою дієслова: *Вивчитися – ось моя мрія*.

Складений підмет може бути виражений: кількісно-іменниковою сполукою (*75 відсотків квітів пішло на експорт*); сполукою іменника (чи займенника) у називному відмінку з прийменником (*Ми з братом вирішили прогулятися по парку*); іншими сполуками (*Найбільші аукціони квітів відбуваються поблизу Амстердама*).

Присудок – головний член двоскладного речення, який характеризує підмет за дією чи ознакою. Присудок відповідає на питання *що робить (підмет)? що з ним робиться? який він є? що він таке? хто він такий?*

Присудок буває простий і складений.

Простий присудок виражений дієсловом, яке поєднує в собі граматичне і лексичне значення: *Петро відчинив двері*. До простих належать також присудки, які виступають у складеній формі майбутнього часу (*буду робити*), у формі наказового (*хай знає*) або умовного способів (*робив би*). Простим вважається також присудок, виражений фразеологічним сполученням (*Він був на сьомому небі*).

Складений присудок має дві частини: *головну і допоміжну (зв'язка)*. Основне лексичне значення такого присудка закладене у головній частині, а граматичне – в допоміжній.

Дієслівний складений присудок виражається поєднанням дієслова-зв'язки, яке стоїть в особовій формі і інфінітива (*Він бажав піти разом з нею*). Іменний складений присудок утворюється поєднанням дієслова-зв'язки з іменником, прикметником, дієприкметником (*Городецький прикрасив Київ унікальними спорудами*).

До другорядних членів речення належать означення, додатки і обставини.

Означення – це другорядний член речення, який вказує на різні ознаки предмета і відповідає на питання *який? чий? котрий? скількох? скількома? на скількох?* Означення можуть бути *узгоджені і неузгоджені*. Узгоджене означення уподібнюється до означуваного члена речення у відмінку, числі й роді (для однини). Неузгоджене означення поєднується з означуваним словом зв'язком керування або прилягання. Неузгоджені означення можуть бути виражені: іменником у формах непрямих відмінків (*Спочатку клас Дмитра був у числі відстаючих*); неозначеною формою дієслова (*Марко захотілося розслабитися*); сполученням слів (*Він заспівав пісню далеких країв*).

Одним із різновидів означення є прикладка. Прикладка – це означення, виражене іменником, яке дає предметові другу назву (*Програма «Здоров'я» давно вже виходить на нашому телебаченні*).

Додаток – це другорядний член речення, що означає предмет і відповідає на питання непрямих відмінків (*Я збираю гриби*). Додатки бувають *прямі і непрямі*.

Прямий додаток залежить від перехідного дієслова і вживається в формі знахідного відмінка без прийменника (*Хлопчина зірвав яблуко*). Рідше прямий додаток може бути виражений родовим відмінком при запереченні або коли дія переходить лише на частину предмета (*Не присувай соломи до вогню*).

Непрямий додаток – це іменник, вжитий у формах інших (*А більше за все Микола боявся спокуси*).

Обставина – другорядний член речення, який вказує на місце, час, мету, спосіб дії, причину, умову дії. Обставини можуть виражатися прислівниками, дієприслівниками, інфінітивом, прийменниково-відмінковими формами іменника чи займенника.

За значенням обставини поділяються на такі групи:

- обставини мети, які вказують на мету дії і відповідають на питання з якою метою? для кого? (*Це тобі на щастя*);
- обставини часу, які вказують на час дії, її тривалість і відповідають на питання коли? доки? з якого часу? як довго? (*Колись я вже тут був*);
- обставини способу дії, які означають якість дії або вказують на спосіб здійснення дії і відповідають на питання як? яким способом? (*Вони сиділи поруч*);
- обставини місця, які вказують на місце дії, напрямок руху і відповідають на питання де? куди? звідки? (*Мало не впав у безодню*);
- обставини причини, які вказують на причину дії і відповідають на питання чому? через що? з якої причини? (*Від думки про це йому перехопило подих*);
- обставини умови, що вказують на умову, за якою відбувається дія і відповідають на питання за якої умови? (*При наявності запрошень займіть місце*);

Односкладні речення – це речення з одним головним членом. Односкладні речення поділяються на дієслівні та іменні.

У дієслівних односкладних реченнях головний член виражається дієсловом і має ознаки присудка. До цієї групи належать означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові та безособові речення.

В іменних односкладних реченнях головний член виражається іменником і має ознаки підмета.

Означено-особові речення – це речення, в яких головний член виражає дію, що виконується чи буде виконуватися певною визначеною особою (чи особами). Головним членом у таких реченнях виступає дієслово у формі 1-ої чи 2-ої особи однини чи множини дійсного або наказового способу (*Йду, йду, і ніяк не дійду*).

Неозначено-особові речення – це речення, в яких головний член виражає дію, що стосується невизначеного кола осіб: *За що, не знаю, називають хатину в гаї тихім раєм (Т.Шевченко)*.

Роль головного члена в таких реченнях виконує дієслово у формі 3-ої особи множини теперішнього і майбутнього часу або у формі множини минулого часу.

Узагальнено-особові речення – це речення, в яких дійова особа мислиться узагальнено, тобто головний член виражає дію, яка стосується однаковою мірою будь-якої особи (*Вік живи – вік вчись*).

Неповні речення – це речення, в яких пропущено один чи декілька потрібних для його структури членів, що встановлюється з попереднього речення чи ситуації мовлення. Напр.: *А хто ж з українців не любить пісню? Заспівай мені якусь свою (М.Стельмах)*. Друге речення з наведеного приклада односкладне (означено-особове) неповне, тому що пропущено додаток, який легко встановити з попереднього речення: *заспівай свою пісню*.

Звертання – це слово або сполучення слів, що називає тих, до кого звертається розповідач. Звертання виражається кличним відмінком або називним відмінком у значенні кличного і вимовляється з кличною інтонацією: *О, мамо, як тут цікаво!*

Звертання може бути поширеним: *О краю мій, в ті грізні зими завжди з тобою ми були (В. Сосюра)*. Якщо звертання стоїть на початку речення, то після нього ставиться кома або знак оклику (*Боже, допоможи нам!*). Якщо звертання знаходиться у кінці речення, то перед ним ставиться кома, а після нього – той знак, якого потребує речення від його змісту (*Я вас слухаю, пане полковнику*). У середині речення звертання з обох боків виділяється комами (*Я не дуже добре, батько, вас зрозумів*).

Вставними називаються такі слова або сполучення слів, за допомогою яких виражається ставлення розповідача до висловленої ним думки. Вставні компоненти граматично не пов'язані з іншими словами у реченні і тому не є членами речення. На письмі вставні слова і сполучення виділяються комами.

Вставленими називаються такі сполуки слів, які містять у собі додаткові повідомлення, побіжні зауваження до основної думки. На відміну від вставних компонентів, вставлені сполуки не можуть бути кваліфіковані за якимись загальними ознаками, оскільки виникають незаплановано, у процесі мовлення. У ролі вставлених компонентів виступають переважно речення: *А так взагалі жилося їй працювалося Іванові Івановичу, ще раз кажемо, непогано (Остап Вишня)*.

Складне речення складається з двох або кількох простих, об'єднаних за змістом та інтонацією.

У сполучниковому складному реченні всі частини речення поєднуються за допомогою сполучника або сполучникових слів.

У безсполучниковому – частини речення поєднані за допомогою інтонації.

У складній синтаксичній конструкції (складному реченні з різними видами зв'язку), частини речення поєднуються як за допомогою сполучника, так і за допомогою інтонації.

Складносурядне речення – це речення, частини якого рівноправні за змістом і поєднані сурядним зв'язком за допомогою сурядних сполучників: *Завірюха стугоніла, вила, а мороз гострив свій білий ніж (І. Драч)*.

Частини складносурядного речення з'єднуються сполучниками сурядності:

- розділовими: одиничними *або, чи, хоч*, повторюваними *аби...аби, чи...чи, хоч...хоч, то...то, не то...не то*;
- єднальними: одиничними *і, й, та* (в значенні *і*) та повторюваними *і...і, ні...ні (ані...ані)*;
- протиставними: *а, але, та* (в значенні *але*), *проте, зате, однак*.

Складносурядне речення з єднальними сполучниками

У складносурядних реченнях може виражатися:

- одночасність дій, подій, явищ, станів (*І ми співали, і вони з нами також*);

- послідовність дій, подій, явищ, станів (*Хтось відчинив двері, і ми зайшли у кімнату*);

- причинно-наслідкова залежність між діями, подіями, явищами, станами (*Дощ пройшов- і Київ зазеленів*);

У складносурядних реченнях з протиставними сполучниками може виражатися:

- зіставлення дій, подій, явищ, станів (*На клумбах горіли маки, а левкої ще тільки розпускалися*);

- протиставлення дій, подій, явищ, станів (*Чорні хмари стояли над містом, але дощу ще не було*).

У складносурядних реченнях з розділовими сполучниками може виражатися:

- взаємовиключення дій, подій, явищ, станів (*Чи ви мене не чуєте, чи, може, ще не прокинулися?*);

- чергування дій, подій, явищ, станів (*Мене то кидало в жар, то проймало холодом*).

Складнопідрядне речення – це речення, частини якого нерівноправні за змістом і поєднані сурядним зв'язком за допомогою сполучників підрядності або за допомогою сполучного слова.

Одна з частин складнопідрядного речення є головною, інша – залежною. Від головної частини до залежної можна поставити питання. Напр.: *Щоб не пламеніти горобині самотньо, посадив я поблизу неї нашу українську калину (І.Цюпа)*- для чого посадив?

Серед складнопідрядних речень виділяються три основних види:

1. складнопідрядні речення з підрядними означальними;
2. складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними;
3. складнопідрядні речення з підрядними обставинними.

Складнопідрядне речення може включати кілька підрядних. Головному реченню може бути підпорядковане безпосередньо тільки одне, а інші – підрядному чи різним підрядним. Розрізняють *послідовну, паралельну, однорідну і комбіновану підрядність*.

Послідовна підрядність – це поступове підпорядкування, коли перше підрядне речення залежить від головного, друге – від першого підрядного і так далі.

Паралельна підрядність – це таке підпорядкування, за яким усі підрядні речення залежать від одного головного, але пояснюють у ньому різні члени речення або один і той же, тільки по-різному і відповідають на різні питання.

Однорідна підрядність – це таке підпорядкування, за яким усі підрядні речення залежать від одного й того ж слова головного речення і відповідають на одне і те ж питання.

Комбінована підрядність – це підпорядкування різного характеру.

Безсполучникове речення – це речення, частини якого пов'язуються без сполучників і сполучних слів. Засобом зв'язку між частинами безсполучникового складного речення виступає *інтонація* (*Учи азбуку-прийде хліб у руку*).

Складна синтаксична конструкція – це складне речення з різними видами зв'язку. У такому реченні його частини сполучаються між собою як *сполучниковим* (сурядним, підрядним), так і *безсполучниковим зв'язком*.

2. Пунктуація як наука

Пунктуація (від лат. *Punctuatio* – *punctum*, що означає крапка) – це розділ мовознавства про використання та вживання на письмі розділових знаків. Розділові знаки сучасної української мови становлять цілу систему. Призначення розділових знаків – полегшити читачеві сприйняття смислу написаного.

Знаки пунктуаційної системи називають пунктограмами. Кожна з пунктограм виконує свою функцію.

Крапка ділить текст на речення.

Двокрапка відділяє одну частину від другою, вказуючи на те, що в цій другій частині міститься пояснення, розкриття причини того, про що йшлося у першій.

Три крапки (багато крапок) вказує на те, що в реченні не всі його компоненти наявні, а речення не закінчене, обірване.

Кома розділяє граматично рівноправні частини простого чи складного речення.

Крапка з комою функціонально подібна до коми, але розділяє складні (або ускладнені) за будовою граматично рівноправні частини.

Тире розділяє головні частини речення (якщо вони виражені подібними лексично-граматичними категоріями), порівнювані мовні одиниці, частини складного безсполучникового речення, які перебувають в умовно-часових, протиставних та причиново-наслідкових зв'язках.

Знак питання ділить текст на речення, але разом з тим вказує на те, що речення містить у собі питання.

Знак оклику ділить текст на речення та вказує на експресивність мовлення, вигук.

Знак виноски – видільний. Він вказує, що за словом, біля якого цей значок поставлений, має йти частина тексту, яка подається у порядковій частині сторінки або в кінці тексту.

Парні розділові знаки – дві коми, двоє тире, дужки, лапки виділяють якийсь відрізок тексту (другорядні члени речення), коли є потреба його відокремити, вставні і вставлені слова, словосполучення, звертання).

Українська пунктуація побудована на структурному, смислового та інтонаційному принципах. Згідно з цими принципами й відбувається вживання розділових знаків. Усі три принципи пунктуації – структурний,

смісловий та інтонаційний – в українській мові діють одночасно, один якийсь принцип виділити можна тільки умовно.

Речення – це осмислене сполучення слів або окреме слово, граматично та інтонаційно оформлена як відносно закінчена цілість. В усній мові на початок і кінець речення вказує відповідна інтонація. На письмі на початок речення вказує велика буква, на кінець – крапка, знак питання, знак оклику або три крапки.

Розставляючи у реченні коми, слід перш за все орієнтуватися не на інтонацію, а на будову речення, тому що не завжди там, де пауза, ставиться кома, і не завжди там, де кома, робиться пауза.

Одиночні коми ставляться між однорідними членами речення і між частинами складного речення (*Я підвівся, поглянув їй у очі*). Якщо вжита одиночна кома, завжди робиться пауза.

Парні коми виділяють з обох боків деякі підрядні речення, відокремлені члени речення і внесення (звертання, вставні і вставлені слова та речення, слова-речення). Парні коми тому й називаються парними, що вживаються парами: одна ставиться перед відокремленою групою слів, друга – після неї (*Спи, моя дитинко, спи*). Але одна з ком не ставиться, якщо відокремлена частина стоїть на початку речення або в його кінці (*Не працюючи, нічого в житті не доб'єшся*). Виділена комами з обох частин частина речення промовляється трохи іншим тоном або трохи швидше, ніж все речення.

Тире вживається:

- між присудком і підметом, якщо вони виражені однаковими лексично- граматичними категоріями (*Справжня дружба – чисте джерело*);
- на місці пропущеного члена або кількох членів речення: *Сьогодні (є)- твій день народження*;
- при відокремленій прикладці (*Я так довго працював – завдяки твоїй підтримці – для того, що б доказати самому собі: можу*);
- перед узагальнюючим словом після однорідних членів речення (*На пустирях, у рівчаках та неглибоких балках – скрізь росте ця невибаглива рослина*);
- при вставлених конструкціях: *Є віра – невже цього мало,- що ти в цьому місті живеш (Л.Первомайський)*;
- у безсполучникових реченнях з різнотипними частинами, якщо між ними є умовно-часовий або наслідковий зв'язок: *Зійде сонце – утру сльози, ніхто не побачить (Т.Шевченко)*;
- якщо друга половина безсполучникового складного речення має значення протиставлення: *Ще сонячні промені сплять – досвітні вогні вже горять (Л.Українка)*;
- між двома словами, які вказують на просторову, часову або кількісну межу: *за цей період ми планували зібрати 15-20 тон яблук*;

- при прямій мові для виділення слів автора; тире ставиться після іншого розділового знака; напр.: *Він подумав, подумав, вимовив: – Ну що, хлопці? Зробимо?- і посміхнувся.*

- перед кожною реплікою в діалозі.

Дужки вживаються:

- при вставних і вставлених конструкціях, напр., *Що? (вона підійшла до нього ближче) Невже ти ще не зрозумів, чому я така?;*

- для виділення ремарок після назви діючої особи в драматичних творах. Лапки вживаються:

- при використанні цитат, які вводяться в авторське мовлення як самостійний текст (цитата починається з великої букви): *Арістотель не приймав учення Платона про ідеї. «Платон мені друг, але істина – це більший мій друг» – відомий його афоризм;*

- при використанні цитат, які вводяться в авторський текст як частина цього тексту (цитата пишеться з маленької букви): *Борис Буряк пише, що «в художній структурі сценаріїв і фільмів Олександра Довженка завжди присутній сам автор»*

- для виділення власних назв книг, літературних творів, газет, журналів, телевізійних програм, підприємств, та таке ін. (СП «Зоря», журнал «Ровесник»).

ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Практичне заняття № 1

ТЕМА. *Сучасна українська мова як предмет наукового вивчення і навчальна дисципліна*

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Зміст, обсяг і завдання курсу, основні розділи.

2. Місце української мови серед інших слов'янських мов.

3. Формування української мови (різні теорії про походження).

Виникнення і розвиток нової української мови.

4. Українська мова – єдина мова українського народу, форма його національної культури. Українське законодавство про мову.

II. Виконати завдання: підготувати доповідь з презентацією на тему «Сучасна українська мова у світі».

Методичні рекомендації та поради

Студент повинен усвідомити зміст і завдання виучуваного курсу, перелічувати основні розділи дисципліни, зауважуючи, що вивчає кожен із них. Розглядаючи питання про місце української мови серед інших слов'янських, слід запам'ятати відповідні групи, пояснювати поняття «живі», «мертві» мови; знати різні теорії про походження української мови (традиційну, новітні, шовіністичні, альтернативні – їх авторів), сучасне українське законодавство щодо української мови.

Домашні вправи і завдання слід виконувати роблячи помітки, написи, підкреслення тощо. Для якісної підготовки до заняття слід використовувати основну та допоміжну літературу.

Практичне заняття № 2

ТЕМА. Фонетика

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Основні поняття фонетики.
2. Класифікація голосних звуків. Співвідношення голосних звуків мови і мовлення.
3. Класифікація приголосних за місцем творення. Класифікація приголосних за участю шуму і голосу. Класифікація приголосних за способом творення.
4. Чергування приголосних. Спрощення приголосних. Подвоєння приголосних. Подовження приголосних.
5. Склад в українській мові. Основні правила складоподілу.

II. Виконати завдання:

1. Випишіть у три колонки слова, у яких:

1) звуків і букв порівну; 2) звуків менше, ніж букв; 3) звуків більше, ніж букв.

Радіо, праця, рідня, дзюркіт, авіалінія, алюміній, дощ, жолудь, емальований, цятка, об'їзд, сім'я, розбуджений, електродзвоник, трое, ячмінь, льон, ідея, обсаджувати.

2. Визначте, чи в кожному ряді є спільний звук. Поясніть за словником значення виділених слів.

Ганок, гринджоли, гандж, терготіти, глей, якби, газда.

Голова, легкий, гучність, егоїстка, збагнений, гудок.

Лекція, єдиний, синє, десять, процент, турне, проектний, епоха.

Яблуко, з'явитися, їсти, б'ють, йод.

Анилаг, пароплав, янгол, люта, ясний.

3. Спишіть, вставивши замість крапок літеру Г або Г

1. Студентство вищих шкіл – то найкращий цвіт нації, то найміцніший її ...рунт, на якому вона зростає (І. Огієнко). 2. А ти юн..аш, в душі джи..ун. (І. Григурко). 3. Розкриті настіж двері ..анку, І ще не хочуть айстри зав'ядать (Ю. Клен). 4. В вікна міцно за...ратовані Ми дивились в далечінь. 5. Там у фарбах розмальованих грала райду...а-ду...а, Нас же, в стіни замурованих, Так давила всіх нудь...а! 6. А під ..анком важко дшуть. Ніби цілий степ колишуть, ...руди Страдника Землі. 7. Крик!.. Навколо все поблідло. Припинилося весілля. Мов в тумані, світить світло Серед ..валту божевілля. 8. То ви...нанець полохливий – Брат мій вітер, вільний брат.

Дужий, смілий, ворухливий, ..нівно вирвався з-за ...рат (з тв. Г. Чупринки) 9. Скрипить промокло ..аночок дощатий. Печаль зринає з теплої руки (Г. Половинко) 10. Він у нашому селі церкву новим ..онтом обшив. 11. Кравець у хвіст руки як умотав, як одпустив [вовкові] три аришини, так вовк там трохи й не ..и...нув. 12. Рябко спитать хотів, але Рябків язик був в роті спутаний, неначе пупом з лик, і ..ер..отів щось як на сідалі індик. 13. Як ..ава до Юр'я [Юрія] у житі сховається – буде добре жито (словник Грінченка).

4. Прочитайте речення. Запишіть їх, розкриваючи дужки. При необхідності звертайтеся до словників та довідників, виданих після 1993 р.

1. Я люблю веселий ранок Холоднючої зими, Як на двір, на стіни, (з,г)анок І на шлях за ворітьми Упаде із неба промінь. Дим пов'ється з димарів. На току підніме (з,г)омін З(з,г)рая (з,г)алок і (з,г)раків (Я. Щоголів). 2. Оце мій дім. В нім затишно й світло, В нім стіни – наче біле полотно. (Г,Г)аптуй! Твори! Я відчиняю вікна, І (з,г)олуби сідають на вікно. 3. Довіру маю до очей. Не приховать знева(з,г)и (з,г)лей. Який зав'яз на дні зіниць. Так само як не приховать Любові й мудрості печать І духу незбориму міць. 4. Ба(з,г)рянець вино(з,г)радника... Цей тон (з, г) либокий, ніби дно нічного саду. Мов соковите (з,г)роно вино(з,г)раду. Неначе звука дикий обертон (з тв. Л. Скирди). 5. На (з,г)олубих лу(з,г)ах, мов (з,г)олуб, кошлатих сонць шу(з,г)ає спях, волошки в золотих житах і пелехаті маки долу (з,г)еть оклонили (з,г)оловки, а пам'ять любої руки – тонкої, білої, (з,г)інкої – пере(з,г)ортає днів сувої. І золотої й дорогої нам стане думи на віки (В. Стус).

5. Перепишіть словосполучення, добираючи з дужок потрібні службові частини мови й частини слів.

Принесено (і, й) складено; розвага (і, й) втіха; Роман (і, й) Сергій; Марина (і, й) Ольга; щebetання (і, й) пісня; (у, в) степу (і, й) лісі; була (у, в, уві) Києві; виконав (у, в)праву; жити (у, в) Україні; прийти (у, в, уві) Албанію; бачити (у, в, уві) сні; побувала (у, в) Львові; принесла (б, би); прийшов (б, би); з ним (ж, же); приїхав (з, із, зі, ізі, зо) мною; мороз (з, із, зі, ізі, зо) вітром; над'їхала (з, із, зі, ізі, зо) степу.

6. Запишіть, вставляючи потрібні слова чи префікси.

а) у–в: живемо .. Сквирі, наші рідні .. Обухові, працюю.. аптеці, перебуваю на лікуванні .. стаціонарі, пірнаю глибоко .. воду, піднімаю голову ..гору, буває різне .. житті, зібрались дома .. Ірини, уважно заглиблююсь .. роботу, .. школу діти йдуть .. шість років, спитаю .. мами, знайду підтримку .. батьків, працюю .. школі, .. театрі були ..чора, .. Держбуді України відбулася нарада, народилася .. Львові, освіту здобувала спочатку .. школі, потім .. училищі, а пізніше – .. університеті, моя книга .. подруги, ..сі студенти ..зяли .. часть .. підготовці зустрічі з абітурієнтами, .. нас свої порядки, .. кожного свій шлях, ..сякий прагне кращого .. житті, ..чора був дощ, прийшов мій ..нук, ходила .. аптеку, бачила .. фільмі;

б) *і – й: брат .. сестра, сестра .. її чоловік, студенти .. аспіранти, зібрались сусіди .. родичі, вчора .. сьогодні, минуле .. сучасне, .. довго так буде, зупинився .. спитав, вуз .. школа, школа ... вуз, дерева .. кущі, чорнобривці .. айстри, смородина .. агрус, фрукти .. овочі, овочі .. фрукти, город .. сад, ліс .. поле, працювати .. відпочивати, треба вміти читати .. писати, учні .. учителі, учитель .. учень, слово .. речення, прикметник .. іменник, числівник .. займенник, звук .. буква, хліб .. сіль, молоко .. сир, масло .. сметана, борщ .. каша, заєць .. їжак, вовк .. ягня, груша .. яблуко.*

7. Від поданих слів за зразком утворіть інші форми або доберіть спільнокореневі слова, які б свідчили про чергування [г], [к], [х] із шиплячими чи свистячими. Зразок: юнак – юначе – юнацький.

Кружка, бік, вік, чоловік, логіка, обривок, лелека, зйомка; відвага, зневага, перевага, повага, баклага, райдуга, шеляг, севрюга; черемуха, буслиха, муха; Домаха, їжачиха, зайчиха, лісничиха, засуха.

Методичні рекомендації та поради

При підготовці до практичного заняття студент повинен чітко розуміти основні поняття фонетики, знати класифікацію голосних та приголосних звуків української мови, особливості чергування голосних та приголосних. Звернути увагу потрібно також на складоподіл, його особливості. Важливим є питання й наголосу в українській мові, основні правила та функції наголосу, а також врахувати особливості милозвучності української мови.

Домашні завдання слід виконувати роблячи помітки, написи, підкреслення тощо. Для якісної підготовки до заняття слід використовувати основну та допоміжну літературу.

Практичне заняття № 3

ТЕМА. Українська орфографія, орфоепія, графіка

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Орфографія як наука. Основні принципи української орфографії.
2. Орфоепія як наука.
3. Графіка як наука.

II. Виконати завдання:

1. Перепишіть слова, замість крапок поставте, де треба, м'який знак. Поясніть правила вживання м'якого знака.

Дяд..ко, тис..мо, емал.., памороз.., мороз.., постат.., близький, бояз..кий, тон..кий, вуз..ко, тон..ко, пол...с..кий, в'юн..кий, держал..це, кружал..це, ціпил..но, Ковал..чук, Медвед..чук, палац.., палец.., бац.., Хар..ків, шир..ма, сімдесят.., сім..сот, с..огодні, утр..ох, купец..кий, одес..кий, кавказ..кий, бас..ко, різ..ко, брин..чати, різ..бяр, дон..ці, стан..те, сип..те, ріж..те, сон..кові, млин..кові, вір..те, удар..мо, комір..чику, тр..ома,

шіст..ма, шіст..ома, с..ома, віс..ма, снит..ся, сниш..ся, доч..ці, сваиш..ці, лял..ці, лл..ю, віз..му, гір..ку, гал..ці, Гал..ці, пол...ку (танок), пол...ку (віськова одиниця), тіл..ки, (з) тол..ку, міл..ка (риба), міл..кий.

2. На місці крапок, де треба, поставте м'який знак чи апостроф. Поясніть правила їх написання.

1. По дорозі, здіймаючи хмари куряви, безконечним потоком мчат... до поля переповнені бійцями п..ятитонки (О.Довженко). 2. Насадження на берегах Дніпра з..єднуються у безперервний лан..цюг (З газети). 3. Коли вони від..їхали, опускаючись в ту саму кам..яну вулич..ку, за ними знов зазвучав велич..ний мотив (О.Гончар). 4. Окремі росинки т..м..яно поблискуют.. с..рїбними пухир...чиками (О.Донченко). 5. І я дивлюс.. любовно в очі – щасливі, п..яні без вина – в очі хлоп..ячі і дівочі, де сяє радіст...ю весна (М.Вороний). 6. Глян.., як хвилі від срібла блищат..ся! Глян.., як небо синіє вгорі (Леся Українка). 7. Не дуже весело, а здебільшого т..м..яно пройшли мої дитячі літа. Кохану нен..ку потерявши рано, росла я в бат..ка сирота (М.Вороний). Глядіт... же, патріоти, не баріт..ся, щоб вам у пазурах котів не опинит..ся (М.Вороний).

3. Замість крапок поставте, де треба, апостроф. Поясніть його вживання.

Грав..юра, п..ятирічка, брукв..яний, від..ємний, безправ..я, розм...якнути, мавп..ячий, п..юре, п..еса, бл..єф, я..зь, ф..юзеляж, слов..ї, м..ята, арф..ярка, п..є, торф..яний, подвір..я, бур..ян, повітр..я, тр..юк, Лук..ян, суб..єктивний, без..ідейний, без..ядерний, об..їждчик, бур..ячиння, повір..я, сер..йозний, вітр..як, кур..йозний, роз..юшити, над..їхати, з..єднати, Лук..янець, фотоз..йомка, моркв..яний, запам..ятати, обов..язок, Св..ятослав, підрум..янений, зм..якшити, В..ячеслав, двох..ярусний, підгір..я, р..ясно.

4. Утворіть від поданих слів прикметники, використовуючи суфікс ськ- (зьк-, цьк-). Які зміни відбулися у фонетичному складі слова?

Буг, Кагарлик, Перемишль, Ніжин, Золотоноша, солдат, Норвегія, Доброміль, таджик, черкес, завод, Париж, француз, викладач, ескімос, Прилуки, Волга, Оболонь, Бахмач, журналіст, козак, Одеса, Рига, Сиваиш, Ірпінь, Овруч, комендант, калмик, Кавказ, Гадяч, Ворзель, Черкаси, альпініст, Ладога, Вишнопіль, Калуш, емігрант, босяк, Волинь, Острог, Поділля, Ільмень, якут, узбек, волох, Запоріжжя, Кременчук, чех, казах, брат, Ельбрус, Дрогобич, Ятрань, Полісся, студент, парубок, Прага, Бучач, чумац, гігант, Забайкалля, Онега, латиш.

5. Від поданих іменників утворіть прикметники за допомогою суфікса - ськ(ий). В одну колонку запишіть слова, у яких відбулися зміни кінцевих

букв на позначення приголосних, а в другу – ті, у яких змін не відбулося. Поясніть правопис.

Методист, Овруч, Голландія, Цюріх, парубок, Кременчук, Лейпциг, казах, Прип'ять, Кривий Ріг, шах, волох, місто, водолаз, альпініст, Мекка, Рига, товариш, Гаага, пірат, тюрк, словак, чех, Дамаск, пророк, університет, баск, Луцьк, Буг, черкес, люди.

6. Від поданих прикметників утворіть іменники за допомогою суфікса -ин(а). В одну колонку запишіть слова, у яких відбулися зміни в буквах на позначення приголосних, а в другу – у яких змін не відбулося. Поясніть правопис.

Уманський, одеський, вінницький, галицький, солдатський, слобожанський, турецький, волинський, луганський, житомирський, кріпацький, вояцький, Хмельницький, панський, гайдамацький.

Методичні рекомендації та поради

У результаті підготовки до практичного заняття студенти повинні знати визначення таких понять: графіка, алфавіт, азбука, вживання м'якого знака, вживання апострофа, орфографія, основні принципи української орфографії: фонетичний, морфологічний, смисловий, диференційний, основні правила української орфоєпії.

Під час обговорення теоретичних питань студенти повинні продемонструвати розуміння того, які основні принципи орфографії української мови, на яких принципах базується правопис української мови, а також основні орфоєпічні норми української мови.

Виконуючи вправи і завдання, необхідно вміти пояснювати вживання м'якого знака та апострофа в українській мові. Студент повинен знати основні правила орфографії при утворенні нових слів. Ознайомлення з науковою та підруничковою літературою допоможуть при підготовці як до теоретичних так й до практичних питань з теми.

Також передбачає усвідомлення вживання великої та малої літери. Важливим залишається питання правопису як самостійних частин мови (іменників, прикметників, прислівників), так й службових частин мови (прийменників, сполучників, часток).

Усе це сприятиме висвітленню особливостей орфографічних та орфоєпічних норм української мови.

Практичне заняття № 4-5

ТЕМА. Лексикологія сучасної української літературної мови

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Лексикологія як наука. Основні поняття лексикології. Ознаки слова як одиниці мови.
2. Лексика української мови за походженням.
3. Лексика української мови за активністю вживання.
4. Лексика зі стилістичного погляду.
5. Лексика за територіальним поширенням.
6. Омоніми. Синоніми. Антоніми. Пароніми в українській мові.

II. Виконати завдання:

1. Випишіть і зіставте словникові статті з реєстровими словами *океан*, *хохол*, *циган* зі «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка та сучасних тлумачних словників. Простежте, як змінилася семантична структура поданих слів.

2. Запишіть текст, підкресліть у ньому старослов'янізми або слова із старослов'янськими елементами. Дайте письмову характеристику одного такого слова, указавши значення – за словником (тип і різновид), доберіть синоніми, антоніми, омоніми, пароніми (якщо можна), назвіть їхні ознаки, групи, розряди чи різновиди (по можливості), поясніть походження слова – питоме чи запозичене (якщо питоме – з якого періоду, якщо запозичене – з якої мови), укажіть стиль уривка, його забарвлення (колоритно-стильовий різновид), мету вживання слова в поданому фрагменті.

Світ починався зі слова, й Україна починалася зі Слова. Слово, як плуг, орало правічний переліг життя, і з чорноземної скиби його виростили поети, і в кожного на устах у час недолі й радості була своя, але одна молитва – Україна.

Слово, як храм, і в його святості палахкотять, як свічки, праведні душі поетів, із блакитного купола благословляє нас небо, і хоралом віри зливаються голоси наших предтеч і суцх в одну молитву – Україна (О. Шевченко).

3. Прочитайте подані групи слів і пронумеруйте їх: I – слова, успадковані з індоєвропейської прамови, II – праслов'янські, III – власне українські слова. Обґрунтуйте ваш вибір.

Плем'я, рот, ведмідь, липа, літо, день, потік, морок, долина, відро, тісто, сир, снувати, косити, ткати, гнів, горе, радість, один, три, дев'ять, сто, білий, чорний, теплий, ми, він, котрий, з, за, при – .....

Бавитися, багаття, бентежити, блакитний, бо, вдосвіта, виднокіл, вродливий, вицертъ, гарний, грайливий, замилуватися, зворушливий, капелюх, наодинці, тричі, з-перед, але, немовби, дарма що – .....

Брат, син, брова, язик, кров, утроба, дерево, дуб, жолудь, місяць, стояти, їсти, сидіти – . . . . .

4. Запишіть правильні відповідники до поданих слів, словосполучень. У чому причина помилок?

Бажаючи, виконуючий обов'язки, наступаюче (свято), вияснити, вірно сказано, другими словами, зноска (у книзі), мільярд, на днях, обіщати, повезло комусь, поскільки, поступок, проступок, прийомна, саме основне, у цілому, учбовий, таким чином, виключатель, той чи інший.

5. Визначити лінгвістичний статус та ступінь мовної адаптації наведених лексем англійського походження (адаптовані (освоєні) запозичення, кальки, екзотизми, варваризми) та пояснити їхнє значення.

Андеграунд, акаунт, байк, банер, білборд, бестселер, бойфренд, вай-фай, вестерн, гаджет, гамбургер, голкіпер, девайс, дефолт, джинси, джип, дисконт, д'юті-фрі, картридж, кастинг, кеш, кіднепінг, кол-центр, лобстер, мейнстрим, моніторинг, монстр, нікнейм, офшор, піар, плеєр, плей-оф, скотч, спічрайтер, степлер, трейдер, трилер, тюнер, флеш-моб, хай-тек, хард-рок, хепі-енд, хобі, шопінг, шоу-рум, SMS-повідомлення, second-hand, MP3-програвач, TV-тюнер, Wi-Fi-роутер, ОК.

6. Знайдіть у реченнях запозичені слова, вкажіть мову-джерело, характерні ознаки, дайте якнайповнішу характеристику одного слова з кожного прикладу.

1). *Життя тільки тоді має сенс, коли людина створює нове, красиве, хороше в ім'я священних ідей* (З газети) – 3 слова.

2). *Гармонія крізь тугу дисонансів проносить ритми танцю по землі* (Л. Костенко) – 3 слова.

3). *Оборонні роботи на плацдармі були саме в розпалі, тільки рили траншеї на окопи* (О. Гончар) – 2 слова.

4). *Готуй гаки: лягає бриг у дрейф. На абордаж, брати! Гори, корабле!* (Ю. Яновський) – 4 слова.

5). *Б'ють в мідні литаври дзвінки по-осінньому клени, на звуки оркестрів озвалися арфи гаїв* (В. Колесник) – 3 слова.

б). *Блажен той муж, воістину блажен, котрий не був ні блазнем, ні вужем* (Л. Костенко) – 3 слова.

Підкресліть терміни, професіоналізми, назвіть галузь, у якій вони вживаються. У чому особливості вживання термінологічної лексики у наступному уривку?

Перо в руках наукових працівників має бути не скальпелем, а патерицею пророка, у кожному слові, поясненому, розтлумаченому з усіх боків, але не препарованому, повинно пульсувати життя (П. Мовчан).

7. Якими специфічними словами (щодо вживання) насичено наступний текст? Чи є він закінченим з точки зору сучасності?

Проголошення незалежності України дало зелене світло розвою ще мало вивчених досліджень із такої важливої проблеми, як історія виникнення і розвитку української державності. Є й перші офіційно зафіксовані досягнення, в тому числі у такому важливому і складному питанні як періодизація. В сучасній українській історіографії дедалі більшого поширення набуває думка, що українська державність після Київської Русі пройшла два етапи і, зібравшись з силами та використовуючи сприятливі умови, вступила в третій. Першу спробу створення Української держави відносять до Козацької України 1648 – 1654 рр., другу – до 1917 – 1918 рр., третю – до 1930 – 1931 рр. (М. Скрипник).

8. Знайдіть у тексті діалектні слова, поясніть їх значення, вкажіть, до якої групи діалектної лексики вони належать. Обґрунтуйте доречність їх вживання. Спробуйте замінити діалектизми літературними відповідниками.

Гостей у Івана повна хата, газди і газдині. Іван спродав усе, що мав, бо сини з жінкою наважилися до Канади, а старий мусив у кінці податися.

Спросив Іван ціле село.

Стояв перед гостями, тримав порцію горівки у правій руці і, видно, каменів, бо слова не годен був заговорити.

– Дякую вам файно, газди і газдині, що-сте ні мали за газду, а мою за газдиню... (В. Стефаник).

Методичні рекомендації та поради

У результаті підготовки до практичного заняття студенти повинні знати визначення таких понять: лексика, лексикологія, слово, лексичне значення слова, пряме і переносне значення слова, переносне вживання, метафора, метонімія, синекдоха, багатозначність (полісемія), фразеологічно зв'язане значення слова, синтаксично обумовлене значення слова.

Під час обговорення теоретичних питань студенти повинні продемонструвати розуміння того, як співвідносяться лексика і лексикологія, слово й поняття, лексичне і граматичне значення, переносне значення та переносне вживання, різні типи переносного значення (метафора, метонімія, синекдоха), пояснити, у чому виявляється системність української лексики, чому слово є основною одиницею мови, що таке його внутрішня форма, як передається полісемія у словнику, чому з'являються нові значення у слова.

Виконуючи вправи і завдання, необхідно вміти пояснювати значення слів, встановлювати типи лексичних значень слова за характером відношень (номінативне/контекстуальне), за способом номінації (пряме/переносне), за ступенем семантичної вмотивованості (похідне/непохідне), за видом синтагматичних відношень (вільне/зв'язане); визначати й витлумачувати зміни в лексичному значенні слова (випадки звуження, розширення,

семантичного зміщення). Крім того тема потребує засвоєння історичних джерел лексики української мови, тобто ознак, критеріїв виокремлення, тематичні групи лексем з індоєвропейського періоду до наших днів. Студент повинен знати механізми і мотиви запозичень, їхнє фонетико-морфологічне та семантичне освоєння; пам'ятати найдавніші запозичення зі слов'янських і неслов'янських мов, пізніші – з європейських і неєвропейських мов; різновиди запозичень за рівнем поширеності: інтернаціоналізми, екзотизми, варваризми, кальки. Ознайомлення з науковою та підруничковою літературою, з пуристичними тенденціями допоможуть сформуувати ставлення до запозичень.

Також передбачає усвідомлення ознак загальноновживаної лексики і територіальні, соціальні та професійні чинники формування лексики обмеженого вживання, а саме знати ознаки термінів, механізми термінологізації та детермінологізації, зв'язки терміна і професіоналізма, різновиди останнього.

Представляючи діалект як систему мовлення, студенти повинні називати соціолінгвістичні та структурні критерії виокремлення територіальних і соціальних діалектів, чинники формування діалектних ареалів, усвідомлювати наявність діалектизмів на різних мовних рівнях, подавати типологію лексичних діалектизмів; знати умови та причини формування жаргону, його ознаки, функції, різновиди, стилістичне використання цих розрядів лексики, їх фіксацію у спеціальних словниках і довідниках.

Усе це сприятиме висвітленню стилістичного аспекту під час лексикологічного аналізу. Цей блок інформації є завершальним у розборі слова як одиниці лексикології.

Практичне заняття № 6

ТЕМА. Фразеологія української мови

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Об'єкт і завдання фразеології як лінгвістичної науки та навчальної дисципліни.
2. Фразеологізм як мовна одиниця, його ознаки, особливості лексичного складу.
3. Типи фразеологічних одиниць
  - за семантичним принципом,
  - за морфологічним принципом,
  - за будовою,
  - за відтворюваністю компонентного складу і структури.
4. Джерела української фразеології.

II. Виконати завдання:

1. З академічних фразеологічних словників выпишіть по 5 фразеологізмів (із значеннями, але без речень-ілюстрацій) зі словами *голова*,

око (очі), шия (карк).

Виберіть із 15 виписаних висловів 1 багатозначний, зафіксуйте його у складі речення (яке є серед ілюстрацій до будь-якого із значень у словниковій статті) і виконайте частковий фразеологічний аналіз (укажіть усі значення, з'ясуйте значення звороту в обраному реченні; встановіть тип за семантичним, морфологічним, структурним, генетичним принципами; укажіть, який стиль представляє обране речення).

2. Які з поданих словосполучень функціонують у мові як фразеологізми? Уведіть їх у речення.

1) *Буря в степу, буря в склянці води, буря в серці.*

2) *Зелені свята, зелена вулиця, зелене світло, зелений гай.*

3) *До нових зустрічей, до Нового року, до нових віників.*

4) *П'ята спиця в колесі, п'яте колесо до воза, п'яте питання в порядку денному.*

5) *Дати поснідати, дати гостинця, дати духопеликів, дати волю, дати волю рукам.*

3. Згрупуйте фразеологізми за ознакою семантичного зв'язку компонентів.

Ребра полічити, брати за душу, пекти раків, віщий Боян, не нюхати порошу, синій птах, передати куті меду, Іудин поцілунок, дати прочухана, справа честі, храм науки, брати бика за роги, терпець урвався, прохідний бал, розрядити атмосферу, нуль без палички, за одним рипом, опустити руки, інформаційний простір, справа честі, брати на кпини, заднім числом, від аза до іжиці, іти на компроміс.

4. Розподіліть фразеологізми на структурні типи.

Хоч кіл на голові теши; обливатися потом; та й уже; одна головошка і в печі гасне, а дві і в полі горять; під мухою; гнати гоном; і був такий; і ходу; по вуха; між двох вогнів; грошей мало – не біда, якщо друзів череда; з кам'яним лицем; як на долоні; за кадром; мовчання – золото; скрізь і всюди; з-під палки; і в жар і в піт кидає; вчепитися реп'яхом; як мокро горить; відкритим текстом; з давніх-давен; свіжа копійка.

5. Встановіть, у яких рубриках подано фразеологізми, створені на питоми українському мовному ґрунті, а які засвоєні та звідки.

1) *Сіль землі, око за око, ламати списи, берегти як зіницю ока.*

2) *Хома невірний, тридцять срібняків, тасмна вечеря, наріжний камінь, манна небесна, золоте теля, не хлібом єдиним, терновий вінок.*

3) *Олімпійський спокій, канути в Лету, золоте руно, осідлати Пегаса, яблуко незгоди, нитка Аріадни.*

4) *Леді Макбет, варфоломійвська ніч, вища раса, зробити тешефт, ведмежа послуга, вікно в Європу, все моє ношу з собою, поділяй і пануй.*

5) *Горобцям дулі давати, щоб тобі ні дна ні покришки, з перчиком, стати на рушник, ні за холодну воду, витрішки продавати, кинути якір, бойове хрещення, знов за рибу гроші, розіграти комедію, показати поріг, прокладати першу борозну, викидати за борт, голодній курці просо на думці, не в пору гість гірше татарина, віз ламається – чумака розуму набирається.*

Методичні рекомендації та поради

Підготовка до практичного заняття передбачає обізнаність студентів із такими ключовими поняттями і термінами: фразеологія, фразеологізм, ідіома, фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення, фразеологічні вирази, прислів'я, приказки, крилаті вислови.

На практичному занятті студенти мусять продемонструвати розуміння відмінності фразеологізму від інших одиниць мови, вузьке й широке трактування фразеологізмів науковцями; знання типології фразеологічного фонду української мови на основі семантики, структури, лексикограматичної співвіднесеності, жанрів та джерел і механізмів фразеологізації.

Обсяг цієї наукової інформації дасть можливість студентам здійснювати частковий фразеологічний аналіз, указуючи значення обраної одиниці, граматичні й семантичні ознаки, джерело походження, стилістичні особливості.

Практичне заняття № 7

ТЕМА. Морфологія

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Морфологія як наука
2. Самостійні частини мови
3. Службові частини мови
4. Вигук

II. Виконати завдання:

1. З поданого тексту випишіть іменники. До яких лексико-граматичних розрядів вони належать?

Чуємо деколи, що мова наша не багата нюансами, не така витончена, як, скажімо, мова французька. Але звідки ж тоді в українських піснях оця естетична чистота, цнотлива краса, рідкісна милозвучність, звідки таке багатство поетичної символіки і оця мистецька довершеність, музичність образів, що приваблювали і Бортнянського, і Бетховена, і Лисенка, і ще багатьох композиторів-класиків і сучасних. Кажуть, що твір іноді огрублюється в українських перекладах. Може, трапляється і таке, зрештою, ніхто не гарантований від невдач. Але ви прочитайте, скажімо, як Пушкіна перекладав Рильський, як повноцінно відтворені його шедеври в українському слові. (О. Гончар)

2. Випишіть окремо з переліку наведених іменників назви істот і неістот.

Натовп, покійник, учитель, студенти, студентство, народи, бактерії, коні, загони, табуни, брати, городи, вівці, винищувачі, знайомі, молодняк, дівчата, юнаки, ляльки, липи, селянство.

3. Поясніть характерні особливості поданих іменників, що означають власні й загальні назви.

Остап Вишня, планета Венера, Каменяр, сонце, Сонце, барвінок, Слобожанщина, вишня, Карпати, луки, Байкал, Каховське море, Президент України, президент, Верховна Рада, рада, Харків, харківські вулиці, Дніпро, майдан Свободи.

4. Знайдіть у реченнях збірні іменники. Якими засобами виражається в них категорія збірності?

1. У непроглядно густих вербах над низиною потоку птаство заводило якісь безнадійно гарячі спори, пересипані криком (М. Грушевський). 2. Зграї веселих птахів з галасом вилітали з дзвіниці й, покружлявши в повітрі, сідали на гіллі розлогих верб уздовж церковної огради (М. Старицький). 3. Падало жовте листя, а здавалось, що то золото капає на землю з дорогих шат (М. Коцюбинський). 4. Шапка верховинця ріжката, а капелюх закосичений пір'ям (С. Пушик). 5. Галява скраю переходить в куп'я та очерети... (Леся Українка). 6. Чорне вороння сідало громадами на сніг і знову здійсалося з місяця (М. Коцюбинський). 7. Полонянки встигли вже помитися, попричісувати волосся і так-сяк довести до ладу своє пошарпане вбрання (Б. Лепкий).

5. Скласти речення (словосполучення), у яких ті самі прикметники виступатимуть як:

1) присвійні – відносні (по 10 прикладів)

2) присвійні – якісні (по 10 прикладів)

3) відносні – якісні (по 10 прикладів)

Відповідь пояснити.

6. Поставте замість питань особові займенники в потрібному відмінку й поясніть наявність або відсутність у них звука н.

Зразок: Розмовляти (з ким?) – зі мною, з тобою, з ними, з вами.

Підготувати (для кого?), задоволений (ким?), підійти (до кого?), зустріти (кого?), розповісти (кому?).

7. Спишіть і підкресліть питальні займенники однією лінією, а відносні – двома.

1. Ой, який хороший день, в небі чисто-чисто. Скільки музики й пісень розлилось над містом! (М. Познанська) 2. Добре жить тому, чия душа і

дума добро навчилися любити (Т. Шевченко). 3. Хто людей питає, той і розум має (Народна творчість). 4. Чия ця дівчинка дзвінкоголоса? (П. Тичина) 5. Книга й школа — що є глибше, як з наукою дружить? (П. Тичина) 6. І я згадав своє село. Кого я там покинув? (Т. Шевченко) 7. Хто ця жінка, чим вона стривожена, звідки вона і чому не знає шляху до повітового міста? (А Шиян).

8. Перепишіть фразеологізми, визначте відмінок зворотного займенника.

Собі на умі, дати собі раду, само собою зрозуміло, сам собі пан, показати себе, відчутти на собі, себе не пам'ятати, бути не в собі, сам не при собі, сушити собі голову, та й ні гадки собі, ціну собі знати, шукати себе, набивати собі ціну.

9. Записати словами. Провідміняти числівники.

I. Кількісні: 346; $\frac{1}{2}$; 0, 7; 58, 6; 1896; 497; 8681; 29; 265; 1,9.

II. Кількісні: 634; $\frac{7}{8}$; 0,5; 67,5; 2749; 179; 7816; 99; 356; 1,4.

III. Порядкові: 346-ий, 40-ий, 58-ий, 1896-ий, 497-ий, 8681-ий, 265-ий, 1000000-ий, 568-ий, 200-ий.

IV. Порядкові: 634-ий, 60-ий, 85-ий, 2968-ий, 794-ий, 8186-ий, 652-ий, 10000-ий, 100000-ий, 800-ий.

Методичні рекомендації та поради

Підготовка до практичного заняття передбачає обізнаність студентів із такими ключовими поняттями і термінами: морфологія, самостійні (іменні) частини мови, службові частини мови, іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово та дієслівні форми, частка, сполучник, прийменник, вигук.

На практичному занятті студенти мусять продемонструвати розуміння поділу на частини мови самостійні та службові.

Самостійні частини мови. Іменник. Лексико-граматичні категорії: назви істот/неістот; загальні/власні назви; конкретні/абстрактні (не сполучаються з власне кількісними числівниками); одиничні/збірні; речовинні. Граматичні категорії: рід (чоловічий, жіночий (може бути і спільний), середній); число (однина, множина); відмінок (називний – прямий; родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний – непрямі). Прикметник. Граматичні категорії: рід (чоловічий, жіночий (може бути і спільний), середній); число (однина, множина); відмінок (називний – прямий; родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний – непрямі), розряди прикметників, ступені порівняння. Числівник. Граматичні ознаки числівника, розряди числівників, відмінювання кількісних числівників, відмінювання порядкових числівників. Займенник. Граматичні ознаки займенників, розряди займенників, відмінювання займенників. Дієслово. Основні морфологічні категорії – часу, способу, виду та особи.

Дієслівні форми: інфінітив (неозначена форма дієслова); особові форми дієслова; родові форми; дієприкметник; дієприслівник; безособові форми на -но,-то.

Студенти повинні пам'ятати, щодо службових частин мови належать прийменник, сполучник і частка. На відміну від повнозначних слів, їм не властива номінативна функція, тобто вони не виступають назвами предметів, дій, ознак, кількості, а тому на питання не відповідають і членами речення не бувають.

Визначати за значенням та синтаксичними функціями у реченні місце самостійних та службових частин мови.

Обсяг цієї наукової інформації дасть можливість студентам здійснювати повний морфологічний аналіз слів.

Практичне заняття № 8

ТЕМА. Синтаксис. Пунктуація

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Синтаксис.

1.1. Словосполучення

1.2. Речення. Різновиди простих та складних речень.

II. Виконати завдання:

1. Серед поданих речень знайдіть складносурядні, аргументуйте рішення.

1. Останній сніг приречено білів, Струмочок перший жебонів у тиші, І урочистий клекіт журавлів Стояв до ранку в зорянім узвишші. 2. І віє з луку смутком голубим, І лист упав, І це уже – навіки. 3. На екрані синього вікна ніч цвіте зірками голубими (З те. М. Луківа). 4. Хліб і сіль для друга й брата, а для ката – грім (Б. Коломієць). 5. То сонце усміхнеться нам крізь хмари, то дощик рясно землю полива (Г. Чубач). 6. Ще молоко на губах не обсохло, а він женитися надумав (Народна творчість).

2. Серед наведених речень знайдіть такі, у яких між сурядними реченнями кома не ставиться.

1. Де-не-де біля ярів синіє безводний полин або кущиться пахучий чебрець (М. Стельмах). 2. В лісі озиваються співи солов'їні і всі голоси весняної ночі. 3. Мавка, зачарована, тихо колишеться, усміхається, а в очах якась туга аж до сліз... 4. По білих снах рожеві гадки легенькі, гаптували мережки, і мрії ткались золото-блакитні, спокійні, тихі, не такі, як літні... 5. Ронила сльози дрібні, збирала в кінви срібні... 6. Як солодко грає, як глибоко крає, розтинає білі груди, серденько виймає (З тв. Лесі Українки).

3. Визначте серед наведених речень складні з підрядними з'ясувальними, поясніть розділові знаки.

1. Про нас думають, виходячи з того, що ми робимо, який маємо

вигляд, що ми кажемо і як ми це кажемо. 2. Грецький філософ Геракліт якось сказав своїм учням, що все змінюється, окрім закону змін. 3. Відчуття власної значущості є однією із тих рис, яка відрізняє людину від тварини. 4. Єдиний спосіб на землі вплинути на іншу людину – це говорити про те, чого вона хоче, і навчити її, як здобути бажане. 5. Якщо ви хочете мати однодумців, ставтесь із співчуттям до думок і бажань інших. 6. Ніколи не кажіть людині, що вона помиляється. 7. Робіть так, щоб те, на що ви спрямовуєте людей, здавалося їм нескладним. (За Д. Карнегі)

4. Схарактеризуйте складні речення з підрядними місця та часу, поясніть пунктограми.

1. Де кров текла козацькая, трава зеленіє (Т. Шевченко). 2. Лесі Українці було тринадцять років, коли вона надрукувала в журналі свій перший поетичний твір (з журналу). 3. Хмельницький відновлює український політичний організм там, де він давно перестав існувати, створює могутнє високоорганізоване військо. 4. У час, коли більшість масових повстань у Європі Нового часу зазнали поразки, Велике Українське повстання 1648 р. перемогло (з тв. О. Субтельного). 5. А він пригадує село, в садку налиті сонцем сливи, там, де дитинство протекло. 6. Туди, на залиту вогнем Україну, летить моє серце, летить (з тв. В. Сосюри).

5. Знайдіть складні речення з підрядними способу дії, ступеня, порівняння.

1. Зло нічого не дає, крім зла. Вмій прощати, як прощає мати. За добро добром спіши воздати – мудрість завше доброю була (М. Луків). 2. Хай спогади линуть за вітром, немов голубі пелюстки (М. Рильський). 3. І світлість звуків, мов роса на землі. І синя тінь, мов тон віолончелі (М. Бажан). 4. Ненависть воюючих була такою великою, незліченні маси обох сторін так пристрасно жаждали загибелі одна одній, убитих було так багато, що смерть часом ніби відмовлялась приймати загиблих (О. Довженко). 5. На плесі вода така темна, ніби на чорному камені настояна (М. Стельмах).

6. Серед поданих речень знайдіть складні з підрядними причини.

1. Витри піт солоний із чола і трудись, забувши про утому, Бо людина ціниться по тому, Чи вона зробила, що могла. 2. Приїжджайте частіше додому, Щоб не мучила совість потому. Бо не вічні ні батько, ні мати, Завтра можете їх не застати. 3. Суть дружби є самопожертва, тому й нелегко другом бути (з тв. М. Луківа). 4. Що ти любиш мене та жалуєш, від того і я така веселенька (Г. Квітка-Основ'яненко).

7. Допишіть пропущену частину складного речення з підрядним мети.

1. Щоб рибу їсти... (треба в воду лізти). 2. Щоб здобути справжню незалежність.... 3. Для того щоб тебе поважали.... 4. Щоб бути загартованою людиною, слід.... 5. Щоб стати вчителем, необхідно... .

Методичні рекомендації та поради

Підготовка до практичного заняття передбачає обізнаність студентів із такими ключовими поняттями і термінами: синтаксис, словосполучення, речення, просте речення, складне речення, складносурядне речення, складнопідрядне речення, безсполучникове речення, пунктуація, кома, кома з крапкою, двокрапка, тире.

На практичному занятті студенти мусять продемонструвати розуміння, що вивчає синтаксис та пунктуація.

Виконуючи вправи і завдання, необхідно вміти пояснювати, що таке словосполучення, виділяти різні словосполучення за ознакам: лексичні й синтаксичні; іменні, прикметникові, числівникові, займенникові, дієслівні та прислівникові; сурядні й підрядні; прості й складні. Також виділяти лексичні словосполучення та визначати їх роль у реченні.

Звернути увагу на основні ознаки речення, а саме: предикативність та інтонація завершеності, різновиди речень – прості або прості ускладненні та складні речення : складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові.

Важливим є визначення головних членів речення – підмет (простий/складений); присудок (простий/складений/дієслівний складений), та другорядні члени речення – додаток (прямий/непрямий), означення (узгоджені/неузгоджені, прикладки), обставина (обставини можуть виражатися прислівниками, дієприслівниками, інфінітивом, прийменниково-відмінковими формами іменника чи займенника).

Крім того, односкладні речення поділяються на дієслівні та іменні. У дієслівних односкладних реченнях головний член виражається дієсловом і має ознаки присудка. До цієї групи належать означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові та безособові речення. В іменних односкладних реченнях головний член виражається іменником і має ознаки підмета.

Складне речення складається з двох або кількох простих, об'єднаних за змістом та інтонацією. У сполучниковому складному реченні всі частини речення поєднуються за допомогою сполучника або сполучникових слів. У безсполучниковому – частини речення поєднані за допомогою інтонації.

Не менш важливим є питання пунктуації. Розділові знаки сучасної української мови становлять цілу систему. Призначення розділових знаків – полегшити читачеві сприйняття смислу написаного. Знаки пунктуаційної системи називають пунктограмами. Кожна з пунктограм виконує свою функцію.

Українська пунктуація побудована на структурному, смисловому та інтонаційному принципах. Згідно з цими принципами й відбувається вживання розділових знаків. Усі три принципи пунктуації – структурний, смисловий та інтонаційний – в українській мові діють одночасно, один якийсь принцип виділити можна тільки умовно.

Обсяг цієї наукової інформації дасть можливість студентам здійснювати повний синтаксичний розбір речення, а також робити пунктограми.

САМОСТІЙНА РОБОТА

ТЕМА. Поділ слів на частини мови

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Поняття про частини мови.
2. Критерії поділу слів на частини мови. Гомогенна та гетерогенна класифікації частин мови.
3. Взаємопереходи у системі частин мови.

II. Виконати завдання:

1. Згрупуйте слова поданого тексту за частинами мови. Поясніть, за якими ознаками здійснюється класифікація слів. Визначте випадки взаємопереходу слів із однієї частини мови в іншу.

Рушійними силами мови, які забезпечують її життєздатність і еволюцію, є потяг до самозбереження та успадкування. Дія цих сил створює мовну екологію, сприятливу для існування і розвитку мови в певному етнічному середовищі. Перша сила забезпечує її тотожність протягом століть, друга – її пристосування до потреб життя, що перебуває у вічному русі.

Спрямованість у майбутнє – це сенс існування мови. Коли вона перестає дивитись у дзеркало майбутнього, відбувається руйнування її екології, сповільнюється її хода або й припиняється зовсім (В. Іванишин).

2. З'ясуйте наявність лексичного та граматичного значення у виділених словах. Визначте їх статус як частин мови.

1. Така прекрасна була та пісня, що, здавалось, і листочки на тополі перестали шелестіти, прислухаючись до материнського співу (І. Цюпа).

2. І хати, і вулиці тут були підкреслено охайні (М. Стельмах).

3. Іде Харитя селом і якось їй чудно (М. Коцюбинський).

*4. Ці п'єси були написані Котляревським для Полтавського театру, **що ним** він керував від 1817 до 1821 року (Олесь Гончар).*

*5. Місяць залив її келію таким сильним світлом, **що** було в ній ясно, мов удень (О. Назарук).*

3. Поясніть, за ознаками якої класифікації (гомогенної чи гетерогенної) слова спільного кореня належать до різних частин мови; назвіть ці ознаки.

Зір, підозра, зрячий, зримий, презирливо, назирці, підозрювати, зиркати; рукав, ручка, доручення, заручитися, ручний; посол, засланий, посилка, надсилати, заслання; слідчий, слідом, дослід, наслідок, переслідувати; гіркий, гарячий, горіти, гарячка, гірчиця, горе, загорілий, горювати.

4. Підкресліть слова, які засвідчують явище взаємопереходу з однієї частини мови в іншу. Поясніть, до якої частини мови вони належать у контексті.

1. *Якщо працююча людина думає про завтра, то ледар наздоганяє вчорашній день* (В. Сухомлинський).

2. *Життя має сенс, коли людина створює нове, красиве, хороше* (В. Собко).

3. *Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє* (О. Довженко).

4. *Вівса, пшениці, ячмені – все це зіллялось в одну могутню хвилю* (М. Коцюбинський).

5. *І, будьте певні, в інтересах мови і так, і ні, де треба, я скажу* (Д. Білоус).

6. *Звали його Рудий. Він і справді був рудий з голови до п'ят. Рудий чуб, руді, аж червоні, вуса, руде в ластовинні обличчя, і слова в нього виходили руді, бляклі...* (С. Добровольський).

7. *Семен одразу не збагнув, що це стосується саме його*

(В. Козаченко).

8. *Частенько між людьми буває – один свою біду на другого звертає* (Л. Глібов).

9. *Почало з'являтися на столі... і печене, і варене, і смажене, і парене* (М. Стельмах).

10. *Хоч і сьогодні гайда на кубанські степи* (І. Нечуй-Левицький).

Методичні рекомендації та поради

Виконуючи це завдання, студент повинен усвідомити такі важливі поняття, як поняття про частини мови, критерії поділу слів на частини мови (самостійні та службові), розподіл на частини мови за шкільною програмою та вузівською, гомогенна та гетерогенна класифікації частин мови, взаємопереходи у системі частин мови.

Студенти повинні твердо знати визначення ключових понять і термінів, пов'язаних з темою «Морфологія». Опрацювання підручкової та рекомендованої літератури сформує розуміння розподілу слів на частини мови та взаємопереходу однієї частини мови в іншу, крім того при виділенні частин мови пріоритетним є традиційний погляд (10 частин мови: іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник, прийменник, сполучник, частка, вигук); але також залучено і нетрадиційну класифікацію (І. Вихованець, К. Городенська, В. Горпинич, І. Кучеренко).

Завдання на розмежування частин мови скеровані на обізнаність студентів із мовознавчими вченнями провідних українських граматистів, які аргументували своє бачення морфологічних категорій.

ТЕМА. Стили сучасної української мови

I. Опрацювати теоретичні питання:

1. Форми існування української мови.
2. Літературна мова, її ознаки. Типи мовних норм, їх кодифікація.
3. Стили мови і стили мовлення в сучасній українській літературній мові.
4. Колоритно-(жанрово-)стильові різновиди в мові.
5. Позамовні ознаки й мовні засоби (лексичні, морфологічні, синтаксичні) кожного із стилів української мови та їх різновидів (усні й писемні стили).
6. Взаємозв'язки та взаємодія різних стилів.

II. Виконати завдання:

1. Складіть і заповніть таблицю традиційних стилів української мови.

Назва стилю, різновидів	Стильові риси / мовні засоби	Функція	Сфера спілкування	Жанри, в яких стиль реалізується
Офіційно-діловий Підстили ОДС: законодавчий, дипломатичний, адміністративно-канцелярський	офіційність, точність / стилістично нейтральні мовні засоби, проф.-ми, стандартні вислови, відсутні емоційно забарвл. слова; розповідні речення	повідомлення (документація, інструкція)	офіційно-ділові відносини	ділові папери: оголошення, доручення, ...; законодавчі акти: закон, кодекс,...

2. Прочитайте речення, назвіть слова, вживання яких не відповідає мовній нормі. Запишіть відредаговані речення.

1. На слідуючій неділі відбудеться засідання наукового гуртка, у ньому приймуть участь студенти нашої групи. Усі вони являються членами цього гуртка.

2. Я рахую: ви вірно кажете. Я поступив би так само.

3. На вечір зустрічі в школі прийшли бувші її випускники.

4. Ми хочемо з вами побалакати про те, як підготуватися до свята.

5. Приведу кілька прикладів.

6. Редакція одержує багато листів на цю тематику.

7. Робітники жодної компенсації не отримали.

8. *Всі ми маємо своє відношення до сучасних подій.*
9. *Всі, кого торкається дана тема, повинні висловити своє відношення.*
10. *Відношення у колективі були нормальні.*
11. *Мова йдеться про ядерну зброю.*
12. *Зустрічаєшся з такими юними обдарованими талантами і думаєш, як би зберегти їх для майбутнього.*
13. *Щодо мого навчання, то мама не мала до мене ніяких проблем.*

3. Запишіть речення й обґрунтуйте, з якими стилями пов'язане їхнє використання.

1). *Дистанційна форма здобуття освіти – це індивідуалізований процес здобуття освіти, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу у спеціалізованому середовищі, що функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій.*

2) *За цей успіх ми дякуємо і нашому керівництву, яке зуміло забезпечити в наш нелегкий час виробництво всім необхідним: коштами, сировиною, технікою.*

3). *Ураховуючи ситуацію, що склалася, з ініціативи представників обласної організації Червоного хреста була укладена угода з Українським товариством медиків у Відні.*

4) *На початку 1955-го року наш інститут перебрався у корпус, що по вулиці Жуковського поряд із залізничним вокзалом станції Запоріжжя-ІІ. Споруда була зведена ще до революції, у ній містилася колись чоловіча гімназія. Учився я добре, тому майже постійно одержував підвищену стипендію. За першу студентську «платню» купив мамі подарунок – велику шерстяну хустку.*

5) *Шановні колеги! З подякою підтверджуємо отримання Вашої пропозиції від 12.03. 2020 р. на будматеріали, що виробляються підприємством «Універсал».*

б). *Щоб визначити швидкість тіла при рівномірному русі, треба шлях, пройдений тілом за який-небудь проміжок часу, поділити на величину цього проміжку: $V = S : t$.*

7) *Звісна річ, фразеологія посідає чільне місце не тільки як наука, але передусім як навчальна дисципліна, тому й не дивно, що матеріал у посібнику закреслений широко у пов'язі з фразеологічною проблематикою.*

4. Які стилі/підстили репрезентують подані уривки? У якій формі (усній чи писемній) вони сприймаються більш природно? Подайте їх у протилежній формі. Чи однакове писемне оформлення вони матимуть?

До твоєї появи на світ, доню, я часто намагалася уявити, якою ти будеш. Стрункою й поважною, прикрашеною шумовинням оборочок дівчинкою чи невгамовною непосидою? Як би там не було, а жодна моя мрія

не здійснилась. Я отримала від долі абсолютно рідкісну, не передбачувану, загадкову, дивовижну тебе. І намагатимусь зберегти сили, аби встигнути влаштувати так, щоб у тебе все було добре.

Донечко! Я бажаю тобі бачити, як чайка незграбно чимчикує по піску, як кружляє осіннє листя, як стукають краплини дощу по асфальту вулиць, як виграє веселка і линуть у високому небі ластівки. Бажаю тобі, моя мила дівчинко, відчутти лоскіт шовку й тепло зігрітого сонцем каменю, дотик кошениати й потиск дружніх, люблячих рук, смакувати щойно випеченим хлібом, чистою водою, вишуканим вином, солоними помідорами. У тебе є моя любов – любов, яка пов'язує нас. Візьми її з собою у той світ, який я ніколи не побачу (?).

5. Підкресліть слова літературної мови. Яким літературним нормам підпорядковане кожне з них?

Цього, весь, всим (людям), хожу, сидять, кричать, гомоніти, виключати, запитати – запитання, пшениця – пшеничка, , мимохідь – мимохить, бажаючі, відпочиваючі – відпочиваючи, філологиня, очільник, просвітитель, грати – грати, аренда, славен – славний, карман, мішок.

Методичні рекомендації та поради

Виконуючи це завдання, студент повинен усвідомити такі важливі поняття, як «усна і писемна форма існування української мови» та особливості кожної з них, «літературна мова», її ознаки, «мовна норма» та її типи, «мовний стиль» і «стиль мовлення», «колеритно-стильові різновиди» літературної мови.

Студенти повинні твердо знати визначення ключових понять і термінів. Опрацювання підруничкової та рекомендованої літератури сформує розуміння ознак літературної мови, у тому числі – її нормативності на різних рівнях, системи книжних і розмовних функційних стилів української мови, допоможе зорієнтуватися в суперечках щодо існування деяких із них (художнього, епістолярного, ораторського), різновидів публіцистичного та офіційно-ділового стилів, у пропозиціях щодо введення до переліку стилю усної народної творчості та конфесійного.

У результаті засвоєння стильових рис кожного функційного різновиду мови студент повинен уміти давати характеристику мовних особливостей кожного стилю чи його різновиду, визначати відтінки мовлення, зіставляти стилі, самостійно добирати приклади різних стилів, у разі необхідності вказувати на їхню взаємодію.

КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ

Варіант 1

1. Вставте пропущені літери.

Забал...отований, марок...анець, сум...а, ал...ея, кас...а, стак...ато,
барок...о, кор...ктор, колон...а, м...р...а.

2. Відредагуйте подані речення

1. Перша прем'єра театра сталася накінець року. 2. Ми за коротенький період часу успіли скінчити будівництво комбіната. 3. Другий бік вулиці був дуже забудован. 4. Свою особисту думку можна виразити на протязі перерива.

3. Утворіть по батькові чоловіків і жінок від поданих імен.

Василь, Дмитро, Леонтій, Святослав, Антін, Яків, Іполит, Олексій, Святозар, Геннадій, Ілля, Лука, Костянтин, Зіновій, Дем'ян.

4. Розкрийте дужки, запишіть числа словами. Провідмініайте словосполучення.

Розвантажили 185 (мішок), закупили 2 (тонна), здали 1,5 (мільйон гривень), замовили 20 (двері); їхали 7,5 (годин), продали 11 (будинок); записалося 1200 (громадянин); купили 21 (трактор); 6 (акція); 35 (замовлення).

Варіант 2

1. Вставте пропущені літери.

Гун..., ід...л...чний, інтел...ектуальний, інтерм...ц...о, кол...ектив,
ком...с...ія, ком...уна, контр...еволюція, бул...а, пан...а, л...брет...о,
піан...с...имо.

2. Відредагуйте подані речення

1. Вартість цього довідника нижча від аналогічних довідників. 2. Українські жінки залишили великий слід в історії та в інших видах мистецтва. 3. Ця газета має великий авторитет у киян. 4. Перед випускниками стоїть дилема: куди піти навчатися?

3. Утворіть по батькові чоловіків і жінок від поданих імен.

Іван, Сергій, Кузьма, Георгій, Лазар, Овдій, Модест, Мелетій, Лаврентій, Юрій, Юліан, Григорій, Ігор, Всеволод, Леонтій.

4. Провідмініайте числівники.

4/5; 3 ½ метра; 867; 90; 5,5 тисяч тонн.

Варіант 3

1. Вставте пропущені літери.

Асоц...ац...я, акред...тац...я, маркет...нг, д...лер, л...з...нг, маг...стр,
ауд...т, арб...траж, стат...ст...ка, естет...ка, еск...з, ст...ль, ф...рма.

2. Відредагуйте подані речення

1. Рецензент зробив вірні зауваження. 2. У дипломній роботі мова йдеться про соціолінгвістичні особливості формування культури ділового

мовлення. 3. Опоненти пишуть і проголошують відгуки на докторську дисертацію. 4. Думки рецензентів співпадають.

3. Провідмінійте прізвища та імена.

Іваницький Петро, Гончарук Іван, Нестеренко Лев, Бутрій Євген, Корній Поліна, Зеленко Анастасія, Вінник Оксана, Сушинська Ольга, Гринчишин Олена, Сирота Артем.

4. Напишіть розкриваючи дужки, вживаючи відповідних форм іменників. Провідмінійте словосполучення.

Виготовили 4 (дверей) і 5 воріт; купили 8 (ножиці) і 7 (ложка); з'явилося 58 (учасник); відповіло 4 (учень); на концерті 326 (слухач); 3,5 (година); на луці 17 (гусі); приїхало 6 (цигани) і 8 (молдавани); 25/8 (площа).

Варіант 4

1. Вставте пропущені літери.

Ш...л...ер, Пал...адій, Бокач...о, Гр...м, гр...ф, л...нгв...ст...ка, ...нформат...ка, експер...мент, теор...я, каз...но.

2. Відредагуйте подані речення

1. На цегляному заводі була дуже велика текучість кадрів. 2. Довга переписка між двома арендними підприємствами скінчилася у арбітражному суду. 3. Приказ про празничні вихідні об'явили вечером. 4. Відпечатаний тираж афіш послали у агенство по пошті.

3. Провідмінійте прізвища та імена.

Рошин Андрій, Грибоедова Аделіна, Ільїн Анатолій; Живко Лариса, Ларінський Гліб, Гаршин Олеся, Нікітіна Анастасія, Лук'янович Дарина, Жуковський Дмитро, Сіденко Святослав.

4. Напишіть числа і умовні позначення. Провідмінійте словосполучення.

287 км; 3/8 га; 267 т; 13,8 г; 550 г; 2,05 %; 5,5 м; 3,75 ц; 15 дм; 19 см.

Варіант 5

1. Вставте пропущені літери.

Монтеск...є, Лавуаз...є, Руж...є, Тор...ч...ел...і, В...рг...лій, Гал...лей, Гр...г, Д...дро, К...пл...нг, Паган...ні, У...тм...н, Х...м...нгу...й, Шексп...р.

2. Відредагуйте подані речення.

1. Обговорюючи екологічні проблеми, була створена комісія по охороні оточуючого середовища. 2. У лікарні до мене відносилися уважно, і я швидковилічився. 3. Зустрівши мене колега розповів про нові можливості. 4. Адміністрація відзначила і висловила подяку десятком співробітникам за пророблену роботу.

3. Від поданих іменників утворіть прикметники.

Диригент, зап'ястя, журналіст, перехрестя, контраст, злість, тиждень, якість, пропагандист, пристрасть, заздрість, пірат, тюрк, словак, чех, пророк, Поволжя, Луцьк, Буг, черкес.

4. Напишіть числа і умовні позначення. Провідмініайте словосполучення.

24 га; 1260 км; 5 млн. 635 тис.т; 3,5 хв; 5 год; 612 т; 40 %; 33 см; 3 ½ м.

Варіант 6

1. Вставте пропущені літери.

Р...шел...є, Ц...ц...рон, Т...ц...ан, Вандрі...с, Фе...рбах, П...ємонт, Барб...юс, К...юв...є, Н...ютон, Мол...єр, Рос...іні, Рус...о, Лес...інг.

2. Відредагуйте подані речення.

1. Прийшло повідомлення про ядовиті виброси хімкомбінату.
2. Комісія рахує, що даний проект неприйнятний. 3. На базі підприємства, випускаючого торгове обладнання, було засноване акціонерне товариство.
4. На площі зібрався багаточисельний напрям школярів, скінчивших школу.

3. Від поданих власних імен утворіть чоловічі та жіночі імена по батькові.

Андрій, Анатолій; Гліб, Олесь, Дмитро, Святослав, Віталій, Микола, Віталій, Сільвестр.

4. Напишіть числа і умовні позначення. Провідмініаєт словосполучення.

24 га; 1260 км; 5 млн; 635 тис.т; 3,5 хв; 5 год; 612 т; 40 %; 33 см; 3 ½ м.

Варіант 7

1. Вставте пропущені літери.

Булон..., Ак...яб, Ваш...нгтон, Б...єрсон, Рафа...л..., Дел...ф..., Фур...є, Лавуаз...є, Н...ютон, Кордил...єри, П...яченца, Сев...л...я, Рот...є, Руж...є.

2. Відредагуйте подані речення.

1. Треба негайно прийняти строгі міри до порушників закону. 2. Висновки перевіряючи не співпали з даними бухгалтерії. 3. Лічення нежитю потрібно починати відразу. 4. Нам сильно повезло, ми вчасно получили стипендію і встигли взяти білети на поїзд.

3. Утворіть просту форму вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників.

Веселий, видний, дорогий, ясний, пахучий, гіркий, далекий, низький, слизький, в'язкий, синій, високий, рідний, милий, чистий.

4. Провідмініайте числівники.

146, 199, 888, 2004-й, троє, семеро, 34 896.

Варіант 8

1. Вставте пропущені літери.

Д..намізм, пац..єнт, ас..гнац..я, ф..нанси, дец..метр, д..апа-зон, акс.ома, ш..фр, ауд..єнц..я, граф..ка, деф..с, д..спансер, інф..н..т..в, ас..м.ляц..я.

2. Відредагуйте подані речення.

1. Свою особисту думку можна виразити на протязі перерива. 2. Через три дні у відділ кадрів поступила моя власноруч написана автобіографія. 3. Важко рішитися і прийняти це пропозиція. 4. Фірмі потрібний освітній спеціаліст, щоб в цьому році не понести великих втрат.

3. Утворіть просту форму вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників, де це можливо.

Охайний, гарний, прегарний, синюватий, добрий, лисий, холоднуватий, малий, важкий, терпкуватий, хворий, високий, готовий, поганий, гіркий, білий, глибокий, широкий, довгий, живий.

4. Провідмініяйте числівники зі словами.

4/5, 1 ½ метра, 39,2 процента, 5,5 тисяч тонн, 1/25 числа, 12 788 човнів.

Варіант 9

1. Вставте пропущені літери.

П...монт, Ц...рих, Г...юго, Женев...єва, Монтеस्क...є, М...юллер, Барб...юс, Ал...яска, Д...юма, Б...юкенен, Рив...єра, Базел..., Су...ц...

2. Відредагуйте подані речення.

1. Головним лейтмотивом переговорів керівників сусідніх держав було поглиблення та розширення взаємовигідного співробітництва. 2. На згадку про зустріч гостям подарували пам'ятні сувеніри. 3. Слідство зайшло в глухий тупик. 4. На кафедрі вищої математики збереглася одна вільна вакансія.

3. Перекладіть прізвища українською мовою.

Сеченов, Бехтерев, Денисов, Плетнев, Рябинин, Бирюков, Песков, М'ясников, Васильєв, Вяземский.

4. Провідмініяйте числівники

40 і 400; 50 і 500; 60 і 600; 70 і 700, 80 і 800, 90 і 900.

Варіант 10

1. Вставте пропущені літери.

М...ш...як, Рив...єра, біл...ярд, компан...йон, комп...ютер, н...юанс, к...юрі, дос...є, порт...єра, вар...єте, фам...л...ярний, кон...нктура, п...єса, мад...яр.

2. Відредагуйте подані речення.

1. Треба написати до завтра свою автобіографію. 2. До заяви слід додати дві фотокартки в анфас. 3. Від важкої незвичної роботи у хлопця з'явилися криваві мозолі па долонях рук. 4. У травні місяці передбачаються тривалі холодні дощі.

3. Напишіть прізвища українською мовою.

Ефремов, Белоусов, Зеленцов, Артемов, Ильин, Заика, Привалов, Семенов, Анохин, Введенский.

4. Провідмініяйте сполучення збірних та неозначено-кількісних числівників з іменниками.

Троє вікон, четверо товаришів, обидва олівці, кілька метрів, кільканадцять років.

Варіант 11

1. Вставте пропущені літери.

Ал...янс, ател...є, п...єдестал, ...нтерв...ю, прем...єра, м...л...ярд, ...н...єкція, Фур...є, б...юджет, об...єктивний, к...ювет, Барб...юс, кар...єра.

2. Відредагуйте подані речення.

1. Збори працівників виробничого об'єднання «Всесвіт» були чисельні.
2. Минулорічний урожай був уже кращий, як позаминулорічний. 3. Ніякі вмовляння й попередження не допомогли, і він став злісним п'яницею. 4. Завод заключив договір на продаж сільськогосподарської техніки колгоспам Вінницької області.

3. Напишіть подані географічні назви українською мовою.

Свирск, Свободный, Северо-Курильск, Северодвинск, Семёнов, Славянск-на-Кубани, Снежногорск, Советск, Соликамск, Соль-Илецк, Старица, Сычёвка, Тверь, Тихвин, Тутаев, Углегорск.

4. Напишіть цифри словами. Визначте відмінки числівників.

До 376 додати 7; від 292 відняти 24; до 3 624 додати 19; скільки разів 8 міститься в 72?; скласти 23 з 1 873.

Варіант 12

1. Вставте пропущені літери.

Арб...траж, стат...ст...ка, естет...ка, еск...з, ст...ль, ф...рма, педагог...ка, юр...ст, ф...л...ал, с...стема, пер...од...ка, м...н...стр, к...ловат, кл...н...ка.

2. Відредагуйте подані речення.

1. Необробленими по району залишилися площі порядку 1000 га. 2. У господарствах району уже закінчують транспортування зеленої маси. 3. У їдальнях та буфетах, на жаль, домінують холодні страви. 4. Успіх вирішить лише комплексне вирішення цього непростого питання.

3. Вставте пропущені букви у првзвищах відповідно до правил правопису.

Алф...оров, Ан...сімов, Ас...єв, Афанас...єв, Балакір...в, Б...лобородов, Вер...овкін, В...шняков, Волконс...кий, Голіц...н.

4. Напишіть цифри словами. Визначте відмінки числівників.

Від 3 112 383 відняти 11; сума чисел дорівнює 203; визначити добуток від множення 535 на 7; скільки разів 11 міститься в 187; до 668 додати 94.

Варіант 13

1. Вставте пропущені літери.

Вар...ант, ...м...грац...я, еп...лог, ...люстрац...я, л...м...тувати, ф...ксувати, асоц...ац...я, акред...тац...я, маркет...нг, д...лер, л...з...нг.

2. Відредагуйте подані речення.

1. Фактичні результати перельоту, благополучна посадка важкої двомоторної машини в районі боліт і озер... – неперевершений приклад високої майстерності, доблесті. 2. Зброя дуже давня, може, навіть залишилася з часів Другої світової війни. 3. Недостойна поведінка п'яного хулігана обурила всіх присутніх. 4. На підприємствах легкої промисловості встановлено семигодинний робітничий день.

3. Напишіть подані географічні назви українською мовою.

Голицыно, Горячий Ключ, Грязи, Губкинский, Гурьевск, Данилов, Дедовск, Дмитриев-Льговский, Долгопрудный, Долинск, Домодедово, Егорьевск, Ейск, Екатеринбург, Ельня.

4. Утворіть словосполучення і напишіть їх.

Дві, два, двоє, пара, двійко (учнів, учні); півтора, одна ціла і одна друга, одна ціла і п'ять десятих, півтори (година, годин, години); чотири, четверо, четвірка, четвертий (цікавих, цікаві) (книжки, книжок); кілька, декілька, кількох, декількох (робітники, робітників); п'ятсот, половина тисячі, нуль цілих і п'ять десятих тисячі (кілометри, кілометрів).

Варіант 14

1. Вставте пропущені літери.

Гр...ф, л...нгов...ст...ка, ...нформат...ка, експер...мент, теор...я, каз...но, б...знесмен, р...тор...ка, д...ференц...йн...й, аналог...ія, гарант...я.

2. Відредагуйте подані речення.

1. Більшість вступників, які успішно здали екзамени, будуть зараховані в інститут. 2. Прибувши в село, йому кинулося у вічі недбале збереження сільськогосподарської техніки. 3. Недивлячись на свій преклонний вік, він хорошо працює і бере активну участь у всіх міроприємствах, що їх проводять у районі. 4. Рекомендуємо перевести цього працівника на другу роботу.

3. Від поданих власних назв утворіть прикметники.

Кременчук, Золотоноша, Черкаси, Кривий Ріг, Таганрог, Карабах, Лейпциг, Воронеж, Запоріжжя, Острог, Франція, Люксембург, Норвегія, Санкт-Петербург, Галич, Калуга, Сиваш, Балхаш, Дамаск, Інгуш.

4. Провідмініяйте подані імена та по батькові.

Олег Соловей, Марина Тужій, Петро Картамишев, Тарас Петриненко, Марія Пелюх, Микола Черних, Зореслава Дем'янченко.

Варіант 15

1. Вставте пропущені літери.

С...мптом, ф...нанси, економ...ка, такт...чний, д...пломант, рекомендац...йн...й, ...дент...чн...й, ор...г...нал, екв...валент, кред...т.

2. Відредагуйте подані речення.

1. У минулому місяці грудні передовим авангардом був Запоріжський філіал. 2. Сьогодні можна в три години ночі зупинитися у вогзалі. 3. Важко рішитися і пристати до цього пропозиції. 4. Друзі допомогли нам перемогти усі виникші труднощі.

3. Утворіть від поданих дієслів усі можливі дієприкметники та дієприслівники.

Виконувати, виконати, досягти, узгоджувати, відповідати, посивіти, застерегти, позбавити, відкрити, запровадити.

4. Напишіть подані російські географічні назви українською мовою.

Железногорск-Илимский, Жигулевск, Заволжск, Заволжье, Заинск, Заозёрск, Заречный, Заречный, Заринск, Звенигород, Зверево, Зеленокумск, Змеиногорск, Зуевка, Ивантеевка.

Варіант 16

1. Вставте пропущені літери.

Контр...еволюція, бул...а, пан...а, лібрет...о, піаніс...имо, ін...овація, піщик...ат...о, стак...ат...о, сум...а, сюр...еалізм, фін...и, фортис...имо, шас...і.

2. Відредагуйте подані речення.

1. У даній статті ми розглянули питання, що стоять на порядку денному нашої виробничої діяльності. 2. На сьогоднішній день ми маємо певні успіхи у організації торговельного обслуговування населення. 3. Влітку по лінії відпочинку школярів усе було добре, на високому рівні пройшли й зимові канікули. 4. Необхідно взяти нові рубежі у сільському господарстві: зміцнити тили і належним чином підготуватися до пової битви за врожай.

3. Від поданих іменників утворіть прикметники.

Честь, область, виїзд, щастя, жалість, проїзд, ненависть, контраст, кореспондент, кількість, інтелігент, кар'єрист, злість, публіцист, пристрасть, дилетант, вартість, пропагандист, гігант, футурист.

4. Напишіть цифри словами. Визначте відмінки числівників.

Від 3 112 383 відняти 11; сума чисел дорівнює 203; визначити добуток від множення 535 на 7; скільки разів 11 міститься в 187; до 668 додати 94.

Варіант 17

1. Вставте пропущені літери.

Груп...ето, гун..., ...д...л...ічний, ...нтел...ктуальний, інтермец...о, кол...ектив, коміс...ія, ком...уна, контр...еволюція, бул...а, пан...а, л...брет...о, п...аніс...имо.

2. Відредагуйте подані речення.

1. Працівник Н. завжди має свою власну думку, ніколи не боїться сказати, як він рахує. 2. Уже три тижні надворі холодно, а ще не почали топити. 3. З травня місяця не було дощів, які створюють велику небезпеку засухи. 4. Прибувши на зустріч з ветеранами, Петренко передав вітання визволителям міста від загарбників.

3. Запишіть подані прикметники разом, окремо або через дефіс.

Мало/вживаний, південно/східний, загально/відомий, дво/томний, двох/сотий, зеленаво/жовтий, зелено/листяний, широко/масштабний,

довго/тривалий, сорока/річний, зерно/збиральний, східно/український, жовто/гарячий, червоно/щокій, суспільно/корисний

4. Запишіть прізвища українською мовою.

Луговской, Багрицкий, Дрибинский, Чижевский, Фомин, Елисеєв, Васильєв, Алексеєнко, Мацєєв, Синєв.

Варіант 18

1. Вставте пропущені літери.

Ак...ум...уляція, барок...о, ап...рцепція, бел...адон...а, бел...тр...стика, брав...с...мо, бон...а, ват..., Ват..., віл...а, грип..., ім...грація, мот...о, груп...а.

2. Відредагуйте подані речення.

1. На підприємствах галузі широко запроваджуються прогресивні передові технології. 2. Він дуже здібний, енергійний і перспективний на майбутнє керівник. 3. У святкові дні заплановано проведення масових міроприємств у парках, площах, вулицях міста. 4. Мене цікавлять не тільки заклади освіти, а й школи.

3. Запишіть подані прикметники разом, окремо або через дефіс.

Музико/знавчий, дво/весловий, чітко/виражений, середньо/вічний, десяти/метровий, трьох/мільйонний, нижче/підписаний, західно/європейський, глибоко/думний, світло/синій, білорусько/український, зовнішньо/виражений, цілино/градський, науково/дослідний, чорно/смородиновий.

4. Запишіть прізвища українською мовою.

Олефирєнко, Лебедеєв, Андрєєв, Тимофеєв, Сидоров, Мирошничєнко, Афанасєєв, Бабичєв, Ломтеєв, Матвеєєв.

Варіант 19

1. Вставте пропущені літери.

Ком...рція, кор...єктор, колон...а, м...р...а, Ш...л...єр, хоб...і, Міс...урі, віл...а, оп...нєнт, ...забєл...а, ас...амбл...я, брав...с...мо, шас...і.

2. Відредагуйте подані речення.

1. Працівники установи з успішністю впоралися з поставленими перед ними задачами. 2. На століття школи було запрошено її бувших випускників. 3. Нам потрібно побалакати про підготовку до проведення наступної атестації працівників. 4. В документах не можна вживати місцевих слів та діалектів.

3. Утворіть складні прикметники. Провідмініяйте підкреслені.

Три поверхи, чотири колеса, два роки, три яруси, два акти, три місяці, чотири аршини, двадцять два роки, двісті п'ятдесят сім тисяч, шістдесят років.

4. Від поданих імен утворіть чоловічі та жіночі імена по батькові.

Євген, Юрій, Мирослав, Дмитро, Олег, Геннадій, Ілля, Георгій, Євдоким, Сава.

Варіант 20

1. Вставте пропущені літери.

Ренес...анс, ...нтермец...о, конгрес..., ван...а, мас...аж, новел...а, бал...он, кол...ег...я, кол...екційний, ...м...ун...тет, інкас...о, кас...ета, еф...ективний.

2. Відредагуйте подані речення.

1. Опрацювавши належним чином статті закону, його було включено до порядку денного пленарного засідання. 2. Для рішення цього надзвичайно складного завдання треба примінити зовсім другий підхід. 3. Завдяки великим дощам земля глибоко пройнялася вологою. 4. У публікації йдеться мова про те, що з часом в Україні буде налагоджено промисловість і ринкові відношення в кінці кінців стануть такими, якими вони повинні бути.

3. Перекладіть подані словосполучення українською мовою, здійсніть скорочений запис.

Министерство путей сообщения, Международное общество хирургов, высшее учебное заведение, художественный руководитель, хозяйственный договор, жилищно-эксплуатационная контора, жилищно-коммунальное управление, запись актов гражданского состояния.

4. Від поданих імен утворіть чоловічі та жіночі імена по батькові.

Євстихій, Аресеній, Севастіян, Сільвестр, Аскольд, Вацлав, Еразм, Фавст, Тихін, Улян.

Варіант 21

1. Вставте пропущені літери.

Ан...отац...я, пас...ат...жі, рал...і, груп...а, клас...фікатор, ас...гнац...йний, забал...отований, марок...анець, сум...а, ал...ея, кас...а, стак...ато, барок...о.

2. Відредагуйте подані речення.

1. Не дивлячись на несприятливі погодні умови, експедиція продовжувала рухатися ввєрх по ріці. 2. Увага! У зв'язку із змінившимся графіком руху, автобуси по маршруту «Володарка – Київ» слідувати не будуть. 3. На святкування ювілею школи, котре розпочалося рівно в сімнадцять годин, зібралося багато бувших випускників. 4. Серед міроприємств по відзначенню цього свята були слідуєчі: виступи музичних колективів, конкурси, вікторини.

3. Перекладіть подані абрєвіатури українською мовою, здійсніть скорочений запис.

Минмонтажспецстрой, райисполком, госпромышленность, Госснаб, прораб, страхвзнос, госстандарт, стройбат, МИД, Стройбанк, главбух, госавтоинспекция, главпочтамт, госторговля.

4. Від поданих імен утворіть чоловічі та жіночі імена по батькові.

Іван, Ігор, Григор, Григорій, Ярослав, Юрій, Гліб, Савва, Ілля, Олєсь

Варіант 22

1. Вставте пропущені літери.

Тон...а, дис...ертація, ім...ігрант, іл...юзія, Гол...андія, іл...юстративний, шил...інг, ін...оваційний, кор...упція, колон...а, контр...еволюційний.

2. Відредагуйте подані речення.

1. Більша половина студентів (біля 100 чоловік) поїхала у Вінницьку область на фольклорну практику. 2. По відношенню до усього сказаного я хочу сказати, що не треба вмішуватися в особові справи кожного з нас. 3. Регістрація учасників олімпіади проводиться з дев'яти до одинадцяти годин. 4. До характеристики прикладається: атестат, справка з місця роботи; виписка з протоколу зборів трудового колективу

3. Подані іменники і власні загальні назви поставте у родовому відмінку. Поясніть вибір закінчення.

Острів, Хорол, сад, Житомир, ринок, Псьол, ваучер, Байкал, Чернігів, інсайдер, Єнісей, зоопарк, Амур, шлях, Новгород, ранок, телефон, Миргород, комиш, ґрунт, лист.

4. Від поданих імен утворіть чоловічі та жіночі імена по батькові.

Кость, Ярослав, Юрій, Гліб, Сава, Ігор, Ілля, Леонід, Єлизар, Еміль.

Варіант 23

1. Вставте пропущені літери.

Ас...ортимент, мас...а, брут...о, аб...ревіатура, інтел...ігент, адміністративно-тер...иторіальний, ак...редитація, ім...іграція, еміс...ійний.

2. Відредагуйте подані речення.

1. Висловлюючи своє відношення до подій у країні, він наголосив на тому, що вже давно час приймати міри по налагодженню усіх галузей виробництва. 2. Через дві неділі я маю їхати у зарубіжну командировку. 3. Завод, виробляючий раніше воєнну техніку, поступово перепрофільовується на виготовлення товарів широкого вжитку. 4. Обговорюючи проблему текучості кадрів, думки майже всіх присутніх на засіданні співпали.

3. Від поданих дієслів утворіть усі можливі дієприкметники та дієприслівники.

Переказувати, підписувати, розповідати, замовляти, стрибати, поставити, зробити, складати, уникати, перекладати.

4. Запишіть прізвища українською мовою.

Виноградов, Тропинин, Пешковский, Балакирев, Крамской, Суриков, Глинка, Щедрин, Филін, Некрасов.

Варіант 24

1. Вставте пропущені літери.

Бутон..ерка, б..юджет, кар..ер, вар..ете, дипкурт..ер, курт..е, кур..йоз, к..ювет, круп..е, ар..єргард, прем..єра, порт..єра.

2. Відредагуйте подані речення.

1. Відкривши очі, він побачив, що світло в кімнаті вже виключено, а у відкрите вікно ллється яскраве сонячне проміння. 2. Дрібні фірми – це фірми, в котрих зайнято два-три трудівники. 3. Одним з критеріїв класифікації компаній являється їх розмір. 4. Виробництво усякого товару має свою специфіку.

3. Запишіть прізвища українською мовою.

Буслаев, Ивашкевич, Свиридов, Плещеев, Кольцов, Одоевский, Лебедев-Кумач, Васнецов, Кабалевский, Олифиренко.

4. Із записаними числівниками утворіть всі можливі складні слова. Напишіть, які з них є порядкові числівники, а які – прикметники. Провідмініайте словосполучення.

(200) кілометровий пробіг; (500) десантник; (4)річна, (8)річна, (10) річна школи; (3) актна п'єса; (3000) глядач; (5) метровий стіл.

Варіант 25

1. Вставте пропущені літери.

Ал...тернатива, барел...єф, ал...янс, н...юанс, п...єдестал, інфекція, павіл...йон, комп...ютер, сюжет, сюїта, теле-об...єктив, ад...юнкт, бел...етаж.

2. Відредагуйте подані речення.

1. Я встав у половині восьмої годин ранку. 2. При відсутності старости класу його заміщає хтось другий. 3. Так як оратор не додержувався регламенту, то голова зборів лишив його слова. 4. Питання йшло про нове будівництво школи на протязі року.

3. Від поданих дієслів утворіть усі можливі дієприслівники та дієприкметники.

Переказувати, розповідати, замовляти, підписувати, стрибати, поставити, зробити, складати, уникати, перекладати.

4. Утворіть сполучення «прийменник + іменник» за допомогою прийменників по, на, за, від, в(у), через, після, з. Визначте відмінок іменників.

Ім'я, професія, замовлення, адреса народження, вимога, час, освіта, потреба.

ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ

Перевірка засвоєння знань із навчальної дисципліни «Шкільний курс української мови» та вмінь застосовувати їх на практиці проводиться у формах поточного та підсумкового контролю.

Поточний контроль здійснюється на всіх заняттях (лекційних і практичних) та передбачає різні види (індивідуальне опитування, фронтальне опитування, тести, перевірка самостійної роботи, виконання письмових завдань та контрольної роботи). Самоконтроль передбачає підготовку відповідей на питання, які пропонуються студентам у планах практичних та самостійних робіт.

Підсумкові завдання та тест виконуються після вивчення всього матеріалу (посилання на сторінку дисципліни у системі Moodle <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=8034>

Після вивчення курсу складають семестровий залік.

I. ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Основні поняття фонетики. Класифікація голосних звуків. Співвідношення голосних звуків мови і мовлення.
2. Класифікація приголосних за місцем творення.
3. Чергування приголосних.
4. Склад в українській мові. Основні правила складоподілу.
5. Наголос в українській мові. Функції наголосу.
6. Українська графіка.
7. Орфографія
8. Основні поняття лексикології. Ознаки слова як одиниці мови. Функції слова як одиниці мов.
9. Лексичне значення слова за характером вияву. Слово за кількісним виявом лексичного значення. Типи багатозначності.
10. Лексика української мови за походженням.
11. Лексика української мови за активністю вживання.
12. Лексика зі стилістичного погляду.
13. Лексика за територіальним поширенням.
14. Омоніми.
15. Синоніми.
16. Антоніми.
17. Пароніми.
18. Ономастика.
19. Основні поняття фразеології. Основні ознаки фразеологізмів.
20. Основні поняття морфології. Класифікація частин мови.
21. Іменник.
22. Прикметник.
23. Числівник.
24. Займенник.

25. Дієслово. Морфологічні ознаки дієслова в особовій формі. Дієприкметник.
26. Дієприслівник. Прислівник.
27. Службові слова.
28. Основні поняття синтаксису. Члени речення.
29. Різновиди словосполучень за способом зв'язку. Різновиди словосполучень за морфологічними ознаками.
30. Різновиди простих речень. Просте односкладне речення.
31. Складносурядні речення.
32. Складнопідрядні речення.
33. Безсполучникові складні речення.
34. Способи передачі чужої мови.
35. Розділові знаки в кінці речення. Кома в простому реченні. Крапка з комою в простому реченні. Двокрапка в простому реченні. Дужки в простому реченні. Тире в простому реченні.
36. Кома в складному реченні. Крапка з комою в складному реченні. Двокрапка в складному реченні. Тире в складному реченні.
37. Способи запису власне прямої мови. Способи оформлення цитат. Способи оформлення діалогу.
38. Основні поняття стилістики. Стилiстичні норми.

II. ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Підготувати доповідь з презентацією з теми «Стилiстика. Культура мовлення». Доповiдь включає: вступ, 2-3 питання основної частини, висновки, список використаної лiтератури.

У вступі визначається актуальність теми, мета і завдання даної роботи; характеризується наявна або використана лiтература.

В основній частині формулюються 2-3 питання плану, які повинні розкрити зміст проблеми, історію становлення і сучасний стан проблеми. Кожне питання повинно закінчуватися чітко сформульованими висновками.

У висновках треба підвести висновки. Важливо щоб вони мали особистісний характер.

Список лiтератури складається з 5-7 джерел. При цитуванні обов'язково вказати джерело і сторiнку, на якій поміщено цитату.

Підготувати доповідь з презентацією на одну з зазначених тем:

1. Мова — комунікативна система
2. Спiлкування — комплексне поняття
3. Різновиди спiлкування за наповненням
4. Види усного спiлкування за виявом
5. Роль спiлкування в суспiльствi
6. Функції спiлкування
7. Етапи процесу спiлкування
8. Спiлкування як обмін інформацією
9. Форми спiлкування за способом взаємодії між комунікантами

10. Монолог — розгорнутий вид мовленнєвої діяльності
11. Діалог — найактивніша форма міжособистісного спілкування
12. Полілог — активна форма мовленнєвої діяльності
13. Загальна стратегія спілкування
14. Стратегії спілкування
15. Тактика спілкування
16. Стилї спілкування
17. Модель процесу комунікації
18. Вимоги до усної форми спілкування
19. Вимоги до усної й писемної форми спілкування
20. Невербальні засоби спілкування
21. Жанри публічного мовлення
22. Види ораторського мистецтва
23. Алгоритм підготовки до виступу
24. Композиція тексту виступу
25. Способи побудови викладу
26. Схема побудови тексту виступу
27. Текст як одиниця мовлення
28. Основні ознаки тексту
29. Функціональні типи мовлення.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абсолютні синоніми – це переважно пари слів, які цілком тотожні щодо свого лексичного значення й емоційно-експресивного забарвлення (тобто нейтральні), а значить взаємозамінювані в контекстах.

Активна лексика – це частина словникового складу сучасної літературної мови, яка вільно вживається в живому щоденному спілкуванні, в усіх сферах життя людського суспільства, у різних формах і стилях мови.

Ампліфікація – це стилістичний прийом, що полягає в нагнітанні, нагромуванні, нанизуванні синонімів із зростаючою експресивністю для надання переконливої характеристики предмету чи образу.

Антитеза – зіставлення з метою різко протиставити факти, явища, думки, характери, образи, щоб посилити враження описуваного чи наголосити на чомусь.

Антоніми – це пари слів з протилежним значенням, що виражають несумісні поняття, але обов'язково співвідносні.

Антоніми-евфемізми («примітивні») – це антоніми, утворені за допомогою частки *не* чи префіксів, що виражають значення відсутності ознаки.

Арготизми – це слова або вислови, властиві мовленню вузької соціальної чи професійної групи людей, незрозумілі для сторонніх.

Архаїзми – це застарілі слова, що витіснилися в сучасній мові

синонімічними відповідниками.

Багатозначність (полісемія) – це здатність слова функціонувати в мові одночасно з кількома значеннями (не менше двох), пов'язаними між собою.

Варваризми – слова (звороти), що не стали загальноживаними, повністю не освоїлися в мові та вживаються для відтворення місцевого колориту, надання певних забарвлень.

Вигук – частина мови, яка виражає емоції, волевиявлення та елементи думки. Те саме, що інтер'єктив.

Видова пара – дві лексично тотожні дієслівні словоформи, що розрізняються між собою лише граматичною семантикою виду.

Відміни іменників – групи слів, що мають спільні особливості в словозміні відповідно до їх родової належності.

Відносний час дієслова – час дії, що вказує на відношення до іншої дії..

Відносні займенники – займенники, які вказують на відношення підрядної частини до іменника або до вказівного займенника (сполучного слова) головної частини складнопідрядного речення.

Відносні прикметники – прикметники, що називають ознаку через відношення до інших предметів.

Вказівні займенники – займенники, які виділяють певний предмет з ряду однорідних або вказують на предмет, ознаки предметів, кількість предметів, місце і час дії, згадані в попередньому контексті.

Власні іменники – іменники, які виділяють предмет чи явище із однорідних і дають йому власну назву (ріка Тиса, село Астей, місто Берегове, автор Ковач).

Вторинні прийменники – прийменники, які співвідносяться в сучасній мові з відповідними самостійними і службовими словами (близько, довкола, вглиб, замість, збоку і под.)

Вульгаризми – це грубі чи лайливі слова, звороти, вислови, не прийняті в літературній мові.

Грамматика – 1) вся незвукова і нелексична організація мови, що виявляється в її морфологічних категоріях, одиницях і формах, тобто структурна основа мови, її устрій, лад; 2) сукупність правил словозміни (формотворення), сполучуваності морфів у слова, слів у словосполучення і речення, тобто значеннєвих елементів нижчого рангу в значеннєві одиниці вищого рангу з метою реалізації комунікативної функції мови; 3) розділ мовознавства, що вивчає закономірності семантики, будови, творення, функціонування словоформ, лексем (слів), словосполучень, речень.

Грамматична категорія – єдність двох або більше однорідних формально виражених граматичних явищ, протиставлених одне одному за значенням і засобами вираження.

Грамматичне значення – спільна семантика кількох граматичних одиниць одного класу, яка має в мові регулярне (постійне, стандартне) вираження.

Грамматичне число – різновид загальної категорії числа недискретних

іменників, які не пов'язані семантично з поняттям кількості (один – багато), не утворюють числового ряду (один – два – три), не мають значення числа, а мають лише граматичну форму числа (тільки однини або множини); антонім – семантикограматичне число.

Грамматичний рід – різновид загальної категорії, родове значення іменників якого не залежить від лексичного, не впливає з реальних особливостей позначуваних предметів, понять та явищ, не пов'язане зі статтю людей, тварин, а виражається граматичними засобами спільно із словотвірними; антонім – семантикограматичний рід.

Діалектизми – це слова, що вживаються у межах певної мовної території, діалекту.

Дієслово – частина мови, яка означає категоріальне значення процесуальної дії, вираженої в категоріях виду, стану, способу, часу, функціонує в реченні здебільшого як присудок і має свої суфікси.

Дійсний спосіб, або індикатив – грамема, що означає реальність дії в теперішньому, майбутньому і минулому часі.

Евфемізми – це слова чи словосполучення, які не прямо, а приховано, ввічливо чи пом'якшено визначають якийсь предмет, явище, особу, аби уникнути небажаного слова.

Екзотизми – це неперекладні слова (або й словосполучення) з різних мов для позначення своєрідних реалій життя інших народів чи країн.

Енантіосемія – поєднання протилежних значень в одному слові.

Енциклопедичні словники – це праці довідкового характеру, які доступно подають текстову (а не лінгвістичну) інформацію з усіх або окремих галузей знань (про предмети, явища, події, людей, країни) із залученням зображальних форм (малюнків, фотознімків, карт, планів, діаграм).

Епістолярний стиль – це стиль міжособистісних стосунків, неофіційних зв'язків між людьми, що виявляються перш за все в приватних листах, а також щоденниках, мемуарах, спогадах тощо.

Жаргонізми – це слова, вислови із штучної мови, зрозумілі людям, котрі пов'язані спільністю інтересів (професія, навчання), віком, однаковими захопленнями (колекціонування, спорт, мистецтво).

Займенник – самостійна частина мови, яка не називає предмети, ознаки чи обставини, а лише вказує на них.

Займенникові прикметники – особлива група займенниково-вказівних слів (той, цей, чий, мій, свій, такий, кожний), яка семантично пов'язана з ознаками предмета й має прикметникові морфологічні засоби вираження.

Займенникові прислівники – слова, які суміщають у собі значення займенника й прислівника. Вони не називають різних обставин, а лише або вказують на них, або узагальнюють їх, або виражають запитання.

Заперечні займенники – займенники, які вказують на відсутність осіб, ознак предметів, кількості, місця, часу, тобто передають заперечення того змісту, який виражається післяпрефіксальною частиною слова.

Іменник – самостійна частина мови, що має категоріальне значення предметності, виражене класифікаційними категоріями роду й істоти / неістоти, словозмінними категоріями числа і відмінка, синтаксичними властивостями та власними словотвірними суфіксами

Інтернаціоналізми – слова, поширені в усіх чи багатьох мовах з однаковим чи близьким значенням і звуковим складом.

Історизми – це застарілі слова або їх окремі значення (семантичні історизми), що вийшли з активного вжитку разом із позначуваними реаліями, не мають і не можуть мати у сучасній мові синонімічних заміників.

Квазісиноніми – це слова з близькими, але не тотожними лексичними значеннями, а значить вони не взаємозамінювані.

Книжна лексика – це слова, властиві писемній формі літературної мови.

Колоритно-стильові різновиди мови – це стилістично-експресивне забарвлення або відтінки, що відображають ставлення мовця до висловлюваного.

Контекстуальні синоніми – це слова, що вступають у синонімічні стосунки лише в певному контексті.

Лексика – це сукупність уживаних слів (або словниковий склад мови чи його частина, наприклад, побутова, термінологічна лексика та ін.).

Лексикографія – це розділ мовознавства, що досліджує способи й методи укладання словників.

Лексикологія – це розділ науки про мову, який вивчає лексичну систему, а також слово як основну одиницю мови.

Лексико-граматичні розряди – групи іменників, які протиставляються за значенням, але мають спільні граматичні засоби вираження роду, числа, відмінка, особи / неособи.

Лексико-семантична група – певна кількість слів, які об'єднуються за спільною семантикою, незалежно від структури (назва осіб за відношенням до музичних інструментів, назви осіб за національністю, назви ознак за кольором предметів і т. д.).

Лексичне значення – конкретно-індивідуальний зміст слова, який є відображенням або вираженням та фіксацією в свідомості елемента дійсності, позначеного звуками.

Лексичні омоніми – це два, три і більше слова, однакові за звуковим складом, але різні за лексичним значенням і не пов'язані асоціативно.

Лексичні синоніми – це слова, що визначають одне й те ж поняття, спільні за своїм основним значенням, але відрізняються значенневими відтінками або емоційно-експресивним забарвленням (чи тим і другим одночасно), сферою стилістичного використання чи можливостями поєднання з іншими словами.

Лінгвістичні словники – це праці, що подають лінгвістичну інформацію про слово: з'ясовують значення, їх виникнення, особливості будови, вимови,

написання, сполучуваності, співвідношення з лексемами інших мов.

Літературна мова – це унормована, оброблена майстрами слова форма загальнонародної мови, яка в усному й писемному різновидах обслуговує всі сфери суспільного й культурного життя українського народу.

Міжмовні омоніми – це однакові звукові комплекси як у близькоспоріднених, так і віддалених за походженням мовах, що різняться значенням.

Мінімальні фразеологізми – стійкі звороти з одним (або двома) службовими та одним повнозначним словом.

Мовна норма – це сукупність найбільш придатних для обслуговування суспільства засобів мови, що складається внаслідок відбору і вживання мовних елементів із числа існуючих у процесі їх соціальної оцінки.

Мовний стиль – це сукупність мовних засобів і форм висловлення в залежності від функцій і сфери застосування літературної мови.

Науковий стиль мови – це стиль наукових праць (монографії, статті, словники, підручники для ВНЗ, довідники, рецензії, спеціальні галузеві журнали тощо).

Неологізми – це слова чи звороти, що з'явилися для позначення нового, раніше невідомого поняття і ще не стали звичними для мовців.

Оксиморон – це сполучення контрастних за значенням слів, які суперечать одне одному, взаємовиключають, але в єдності дають нове поняття.

Омографи – це слова, що однаково пишуться, а вимовляються по-різному.

Омофони – це слова, що однаково звучать, але по-різному пишуться.

Омоформи – слова, звучання яких збігається лише в окремих граматичних формах.

Ораторський стиль – це стиль публічних виступів (лекцій, доповідей, промов, дискусій тощо).

Орфографічна норма – усталена система правил письма у відповідній мові.

Орфографія – система правил написання слів та їх значущих частин (морфем); уживання великої та малої літер; переносу слів із рядка в рядок.

Орфоепічна норма – правила вимови голосних і приголосних звуків, сполучень звуків у словах, словосполученнях і реченнях, правила вимови окремих граматичних форм, особливості вимови іншомовних слів, норми наголошування та інтонації.

Орфоепія – система загальноприйнятих правил, що визначають норми літературної вимови.

Особові займенники – один із займенникових розрядів, який охоплює займенники, що вказують на особу, не називаючи її.

Офіційно-діловий стиль – це стиль ділових паперів та спеціального спілкування в офіційних сферах.

Пароніми – це споріднені та неспоріднені слова, досить близькі за

звуковим складом і вимовою, але різні за значенням.

Парономазія – це стилістична фігура, побудована на комічному чи образному зближенні паронімів або взагалі співзвучних слів, словосполучень.

Переносне вживання слова – це несамотійне значення, що виникає в незвичайному оточенні.

Переносне значення слова – це таке значення, що виникає в слова на основі схожості, суміжності в просторі, за функцією.

Перифраз – це описовий зворот мови або поетична фігура (троп), з допомогою якого образно передається зміст іншого слова чи виразу.

Підрядні сполучники – сполучники, які поєднують підрядну предикативну частину з головною в складнопідрядному реченні. Те саме, що гіпотактичні сполучники.

Повні / короткі прикметники – повними (членними) називають прикметники, що здатні поділятися на основу і флексію, виражену звуками; короткими (нечленними) є прикметники, які в називному та знахідному відмінках чоловічого роду мають нульове закінчення (винен, повинен, варт, винуват, годен, готов, жив, здоров, рад, ладен, повен та ін.).

Поетизми – слова, що позначають особливі, небуденні явища чи події.

Порядкові числівники – числівники, які називають порядок предметів при лічбі, точне місце предмета серед подібних.

Постійні (загальномовні) синоніми – це слова, синонімічні зв'язки яких не залежать від жодного контексту.

Прийменник – незмінна службова частина мови, категоріальним значенням якої є підрядний зв'язок іменника (або його еквівалента) з іншими словами у реченні або словосполученні, який виражається разом з іменником (або його еквівалентом) за допомогою непрямих відмінків, входячи до підмета, додатка, означення, обставини.

Прикметник – частина мови з атрибутивною та предикативною функціями, яка має категоріальне значення непроцесуальної ознаки предмета, вираженої синтаксичними категоріями роду, числа, відмінка, категорією членності / нечленності й суфіксами.

Присвійні займенники – займенники, які вказують на належність предмета особі або іншій істоті.

Присвійні прикметники – відносні прикметники, які мають значення індивідуальної належності.

Прислівник – лексикограматичний клас невідмінюваних слів з категоріальним значенням непроцесуальної ознаки дії, ознаки непроцесуальних ознак (якості), зрідка ознаки предмета, що виконує синтаксичну функцію обставини або означення, інколи частини присудка.

Прихована антонімія – це контрастне протиставлення семантики усталеної конструкції та опорного слова-компонента в ній.

Професіоналізми – неофіційні, розмовні заміники термінів.

Пряме значення слова – це основне його значення, найменш залежне

від контексту і зринає в пам'яті мовця відразу.

Публіцистичний стиль – це стиль газет, громадсько-політичних журналів, радіо- і телепередач.

Пуризм – це боротьба за чистоту рідної мови.

Реактуалізація застарілих слів – повернення деяких застарілих слів до активного вжитку.

Розмовний стиль – це стиль повсякденного усного спілкування між людьми в офіційних і неофіційних ситуаціях.

Синоніміка – це сукупність синонімів певної мови або діалекту, окремого мовного рівня, мови письменника тощо.

Синонімічний ряд – це об'єднання мінімально двох і більше слів з граничною близькістю значень.

Синонімія – це позначення одного й того ж поняття різними словами, граматичними формами, близькими чи навіть тотожними за значенням.

Синтаксис – розділ граматики, який вивчає способи поєднання слів у словосполучення і речення, а також поєднання простих речень у складні.

Синтаксично обумовлене значення слова – це зв'язане значення, яке проявляється тоді, коли синтаксичні властивості слова впливають на його значення.

Слово – це основна, самостійна одиниця мови, фонетично оформлена, за якою суспільною практикою закріплено певне значення та якій властива відтворюваність у процесі мовлення.

Слово-калька – це копія з іншомовного слова, поморфемний переклад слів.

Сполучник – незмінна службова частина мови, клас слів, який має категоріальне значення зв'язку слів як однорідних членів речення, предикативних частин складних речень і речень у тексті.

Старослов'янізми – це слова, засвоєні давньоруською й успадковані українською мовою із старослов'янської, найдавнішої літературно-писемної слов'янської мови, сформованої у IX столітті Кирилом та Мефодієм на основі македонського діалекту староболгарської мови для перекладів релігійної літератури з грецької мови.

Стиль – функціональний різновид літературної мови, зумовлений сферою, змістом, завданнями спілкування, світоглядом мовців, що впливає на вибір мовних одиниць.

Стиль мовлення – спосіб функціонування мовних засобів.

Сучасна українська мова – це мова з часів І. Котляревського і Т. Шевченка.

Терміни – слова, словосполучення, аббревіатури та навіть речення, що точно визначають поняття в якійсь науковій галузі, мистецтві, суспільному житті.

Трансформація фразеологізмів – цілеспрямована заміна компонентів без зміни значення звороту.

Фонетика – розділ мовознавства, що вивчає звуковий склад мови.

Фразеографія – підрозділ фразеології, що займається з'ясуванням методів і прийомів укладання фразеологічних словників.

Фразеологізм – це лексико-граматична єдність двох чи більше слів, граматично організованих у вигляді словосполучення, сполучення слів чи речення, що має специфічне значення та постійний, відтворюваний за традицією склад компонентів, які втратили лексичну самостійність.

Фразеологія – розділ науки про мову, який вивчає систему стійких зворотів.

Частка – група службових невідмінюваних слів, які служать для семантичного поєднання в реченні різнорідних його членів, утворення деяких морфологічних категорій, надання висловлюванням і його частинам додаткових смислових, модальних і емоційноекспресивних відтінків, необхідних у комунікативному процесі.

Числівник – самостійна змінювана частина мови, до якої належать слова, що мають категоріальне значення означеної кількості і абстрактного числа, виражене категоріями роду, числа, відмінка і власними суфіксами.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко О., Тищенко О. Українська мова. Враховуючи новий правопис. Київ : Киголуб, 2020. 584 с.
2. Авраменко О.М. Українська мова 8 клас. Київ : Грамота, 2022. 193 с.
3. Авраменко О.М., Борисюк Т.В., Почтаренко О.М. Українська мова 8 клас. Київ : Грамота, 2021. 191 с.
4. Авраменко О. М. Українська мова 9 клас. Київ : Грамота, 2022, 159 с.
5. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2017. 251 с.
6. Ворон А.А., Солопенко В.А. Українська мова 10 клас. Київ : Освіта, 2018. 288 с.
7. Глазова О.П. Українська мова 7 клас. Київ : Освіта, 2020. 256 с.
8. Голуб Н.Б., Горошкіна О.М., Новосьолова В.І. Українська мова 11 клас. Київ : Педагогічна думка, 2019. 232 с.
9. Заболотній В.О. Українська мова 6 клас. Київ : Генеза, 2021. 256 с.
10. Квартник Т. О. Українська мова. Київ : Асса: 2020. 192 с.
11. Українська мова без помилок. Говоримо і пишемо правильно. Сучасний довідник з урахуванням останніх змін у правописі і мовленні /укл.

О. М. Журенко. Харків : Книжковий клуб: «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017, 512 с.

12. Плющ М. Я. Категорія відмінка в семантико-синтаксичній структурі речення. Київ : Вид-во Національного педагогічного ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2016. 252 с.

13. Український правопис / Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні НАН України; Ін-т української мови НАН України. Київ : Наук. думка, 2019. 288.

Словники

1. Орфографічний словник української мови. Київ : Довіра. 2004. 864 с.

2. Полюга Л. М. Словник синонімів української мови. Київ : Довіра, 2006. 477 с.

3. Сліпушко О. М. Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові. Київ : Криниця, 1999. 507 с.

4. Словник української мови : в 11 тт. Київ : Наукова думка, 1970-1980. URL: http://ukrlit.org/slovnuk/slovnuk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh

5. Український орфографічний словник. Київ : Прапор, 2004. 845 с.

Інформаційні ресурси

1. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови : академ. граматики укр. мови / за ред. І. Вихованця. Київ : Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. 400 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000844>

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови : підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. О. Горпинич. – Київ : Академія, 2004. 364 с. URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi41/0032289.pdf>

3. Караман С. О. Сучасна українська літературна мова. (Морфологія). URL: http://litmisto.org.ua/?page_id=6961

4. Козачук Г. О. Українська мова : практикум : навч. посіб. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Вища школа, 2008. 414 с. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/418678.pdf

5. Ющук І. П. Практикум з правопису і граматики української мови : посібник. Київ : Освіта, 2012, 270 с. URL: <https://ushchuk.files.wordpress.com/2013/09/d196.pdf>

6. Ющук П. І. Українська мова : підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ : Либідь, 2004. 640 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk661731.pdf>

7. Український правопис. / Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні НАН України; Ін-т української мови НАН України. Київ : Наук. думка, 2019. 288 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/osnovni-zminy%202019.pdf>

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Ільченко Ірина Іванівна

ШКІЛЬНИЙ КУРС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Навчально-методичний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності 014 «Середня освіта»
освітньо-професійної програми 014.01 «Середня освіта (Українська мова і
література)»

Рецензент *С.В. Сабліна*
Відповідальна за випуск *Р. О. Христіанінова*
Коректор *І.І. Ільченко*